

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.P.

Coll. No. 463

Title Kama Sutra

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 463 Subject: Kāmasāstra
Vedic Rit

Title: Kāma sutra.

Author: Vātsyāyana Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: fairly old

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 10.6" by 4" Extent: 55 foll.

Language: Sanskrit Script: Devanāgarī

Remarks: —

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ ७७ ॥ धर्माधिकारिभ्योनमः ॥ ॥ शास्त्रेषु प्रकृतानां तत्समयावबोधकेभ्यश्चाचार्येभ्यस्तत्
 त्प्रजापतिर्हि प्रजाः सृष्ट्वा तासां स्थितिनिबन्धने त्रिवर्गस्थितासनमध्यायानां शास्त्रसहस्रेण ग्रंथोवाचो जस्यैकदेशं स्वा
 मनुर्हन्मधिकारिकं पृथक् चकार। बृहस्पतिरपि अधिकारिकं। महर्देवानुचरन् नदीसहस्रेण ध्यायानां पृथक् कामसूत्रं प्रोव
 तदेव तु पंचमिरध्यायशतैरोद्दालिकः श्वेतकेतुं संविक्षेपात्तदेव पुनरप्यर्द्धेनाध्यायशतैर्न साधारणसांप्रयोगिकं न्यौक्तं सप्र
 युक्तकभाषाधिकारिकवारहादिकं वैशिकं औषधिपरिकं सप्तमिरधिकरणैः त्रिभ्यः पांचालः संविक्षेपात्तस्यैकदेशं वष्टं वैशिक
 मधिकरणं पादलिपुत्रिकाणां गणिकानां नियोगादंतकः पृथक् कार। तत्संज्ञाचारायणः साधारणमधिकरणं पृथक् प्रोवाच।
 सुवर्णनाभः सांप्रयोगिकं। धोटकमुखः कन्यासंप्रयुक्तं। गोवर्द्धयोभाषाधिकारिकं। गोलिको पुत्रः पा
 रहारिकं। कुचुमार औषधिपरिकं। एवं बहुराचार्यैः सहास्त्रैश्च उवाच प्रणीतमुद्धनकल्पमभवत्। तत्र दत्तकादिभिः प्रणीतानां
 शास्त्रावयवानामेकदेशं तान्मन्त्रं च बाधवाचस्यदुरध्येयत्वात् संक्षिप्य सर्वमल्पेन ग्रंथेन कामसूत्रमिदं प्रणीतं। तस्यायं प्र

॥ करणधिकरणमुद्देशः ॥ शास्त्रसंग्रहः। त्रिवर्गप्रतिपत्तिः। विद्यासमुद्देशः। नागरिकवृत्तं। नायकसहायहनीकर्मविमर्शः। इति
 साधारणप्रथममधिकरणं ॥ १ ॥ अध्यायाः पंच। प्रकरणानि पंच। प्रमाणकालभावेभ्यो रतावपस्थापनं। प्रीतिविशेषाः। आर्त्ति
 गनविचाराः। तुंबनविकल्पाः। नखरदनजातयः। रत्नछेद्यविधयः। देवपाउपचाराः। संवेशनप्रकाराः। चित्ररत्नानि। ग्रहणनयो
 गाः। त्र्यम्बकाश्चालोपक्रमाः। पुरुषाधिकं पुरुषोपसमाप्तिः। औषधिपरिकं। रत्नारंभावसानिकं रत्नविशेषाः। प्रणयकलहः। इ
 तिसांप्रयोगिकं द्वितीयमधिकरणं ॥ २ ॥ अध्यायदश। प्रकरणानि सप्तदश। वरणविधानं। संबंधनिर्णयः। कन्याविश्रंभणं। बाला
 याउपक्रमाः। इति तृतीयाकारस्तत्त्वेन। एकपुरुषाभियोगः। प्रयोज्यस्योपावर्तनं। अभियोगतश्च कन्यायाः प्रतिपत्तिः। विवाहयोगः। इति
 कन्यासंप्रयुक्तं तृतीयमधिकरणं ॥ ३ ॥ अध्यायाः पंच। प्रकरणानि नव। एकचारिणीवृत्तं। प्रवासचर्या। सपत्नीपुज्येष्ठावृत्तं कनि
 ष्ठावृत्तं पुनर्भूतं दुर्भगावृत्तं आतःपुरिकं। पुरुषस्य बह्वपु प्रतिपत्तिरिति। भाषाधिकारिकं चतुर्थमधिकरणं ॥ ४ ॥ अध्यायोद्देशः
 प्रकरणान्यष्टौ। स्त्रीपुरुषशीलावस्थापनं व्यावर्तककरणानि त्रीणि। पुंसि ह्यपुरुषा अयत्नसाध्या योषितः। परिचयकरणानि। अ

शोभाः भावपरीक्षाः इतीकमालि। इश्वरकामिते। आंतःपुरिकंदाररक्षितकं॥ ॥ इति पारदारिकं संवममधिकरणं॥ ५॥ ॥
 ध्यायाः षट्। प्रकरणनिर्देशः। गम्यचिंतागमनकरणनिर्देशावर्तनविधिः। कांतानुवृत्तं। अथगिमोपायाः विरक्तलिंगानि। विर-
 प्रतिपत्तिः निःकाशनक्रमाः विशालप्रतिसंधानं। लाभविशेषः अथानिधनुबंधसंशयविवारः। वेद्याविशेषाश्च॥ ॥ इति वैश-
 निकं षष्ठमधिकरणं॥ ६॥ अध्यायाः षट्। प्रकरणनिर्देशः॥ सुभगकरणं वशीकरणं रुष्याश्रयोगाः॥ नष्टरागप्रत्याघनं रुदि-
 विधेयः। विनाशयोगाः॥ इत्येव निषेदिकं सप्तममधिकरणं॥ ७॥ ॥ अध्यायोद्वौ प्रकरणनिर्देशः॥ एवं षट् त्रिंशदध्यायाश्चतुःषष्टिः
 प्रकरणानि। अधिहरणनिसमाप्तपादं श्लोकसहस्रमिति शास्त्रसंग्रहः। संक्षेपमिममुक्ताः स्यविस्मरोऽतः प्रवक्ष्यते। इदं हि वि-
 दुषां लोके समाप्तं सभाषणं॥ ॥ इति वास्त्येनीये कामसूत्रे साधारणे प्रथमे अधिकरणे शास्त्रसंग्रहः प्रथमोऽध्यायः॥ ॥ १॥ ॥
 वीनायुर्वेदपुस्तके विभज्य कालमन्योन्यानुबद्धं परस्परस्यानुपघातकं त्रिवर्गं सेवेन॥ वात्सेविद्याग्रहणादीनेति। कामं च यौवने
 स्याद्विरेधममोक्षं च। अनित्यत्वादायुषो यथोपपादं वा सेवेन। ब्रह्मचर्यमेव चाविद्याग्रहणादिनि। अलौकिकत्वाददृष्टार्थत्वादप्र-

वृत्तानां शास्त्राः। स्वर्गनिर्णयलौकिकत्वाददृष्टार्थत्वाच्च प्रवृत्तेन्यश्चमांसमक्षणादिभ्यः शास्त्रादेव निवारणं धर्माः तं श्रुतेर्दर्मजिसम-
 वाचाच्च प्रतिपद्येत। विद्याभूमिदिरण्यपशुधान्यभांडोपस्करमित्रादानामर्जनमर्जितस्य रक्षणं रक्षितस्य विवर्द्धनमर्थः। तमध्य-
 क्षप्रचारादानीं समयविज्ञो वणिगम्यश्चेति। श्रोत्रत्वक् चक्षुर्जिह्वा घ्राणनासासंयुक्तेन मनसा धिष्ठितानो स्वेषु स्वेषु विष-
 येषु अनुब्रूयतः प्रवृत्तिः कामः। स्वर्गविशेषविषयेष्वभिमानिकसुखानुविद्धा फलवत्प्रयत्नानि प्राधान्यात् कामः। तं काम-
 सूत्राचारिकजनसमवाचाच्च प्रतिपद्येत। तेषां समवाये पूर्वः पूर्वो गरायान्। अर्थस्तराजस्तन्मूलत्वात् लोकायात्रायावेद्यायाः
 कामश्चेति त्रिवर्गप्रतिपत्तिः। धर्मस्यालौकिकत्वात्तदभिधायकं शास्त्रं युक्तं। उपायपूर्वकत्वाच्चार्थसिद्धिरुपायप्रतिपत्तिश्च शा-
 स्त्रात्। निर्यग्यो निषपितुस्वयं प्रवृत्तत्वात् कामस्य नित्यत्वाच्च शास्त्रेण हृत्य मस्तीत्याचार्याः। सांप्रयोगः परार्थान्त्वादुपायमपेक्ष-
 ति। साचोपायप्रतिपत्तिः कामसूत्रादिनिवात्स्यायनः। निर्यग्यो निषुपुनरनारुतत्वात् स्त्रीजाते श्वकृतौ मावदर्थं प्रवृत्तेरनुदिपूर्व-
 त्वाच्च प्रवृत्तीनामनुपायः प्रत्ययः। न धर्मश्चरेदेष्यत्कलत्वात् सांशभिंत्वाच्च कोस्य बालिवाहस्तगतं परगतं कुयति॥ वरमद्यकपो-

नश्वोमयूरःवरंसांशुभिकानिष्कारसांशुभिकःकार्षपिण्डमिलोकायनिकाःशास्त्रस्यानभिज्ञांस्त्वत्वादभिवारानुव्याहारयोश्च
विकलदर्शनान्नक्षत्रसूर्यचंद्रनारायहवक्रस्यलोकानुग्रहार्थं बुद्धिपूर्वकमिव प्रवृत्तेर्दर्शनानावर्णश्रमाचारस्थितिलक्षणताञ्च
कपात्रायाहसगतस्यबीजस्यभविष्यतःसस्यार्थसागदर्शनाच्चरेद्दर्शानिनिवास्यायनः॥नार्थाश्चरेत्प्रयत्नोपिह्येतेऽनुष्ट
यमानानैवकदाचित्पुनरननुष्टयमानाअपियदृष्ट्याभवेसुसहसर्वकालकारिभिन्निकालएवहिपुरुषानर्थानर्थमोर्जयपरा
जययोःसुखदुःखयोश्चस्त्वापयनि।कालेनवलिरिदःकृतःकालेनेवपरोपितःकालएवपुनरप्येनेकर्त्तृनिकालकारणिकाः।पुरु
षकारपूर्वकत्वात्सर्वप्रवृत्तीनामुपायःप्रत्ययः।अवश्यंभाविनोप्यर्थस्योपायपूर्वकत्वाच्चभिन्नमरणमदमस्तीनिवास्यायनःन
कामांश्चरेद्दर्शार्थयोरेवप्रधानयोरन्येषांनसतांप्रत्यनीकत्वात्।अनर्थजनसंसर्गमसद्यवायमशौचमनायमिदंवेवपुरुषस्यै
नेजनयंनि।नयाप्रमादंलाघवंअप्रत्ययमग्राह्यतांच।किंच।बहवःकामवशागाःसगणएवाधिनष्टाःश्रूयन्ते।यथादोउक्तेनामभो
जःकामाद्वास्तुएकन्यकामभिमन्यमानःसबंधुराष्टोविननाशादेवराजश्चाहत्यां।अनिबलःकीचकोडोपदी।रावणःसीतां।एनेवा

रा. २
३

का

विद्या

न

येवबहवोदृश्यन्तेकामवशागाविनष्टाइत्यर्थचिंतकाः।शरीरस्थितिहेतुत्वादाहारसधर्मीणोहिकामाःफलभूताश्चधर्मार्थयोः।
बोद्धयंतुदेवेधिवा नहिभिक्षकाःसंतीनिस्थान्नाधि श्रीयन्ते।नहिमृगाःसंतीनियवानोप्यन्तेइतिवास्यायनः॥एवमर्थचकामेवध
र्मेचोपाचनरः।इहामुत्रचनिःशाल्यमसंतं सुखमश्नुते।किंस्यात्परत्रेत्यात्रांकार्येयस्मिन्नजायते।नचार्थघ्नसुखंवेनिशिष्टास्तत्रव्यव
स्थिताः॥त्रयाणांसाधकंयस्यादयोरेकस्यवापुनः।कार्येनरपि कुर्वन्तिनत्वेकार्थंदिवाधकं॥॥इतिश्रीवास्यायनीयेकामसूत्रेसाधा
रणेप्रथमेधिकरणेतिवर्गप्रतिपत्तिर्हितीयोध्यायः॥॥॥॥॥धर्मार्थगिकालाननुपरोधयन्कामसूत्रंनदंगविद्याश्चपुरुषोधा
यीत।प्राग्योवनाद्युवनि।प्रज्ञाचपसुरभिप्रायान्प्रोषितांशास्त्रग्रहणस्याभावादनर्थकमिहशास्त्रेस्त्रीशासनमित्याचार्याःप्रयो
गग्रहणंसांसांप्रत्यागस्यंशास्त्रपूर्वकत्वाच्चनिवास्यायनः।नकेवलमिहेवसर्वत्रैवहिलोकेकनिधिदेवहिशास्त्रताःसर्वजनविष
यश्चसंप्रयोगः।प्रयोगस्यदूरस्यमपिशस्त्रहेतुः।अस्तिवाकरणमित्येवोकारण।अपियासिकाऊहाकृतुपुसाधुराहानप्र
ने।अस्तिज्योतिषमितिपुण्याहेषुकर्मकुर्वन्ते।नयाश्चरोहहस्त्यारोहाश्चगजानश्वाननधीत्यापिशस्त्रंविनयन्ते।नयास्तिराजेनि

स्था अपि जनपदानां निवर्तन इति न हरेत् । सत्यपि बलुशास्त्रे प्रहृतुं योगलिकाराजपुत्रो महामात्र उहितश्चान्तराद्वैश्वसि
 जना इह सिप्रयोगात् शास्त्रमेव देवां प्रयोगो वास्त्रीरुहो मातु । अभ्यासप्रयोगांश्चानुःषष्टिकान् योगान् कन्या रहस्ये काव्यभ
 त्वा आचोषस्तिष्ठन्वानां प्रवृत्तपुरुषसंयोगासाहसं वृद्धाधने भिकान्थानिरत्ययभाषणसखीसमानवयामा नृषसा विश्वज्ञानत्वे
 नीया वृद्धादासी पूर्वसंस्तुष्टा भिक्षुकी स्वसाच विश्वासयोगात् । जयथा गीतं वाद्यं नृत्यं आलेख्य विरोष छेदं च । नंदुलकु सुमवालि
 विकाराः । पुष्पास्तरकाः । दशनवसनां गरागाः । मणिभूमिका कमी नयनरत्नं । उदकवाद्यं । उदकघानः । विनाश्च योगाः । माल्यग्रथन
 विकल्पाः । त्रैलोक्यरापी उयोजना नेपथ्यसंयोगाः । कर्णपत्रभंगाः । गंधपुक्तिः । भूषणयोजना । ऐंद्रजालः । कुचुमाराश्च योगाः । हस्तलाघ
 वं । चित्रशाकं ह्यभक्ष्यविकारक्रियाः । पानकरसासवरागयोजना निश्चयान् कर्मणि । स्तत्रकीडा । वीणउमरुकवाद्यानि । प्रहलि
 का । प्रतिमाला । दुर्बिकयोगाः । पुस्तकवाचना । नाटकारम्भायिका दर्शनी । काव्यसमस्या प्ररणा । पदिकावेत्रवानविकल्पाः । तर्कु कर्मणि । रा
 नक्षणं वास्त्रविद्या । रूपरत्नपरीक्षा । धातुवाद् । मणिरागा करज्ञानं । वृक्षायुर्वेदयोगाः । मेघकु कुटालावकमुदविधिः । शुकसारिका

प्रलापनं । उत्सादने केशमर्दने च कोशलं । अक्षरमुष्टिका कथनं म्लेच्छिन् विकल्पाः । देशभावा विज्ञानं । पुष्पशकटिका । यंत्रमात
 का । धारणं मातृका । संवाद्यामानसी विना काव्यक्रिया । अभिधानकोश छंदो विज्ञानं । क्रियाविकल्पाः । छलितकयोगाः । वस्त्रगोपना
 निद्युतविशेषाः । आकर्षकीडा । बालकी उनकानि । वेनयिकी नो वैजयिकी नो व्यायामिकी नो च विद्यानां ज्ञानं । इमिकामस्तत्रांगविद्याः ।
 पांचालिकी चतुःषष्टिकी स्तस्याः प्रयोगान् च वेद्यसां प्रयोगिकेव क्षयामः । तदात्मकता तं योगस्या अभिरस्युक्तिना वेद्याशीलस्त
 यगुणान्विता । लभते गणिका शब्दं स्थानं च जनसंसदि । पूजिता सा सदा राजा गुणवद्विश्वासं स्तुता । प्रार्थनीया भिगम्या च लक्ष्मणा
 च जायते । योगज्ञाराजपुत्री महामात्र सुता तथा । सहस्रान्तःपुरमपि स्ववशो कुरुते यति । तथा पतिविमो गेच वयसं नंदारुणगता रे
 चांतरे पिविद्याभिः सा सुरवेनेव जीवति । कलानां ग्रहणदेवसो भाग्यमुपजायते । देशकालौ लयेक्ष्यासां प्रयोगः संभवेन्नवानरः
 कलासुकुशलो वाचालश्चाटुकारकः । असंस्कृतो पि नारीणां चित्तमाश्वेव विंदति ॥ ॥ इति साधारणप्रथमाधिकरणे विद्यासह
 देशस्त्रयी बोधायनः ॥ ॥ गृहीतविद्यः प्रणिग्रहजयकयनिर्वेशाधिगते रथैरन्वयागते रुभये वागाहस्थमभिगम्य नागरिकं

तं वेत्तेत। नगरे स्वर्गटे महति वासजुना श्रये स्थानं यात्रा योगाहा। नत्र भवनमास चोदकं। वृक्षवाटिकावहिभक्तकर्मकक्षं दिव
 गृहं कारयेत्। वाद्ये च वासगृहे सुशृङ्खलं उभयो पधानं मध्ये विनतं शुक्लोत्तरं च दं बहु विज्ञानं शयनीयं स्यात्। प्रनिवायिका च
 तस्य शिरोभागे कूर्चस्थानं वेदिका च। नत्र रात्रि शेषमनुलेपनं माल्यं सिक्कं करंडकं। सोमं धिक् पुटिका। सुखवासकं मानुलि
 त्वं। तां बूलानि च स्युः। भूमौ पतद्गृहः। नागदंता वसका वीणा। चित्रफलकं। वर्तिका सुमुद्रकं। यक्षश्चिंत्युक्तकं। कुरंडकमालाश्च।
 नातिदूरे भूमौ वृत्ता स्तराणं समस्तूरकं आकर्षफलकं। घृतफलकं च। नस्य वहिः क्रीडाशकुनिपंजराणि। एकां च नकुनिक्षणं स्था
 नमन्यासां च क्रीडाणां। सास्तीर्णप्रैरादोला च वृक्षवाटिकायां स्तंडिलपीठिका च। कुसुमेभिर्भवनविन्यासः। सप्रान्तस्था यत्कन
 नियतकृत्यो गृहान्दंतधावनोमात्रपानुलेपनं धूपं स्त्रजमिति गृहीत्वा दत्वा सिक्कं कमलकं च दृष्ट्वा दरे। मुखं गृहीतं मुखवा
 सकतां बूलाः कार्याणि नु निष्ठेत्। नित्यं स्नानं। द्वितीयमुत्सादनं। तृतीयकूपेन कः। चतुर्थकमायुष्यं। पंचमकंदरा मकं वा प्रत्यायु
 ष्यमित्यहानं। सातत्या च संरतं कक्षः स्वेदापनोदः। पूर्वापरा भोजनं। सायं चारायणस्य भोजनं नंतरं शुक्लसारिका प्रका

स

रात्र

५३

पन व्यापाराः। लावकमेधकुक्कुटयुद्धानि। नास्ताश्च कलाक्रीडाः। वीरमर्दविटविट्टपक्षेषु चायात्रा व्यापाराः। दिवा रात्र्या च प्रगृही
 तप्रसाधनस्यापराद्धे गोष्ठीविहाराः। प्रदोषे च संगीतकानि। तदेते च प्रसाधिते वासगृहे संचारितसुरभिधूये सहायस्य वायाया
 मभिसारिकाणां प्रतीक्षणं। दूतीनां प्रेषणं च सयं वागमनं। आगतानां च मनोहरैरालापैरुपचारैः सहायस्योपक्रमाः। वर्षप्रसृष्ट
 नेपथ्यानां दुर्दिनाभिसारिकाणां स्वयमेव पुनर्मंडनं। मित्रजनेन वा परिचरणमित्यहोरात्रिकं। घटानि बंधनं। गोष्ठीसमवायः। स
 समापानं। उद्यानगमनं। समस्याः क्रीडाश्च प्रवर्तयेत्। पक्षस्य मासस्य वा प्रतीने हानि सरस्वत्या भवनं निपुक्तानां नित्यसमाजः। कु
 शीलवाश्चांगतवः प्रेक्षणकमेकंदयुः। द्वितीये हनि प्रजां नियतं लभेरन्। ततो यथाश्रद्धे मेवां दर्शनमुत्सर्गो विव्यसनोत्सवेषु परस्पर
 स्नेहकार्यता। आगतानां च हनसमवायानां पूजनं मभ्युपयति श्रेणिगणधर्मः। एतेन तं देवतां मुद्देश्य संभाषणस्थितयो विविधा
 ष्णव्याख्यानाः। वेदपाठने च सभायामन्यतमोऽस्योदवसिते च समानविद्याशालबुद्धिचित्रवयसां सह वैश्याभिरनुकूलैरालापेय
 सनबंधो गोष्ठी। नत्र चैवाकाव्यसमस्या कलासमस्या च। नस्यामुज्ज्वललोककांता पूजाः। प्रीति समानाश्चाहारिताः। परस्परभव

निरोप

नेषुवापानकानि। नत्रमधुमैरेयसुरासवान् विविधवल्कलसंभववनफलहरिनक्रदुर्कलोपदंशां नूवेद्यापाययेपुरतुपिवेषु
 एतेनोद्यानगमनं व्याख्याते। नत्रद्वर्द्धि एवसलं हतासुरगाधिरुदावेद्याभिः सहपरिचारिकैरनुगतागच्छेयुः। देवसिकीचया
 नवानुभूयदुक्कुटालावकमेवयुद्धयुतेः प्रेक्षाभिरनुकूलैश्चैष्टिनैः कालंगमयित्वा गृहीतोद्यानोपभोगविहारास्तथैवचप्रत्याव्र
 जेयुः। एतेनरविगोड्राहोदकानां ग्रीष्मजलक्रीडागमनं व्याख्याते। पक्षरात्रिः। कौमुदीप्रचारः। सुवसेनकः। सहकारिभंजकाः। अन्ध
 यस्वादिका। विशाखादिका। नवपत्रिका। उदकक्षेत्रिका। पंचालानुयानं। एकशाल्मली। सहयंतीव्रतं। यवचतुर्थी। आलोलचतुर्थी।
 मदनोसवः। मदनभंजिका। होलाका। अशोकोत्तंसिका। पुष्पावचापिका। कंदवयुदाभिः। चूलेनिका। इक्ष्मजंनिका। नास्माश्चमाहिम
 न्योदेव्याश्चक्रीजनेभ्योविशिष्टनरमाचारमोरचयेयुरितिसंभूयक्रीडा। एकत्रचारिणश्चविभवसामर्थ्यद्रिकायानायाकाया
 श्वसखीभिर्नगरिकैश्चसहचरितमनेन व्याख्याते। अविभवस्तुशरीरमात्रोमल्लिकाफेनककषायमात्रपरिच्छेदः पूज्यादेशाराग
 नः कलासुविचक्षणस्तदुपदेशेन गोष्ठांवेशेचसाधयेदात्मानमिति पाठमहः। भुक्तविभवस्तुनत्रस्यैवगुणवान्सकलत्रोगोष्ठां

रा. २

विशेषबहुमनस्तदुपजावीचवितः। एकदेशविद्युस्तक्रीडनकोविश्यास्यश्चविदूषकोवैहासिकोवा। एतेवेश्यानां नागराणां चमं
 निणः संधिविग्रहनिबुक्ताः। एतेभिर्लक्ष्यः कलाविदग्धा मुंडारुषत्पो वृद्धगणिकाश्च व्याख्याताः। ग्रामवासी बह्वुमनः सजातान्
 विचक्षणान्कोवहलिकान्प्रोसाद्यनागरिकजनस्येतेवर्णयन् श्रद्धांजनयन् नृदेवानुकुर्वीति। गोष्ठीप्रवर्तयन् संगत्यानुरंजयेत्
 कर्मसुसाहायेन चानुगृह्णीयादुपचारयेच्चेति नागरिकरुत्तं। नात्यंतं संस्तुतेनैव नात्यंतं देशभाषया कथागोष्ठीषु कथयन् लोके
 बहुमतो भवति। या गोष्ठीलोकविहिताया च स्वेरविसर्पिणा। परहिंसात्मिकाया च नतामवनेरेदुधः। लोकविनानुवर्तिन्या क्रीडा
 मात्रैककार्यमागोष्ठासहचरनविद्वान्लोके सिद्धिं नियच्छतीति॥ ॥ इति वात्स्यायनीये कामसूत्रे साधारणे प्रथमेधिकरणे चतु
 र्थोऽध्यायः॥ ॥ ४॥ ॥ नागरिकरुत्तं कामश्चतुर्वर्णेषु सवर्णजशस्त्रजश्च प्रयुज्यमानः पुत्रीयो यशस्यो लौकिकश्च। नदिप
 रानउत्रमवर्णसुपरपरिगृहीता सुचप्रतिषिद्धः। अवरवर्णस्वनिरवसिता सुवेश्या सुधुनभूषुवनशिष्टो न प्रतिषिद्धः। सुखाय
 त्वा नत्रनायिकास्ति स्तः कन्याः पुनर्भूवेश्या चेति। अन्यकारणवशात्परपरिगृहीतापि पासिकीचतुर्थीनिगोष्ठीकापुवः। सयदाम

स्तेरिणीयमन्यतोपिबहुशाखरवंडिनचारित्रातस्योवेशयायामिवगमनमुत्तमवर्णिन्यामपिनधर्मपीडाकारीति। पुनर्भूयेय
न्यध्वनिकापिनुकास्ति। वांकिनव्यः पतिं वामहांनमीश्वरमस्मदमित्रसंस्ष्टमियमवगृह्यप्रसुतेनवरनिसामयासंस्ष्टाने
देनेव्यावर्तयिष्यति। विरसं वामभिशक्तमयकर्तुंकामं चप्रकृतिमापादयिष्यति। नचाभिनीकृतेनमित्रकार्यममित्रप्रतीघातमन्य
द्वादुःप्रतिपादिकं कार्यसाधयिष्यामि। संस्ष्टोवानपाहतास्याः पतिमस्माद्वायमे श्वर्यमेतदधिगमिष्यामि निरत्ययं वागमन
भस्या अर्थानुबन्धि अहं च निःसारत्वात्क्षीणरुक्पायः सोहमनेनोपायेन धनमतिमहदरुहोदधिगमिष्यामि। मर्मज्ञावामयि
दृढमभिकामासामामनिच्छंते दोषविरव्यापनेन हृषयिष्यति। असद्गुणं वा दोषं श्रद्धेयं दुःपरिहरं मयि क्षेप्यति। येन मे विनाशः स्या
त्। आयत्ते मते वा वश्यं यतिं मत्तो विभिद्यद्विषनो ग्राहयिष्यति। स्वयं वीजैः सह संस्त्रयेत मद्वरो धानां वा हव्यिना पतिरस्यास्तदह
मपि दारानेव हृषयन् प्रतिक्रियामि। राजनिमोगाच्चोत्तर्वर्तिनं वारं वास्य निहं निष्यामि। यामन्यां कामयिष्ये सास्यां वरागां नां वा न
नक्रमेणाधिगमिष्यामि। कन्यामलभ्यां वात्माधीनामर्थरूपवतीमियं मयि संक्रामयिष्यति। ममामित्रो वा स्याः पत्या सहेकी भाव

रा.
७

मुपगमनस्तमनयारसेन योजयिष्यामि। इत्येवमादिभिः कारणैः परस्त्रियमपि प्रकुर्वीते निसाहसिक्यं न केवलं रागादेवेति परपरि
ग्रहगमनकारणानि। एतैरेव कारणैर्महामात्रसंबद्धावाते चैकदेशाचारिणी काचिदन्वावाकार्यसंपादिनी विधवापंचमीति चारायणः।
सेवप्रव्रजेता षष्ठीति सुवर्णनाभः। गणिकाया दुहिता परिचारिकावानन्यध्वंससमीति चोदकमुखः। उक्तांतवालभाकुलसुवनि
रुपचारान्यत्तादृष्टमिति गोर्नदीयः। कार्यतिराभावादेतासामपि पूर्वस्वेवोपलक्षणं न स्माच्च न स्त्र एव नायेका इति वाह्यायनः।
मित्रताहृजीया प्रकृतिः पंचमात्येके। एक एव नुसार्वलौकिको नायकः। प्रच्छन्नश्च हितामो विरोधलाभात्। उन्नमाधममध्यमतां
च गुणगुणत एवैवा विद्यात्। तांस्तु स्वयोरपि गुणगुणनैवेति केवक्ष्यामः। अगम्यास्तेवेताः। कुष्ठिन्युन्मत्ताभिन्नरहस्यापतिना प्र
काशयिनी गतप्रायमौवनातिश्वेतानि कृष्णा दुर्गंधासंबन्धिनी सखी प्रव्रजिता संबन्धिसखिश्चोत्रियराजदाराश्च। दृष्टपंचमपुद्ग
नागम्या कदाचिदस्तीति बाभ्रवीयाः। संबन्धिश्रोत्रियराजदारावर्जमिति गोणिका पुत्रः। सहपांशुकादिभिः कृतमुपकारसंबन्धं सम्म
नशालिष्य सनं सहाध्यायिनं यश्चास्य ममतिरहस्यानि विद्याद्यस्य चायं। धात्र्यपत्यं। सहसंष्टं पितृपैतामहमविसंवाद्यदृष्टं

वा.
गति

वश्यं भ्रवमलोभशीलमपरहायममंत्रस्त्रावाभिनिमित्रसंपत्तः। रज्जनापितगोपालमालाकारगोधिकतोबुलिकुशोडिकभिश्चकप
 मर्दविटविहृषकमित्रास्तद्योषिमित्राश्चनारिकाःस्युरिनिचारायणः। यदुभयोःसाधारणमुभयत्रोदाहारंविशेषतोनायिकाय...
 श्रद्धंमित्रंनत्रहनकर्मपदुताधृष्टत्वंइंगिताकारज्ञानेअनाकुलत्वंपरममज्ञानाप्रतारणत्वंकालज्ञानंदेशज्ञानंकार्येषुविषयबुद्धि
 त्वंलघ्याप्रतिपत्तिःसोपायावेतिहनगुणाः। आत्मवान्मित्रवान्मुक्तोभावज्ञोदेशकालवित्। अलम्यामप्ययत्नेनस्त्रियंसंसाधये
 न्नरः॥ ॥इति साधारणेप्रथमेधिकरणेपंचमोऽध्यायः॥ ॥नायकसहायद्वयीविमर्शइतिसमासंवेदं प्रथमाधिकरणम्॥ ॥१॥
 क शीरोवृषोश्चइतिलिंगतोनायविशेषाः। नायिकाःपुनर्मृगावउवाहस्तिनीचेति। नत्रसरदासंप्रयोगे समरतानित्राणि विषयविषम
 रतानिषदाविषमेषपिपुरुषाधिकसंवेदनंनरसंयोगेदेउच्चरेतेव्यवहितमेकमुच्चतरंनंविषययेपुनर्देनीचरनेव्यवहितमेकनी
 चतरंनंनत्रसमानिषेष्टानि। नरशहोक्तिनेदेकनिष्ठेमध्यमानिशेषाणि। साम्येपितृत्वांकनीनांकाज्यायःइतिप्रमाणतो नवर
 तानि। यस्यसंप्रयोगकालेप्रीतिरुदासीनावीर्यमत्संक्षतानिनसहनेसमंदवेगः। नहिपय्योमध्यमचंडवेगो। तथापिनोकापिअ

त्रापिप्रमाणवेदेवनवरतानि। नद्वलालनोपिशाप्रमध्यधिरकालानामिकाश्च। नत्रस्त्रियांविवादः। नस्त्रीपुरुषवद्भावमधिगच्छ
 नि। सातस्यानस्याःपुरुषेणकंडनिरपनुद्यते। सापुनराभिमानिकसुरेनसंसृष्टारसोनरंनयति। नस्मिन्सुखबुद्धिरस्याःपुरुषप्रती
 नेश्वानभित्तत्वात्कथंनेसुखमितिप्रष्टमश्चक्यत्वात्कथंमेतदुलभ्यजइतिचेत्। पुरुषोहिभागम्यस्वेच्छयाविरमति। नस्त्रियमपेक्ष
 नोनत्वेवंस्त्रीसोदाहिकः। नत्रेनस्याच्चिरवेगेहिनायकेस्त्रियोनुरज्यंनेशाप्रवेगस्यचावसानेप्यस्त्रियोभवेति। नत्सर्वभाव
 प्राप्तेरप्राप्तेश्चलक्षणमिति। नत्रेनाकंडनिरपनीकारोविहिदार्चकालंप्रियइतिनदुपपद्यतएव। नस्मात्संदिग्यत्वादलक्षणमिति।
 संयोगेयोषितःपुंसाकंडनिरनेपद्यते। नत्राभिमानसंसृष्टंसुखमित्यभिधीयते। सातस्याद्युवमिराःरंभात्प्रभृतिभावमुपगच्छति
 पुरुषःपुनरंतएवातदुपपिन्नतरकं। नद्यसत्प्राप्तौगर्भसंभवउपपद्यतइतिवात्रवीयाः। अत्रापिनावेवहोकापरिहारो। नृयस
 त्रनस्यासातयेनरसप्राप्तौआरंभकालेमध्यस्थचिन्ता। नानिसहिष्णुताचनतःक्रमेणधिकोरागयोगः। रारारेपिचनिरपेक्षत्वं। अ
 नेचविरामाभीष्टेतेतदनुपपन्नमिति। नत्रेनासामान्येपिप्राप्तिसंस्कारकुलालचक्रस्यअमरकस्यवाधोतावेववर्तमानस्यप्रांरंभे

कर्म

विगतानतश्चक्रेण पूरणं वेगस्येत्येतदुपपद्यते। धातुक्षयाच्च विरामाभीशेति। न स्माद^{ना}क्षेयः। सुरजोने सुखं पुंसां स्त्रीणां तु सततं
स्वाधातुक्षयनिमित्ताच्च विरामे चोपजायते। न स्मात्पुरुषवदेवरसव्यक्तियेपिनोपि दुष्ट्या। कथं हि समानाया मेवाकृतावेकार्थमिति
प्रपन्नयोः कार्यवैलक्षण्यं स्यादुपायवैलक्षणादभिमानवैलक्षण्याच्च। उपायवैलक्षण्यं च सर्गात्। कर्त्ता हि पुरुषोधिकरणं युवनिः
अन्यथा क्रियां प्रतिपद्यते। अन्यथा चारइति। अभिमानवैलक्षण्यमप्युपायवैलक्षणादभियोक्ताहमिति पुरुषो नुरज्यते। अ
सि युक्ताहमनेनेति युवनिरिति वा स्यायनः। तत्रैतत्स्यादुपायवैलक्षण्यवदेव हि कस्मात्कार्यवैलक्षण्यमपिन स्यात्तइति। तच्च नाहे
तुमदुपायवैलक्षण्यं कर्त्तधारयोर्भिन्नलक्षणत्वादहेतुः। मत्कार्यवैलक्षण्यमन्याय्यं स्यादाकृतेरभेदादिति। तत्रैतत्संहसका
रकैरेको यो हि निवर्त्यतइति पृथक्परस्परसार्थसाधकौ पुनरिमां न रसुक्तमिति। तच्च न युगपदेकार्थसिद्धिरपि दृश्यते। न च यामेव यो
रभिधानेकपित्ययोर्भेदे मल्लयोर्निष्ठइति। न तत्र कारकभेदइति चेद्दिहापिन भेदइति। उपायवैलक्षण्यं तु सर्गादिभिहितं पुरस्तान्
नेनोभयोरपि सदृशी सुखप्रतिपत्तिरिति। जातेरभेदाद्दृष्टोः सदृशं सुखमिष्यते। न स्मात्तयोपचार्यास्त्रायथाप्रेषा मुपाइति। स

वस्तु

राम
५

द्वालस्यसिद्धता कालयोगी न्यपि प्रमाणवदेव न वरनानि। रसोरिति प्राप्तिर्भावोरागेवेगः समाप्तिरिति पर्यायाः संप्रयोगो रतं र
हः शयनं मोहनं मिनिषयया। प्रमाणकालभावनां संप्रयोगाणामेकैकस्य न विधत्तातेषां व्यतिकरे सुरतसंख्यानशक्यते कर्तुम
निबहुला ज्ञानेषु तर्कादुपचारात्प्रयोजयेदिति वा स्यायनः। प्रथमरते च उवेगताशी प्रकालगावपुरुषस्य तद्विपरीतसुत्तरेषु। यो वितः
युनरेतदेव विपरीतमाधातुक्षयात्। प्राक् स्त्रीधातुक्षयात्पुरुषस्य धातुक्षयइति प्रायोवादः। मृदुतादुपमृद्यत्वाभिसर्गाच्चैव यो वितः
प्राप्तुवत्तामुत्तम्यामिभित्ताचार्याव्यवस्थिताः। एतावन्वैव युक्तानां व्याख्यातं सांप्रयोगिकं। मरानामवबोधार्थं विस्तारोतः प्रवक्ष्यते। अ
भ्यासादभिमानाच्च तथा संप्रत्ययादपि विषयेभ्यश्च न चं ग्या विदुः प्राप्तिं चतुर्विधां। राहादिभ्यो बहिर्भूताया कर्मभ्यासलक्षणा। प्राप्तिः
साभ्यासिकी ज्ञेया मृगयादिषु कर्मसु। अनभ्यसेषपि पुरा कर्मस्त्वविषया बुद्धिः। संप्रत्ययाच्चायने प्राप्तिर्मासा स्यादाभिमानिकी।
प्रकृतेः साहजिकी यस्यास्त्रियाश्चैवोपरिष्टेनेषु तेषु च विज्ञेया चं वनादिषु कर्मसु। नान्योयमिति यत्र स्वादन्यस्मिन्प्राप्तिकारणे तत्रैतः
कथ्यते सापि प्राप्तिः संप्रत्ययात्तिका। प्रत्यक्षा लोकेन सिद्धाया प्राप्तिर्विषयात्तिका। प्रधानफलवत्तात्मानदयश्चैव नरा अपि। एता प्राप्तिः

पराशर्यशास्त्रनःशास्त्रक्षणाः। योयथावद्विज्ञेनावस्तेनैवप्रयोजयेत्॥ ११॥ इति सांप्रयोगिकेदिनीयेधिकरणेप्रथमोऽध्यायः॥ ११॥
 एकालभावेभ्योरतावच्छापनं प्रातिविरोधादिति॥ ११॥ आदिनःषष्ठः॥ ११॥ संप्रयोगांगं चतुःषष्टिरित्याचक्षते। चतुषष्टिप्रकरणं
 नखास्त्रमिदं चतुःषष्टिरित्याचार्यवादः। कालानां चतुःषष्टितानां सां च संप्रयोगांगं भूतत्वात्कृत्वा समूहोवाचतुःषष्टिरिति। अत्रादरा
 नीयानां संज्ञितत्वादित्यादिपितृदर्थसंबंधात्। पंचालसंबंधाच्चापि बह्वैरेषाष्टजार्थसंज्ञाप्रवर्तितेत्येके। आलिंगनचुंबनदर्शननख
 छेद्यसंवेदनसीक्तनयुक्त्वाधिनोपरिष्कारानामप्यधिकल्पमेदादष्टावष्टकाश्चतुःषष्टिरितिवाभ्रवीयाः। विकल्पवर्गीणामप्यनां
 न्यूनाधिकत्वदर्शनात्सुहृणविकल्पेनपुरुषोपसृप्तवित्ररतादीनामन्येषामपि वर्गीणामिदं प्रवेशात्सायोवादीये। यथासमणेषां
 वृक्षः पंचवर्णेवलिरितिवात्स्यायनः। तत्रासमागतयोः प्रातिलिङ्गद्योतनार्थं आलिंगनचतुष्टयं स्पृष्टकं। विद्वकं। उद्वृष्टकं। पादितकमि
 ति। सर्वत्र संज्ञार्थेनैव कर्मातिदेशः। संसृष्टागतायां प्रयोज्यायां मन्यापदेशेन गच्छतो गात्रेण गात्रस्य स्पर्शनं स्पृष्टकं। प्रयोज्यं स्थितमु
 पविष्टं वा विजने किंचिद्गृहं नीययोधरेण विध्येचायकोपि नामवपीय गृह्यादिनिविष्टकं। ननु भयमनभिप्रवृत्तसंभाषणयोः। तमसि

राम
 १०

जनसंबाधेविजनेवायश नकैर्गच्छनोच्चानिहस्वकालं उद्वृष्टकं परस्परस्य गात्राणामुद्वृष्टकं। अदेवकुप्यसंदेहोस्तेभ्यो संदेहो वा सु
 दमवपीउयेदिनिपादितकं। ननु भयमवगतपरस्परकारयोः। लतावेष्टितकं। वृक्षाधिरूढकं। निलतंडुलकं। क्षीरनीरकमिति चत्वारि
 संप्रयोगे। लतेवशा लमावेष्टयेत्। चुंबनार्थं मुखमवनमयेत्। उद्वृष्टमेदसीक्तनानमाश्रितावाकिंचिद्रामणीयकं पश्येत्तल्लतावेष्टित
 कं। चरणेन चरणमाक्रम्यदिनीयेनोस्तेद्वामाक्रमंतीवेष्टयेत्। वातरुष्टासत्कैकबाहुर्दिनीयेनोसमवनमयेत्। ईषत्कृतान्तःस्थसित
 हूजिज्जुंबनार्थमिवाधिरोदुमिच्छेदिनिवृक्षाधिरूढकं। ननु भयं स्थितकर्म। रायन गतावूरुत्पत्त्यासंभुज्यत्त्यासं च संघर्षमिव घनं
 संस्वजानेत निलतंडुलकं। रागांधावनपेक्षितास्योपरस्परमनुविशतइवोत्संगगतायां मभिसुखोपविष्टायां शयने चेति क्षीरजलकं।
 ननु भयं रागकाले इत्युपगृह्ययोगावाभ्रवीयाः। सुवर्णनाभस्य त्वधिकमेकांगोपगृह्यनचतुष्टयं। नत्र ऊरुसंदेहो नैकमूरुसंदेहं यमस
 र्वप्राणं प्राउयेदिनिउपगृह्येत्। जघनेन जघनमवपीय प्रकीर्यमाणकेशहस्तानखदर्शनचुंबनप्रयोजनाय तदुपरिलिङ्घयेत्तज्जघ
 नोपगृह्येत्। स्नानान्यासुरः प्रविश्यते त्रेवभावमावेशयेदिनिस्तनालिंगनं। सुरवेमुखमासज्याक्षिणी अक्षणेर्ललाटेन ललाटेमाहन्

ललाटिकेति। संवाहनमप्युग्रहनप्रकारमित्येकेमन्ये। संस्पृशित्वाथकालत्वादिप्रयोजनत्वादसाधारणत्वाच्चेतिवात्स्य
नः। एतन्नोष्ठएवतांवाधितयाकथयनामपि। उपगृहविधिं हस्तंरिरंसाजायतेनृणां। येपिद्युशस्त्रिनाःकेचित्संयोगारागवर्हनाः। आ
दरेणैवतेप्यत्रप्रयोज्याः। सांप्रयोगिके। शास्त्राणंविषयस्तावद्यावन्मंदरसानराः। रतिवक्त्रेप्रवृत्तेर्तुनेवशास्त्रंनचक्रमः॥ ११३॥ निसां
प्रयोगिकेहितीयेधिकरणेहितीयोध्यायः॥ ११॥ आलिंगविचार। आदिनःसप्तमः॥ ११॥ चुंबननखदशनछेदानांनयौवपिप्यमिसि
रागयोगात्साकृत्संयोगादेवंप्राधान्येनप्रयोगः। प्रणनसंलूनयोश्चसंप्रयोगे। सर्वसर्वत्ररागस्यापेक्षितत्वादितिवात्स्यायनः॥
नानिप्रथमरतेऽथक्कानित्तरितंविहस्येनप्रयुज्जीत। तथाभूतत्वाद्वागस्यगतःपरमत्वरयाविशेषवत्समुच्चयेनरागसंधुक्षणार्थं।
ललाटगलकपोलनयनवक्षस्तनोष्ठांनमुखेषुचुंबनं। ऊरुसंधिबाहुनाभिमूलयोरपिलाढानांरागवशाद्देशप्रवृत्तेश्चसेमितानि
नानिस्थानानिनतुसर्वजनप्रयोज्यानिवात्स्यायनः। नद्यथा। निमित्तंस्फुरितं। धिनिमिनित्राणिकन्याचुंबनानि। बलाकारेणनियुक्ता राम
मुखेमुखमाधनेनविचेष्टितेइतिनिमित्तं। वदेनप्रवेशितमोष्ठमनागपत्रपाऽवग्रहीतुमिच्छंतीत्येदंतीस्वमोष्ठंनोत्तरमुत्सहतेइतिस्फु

रितं। ईषत्परिगृह्यविनिमिलीजनयनाजिह्वाप्रेणघटयितासमंनियक्रिउड्गानंपीडितं। अवपीडितंनिर्द्धानमवपीडयेदित्यव। धादि
नक्रं। येचममपिकरणे। तंचूचनप्रवर्तयेत्। पूर्वमोष्ठसंपादनेनजिनमिदेस्यात्। नत्रजिनासाईरुदिनं। करंधुनुयानप्रणुदेदोस्वशि
श्रयेह्लाहाहताविवदेन। पुनरप्यस्तुण्डमिद्वयात्। नत्रापिजिनाद्विगुणमायस्येत्। विप्रचस्यप्रमत्तस्यचाधरमवगृह्यदशनानं
गतिमनिर्गतंहेत्वाहसेतकेशोत्तर्जयेत्। प्रनर्त्तनश्रुलगाचविह्वलनेयनेनमुखेनविहंसंतीजानि। नानिवद्वयादिनिचुंबनचूतकलह
एतेननखदशनछेद्यप्रहणनचूतकलहाव्याप्याताः। चंडवेगयोरैवतुतेषांप्रयोगस्तत्साक्षात्तस्यांचुंबनं। तामेवोत्तरंगुह्यादित्य
त्तरोष्ठरागदायनं। ओष्ठसंदेहोनावगृह्योष्ठद्वयमपिचुंबेदितिसेपुटकंस्त्रियाः। पुंसोवा। अजातयसनस्या। नस्मिन्नितरोपिजिह्वास्या
दशनान्घटयेत्। तालुमिह्वाचेमिजिह्वा। सुहं। एतेनबलाद्दहनरदनप्रहणंदानंचव्याख्यातं। समंपीडितमंचितंमृदुशेषांगेषुचुंबनं॥
स्थानशेषादिनिचुंबनविशेषाः। सुप्तस्यमुखमवलोकयंसाः। स्वाभिप्रायेणचुंबनंरागदायनं। प्रमत्तस्यविक्रमानस्यचान्यतोभिसू
खस्यस्वभाभिमुखस्यवानिद्रायाघाताथैलितकं। विरादागतस्यरायनप्रसुप्तायाः। स्वाभिप्रायचुंबनं। प्रातिबोधिकं। सापितुभ

प्रवासगमने

जिज्ञासाधिनिवानायकस्यागमनकाले संलक्ष्य कनकसुतास्यात् आदर्शकुप्येसलिलेवाप्रयोज्यायाश्चायायांचुवनमाकारप्र
र्थमेव कार्यं बालस्य चित्रकर्मणः प्रतिमायाश्चुवनं संज्ञातकमालिङ्गनचानिधानि प्रेक्षणके स्वजनसमाजे वा समीपे गतस्य प्र
योज्यायाहस्तांशुलिचुवनं संविष्टस्य वा पादांशुलिचुवनं। संवाहिकाया नायकमाकारसंज्ञानिदावशादकामाया इव न स्यो वा
वर्जनस्य निधानमूरुचुवनं पादांशुचुवनं चेति आभिजोगिकानि। कृते प्रमितिकुयान्तिनाडिने प्रतिनाडिने। करणेन च तेनैव चुविने प्र
तिचुवेत्तं॥ ॥ इति प्रयोगिके द्वितीयेधिकरणे तृतीयेध्यायः॥ ॥ १०॥ ॥ रागवृद्धौ संघर्षात्मिकं नखविलेखनं। न स्य प्रथमस
मागमे प्रवासप्रत्यागमने च कुदप्रसेनायां मत्तायां च प्रयोगेन नित्यमचंडवेगयोः। तथा दर्शनच्छेद्यस्य साध्यवशादा आक्षुभित
कं। अर्द्धचंद्रो मंडलं रेखा व्याघ्रनखं। मूरपदकं। शशाङ्कसुखलपत्रकमिति रूपतोऽष्टविकल्पकं। कसौ स्तनौ गलः पृष्ठं ज
घनमूरुत्वच्छानि। प्रवृत्तरतिचक्राणां स्थानमस्थानं वा विद्यत इति सुवर्णनाभः। तत्र सव्यहस्ते प्रत्यग्रशिखराणि द्वित्रिशिखरा
णि वा चंडवेगयोर्नखानि स्युः। अनुगत राजिसममुज्ज्वलममलिनमविपाटितं विवर्द्धिष्णुमृदुस्निग्धदर्शनिमिति नखगुणः। दीर्घा

राम
१२

आ

णिहस्तशोभिन्यालोके च योषितां चित्रग्राहीणि गौडानां नखानि स्युः। कृत्स्नानि कर्मसहिस्त्रनिविकल्पयोजना सुचस्वेच्छा पतिना नि
दाक्षिणत्वानां। मध्यमानुभयं तां जिमहाराष्ट्रकाणामिति नैः सुनियते हनुदेशो स्तनयो रधरेवालघुकरणमनुदत्तलेखं स्य रमा
त्रजननादो मां च करमंते सन्निपातवर्द्धमानशहमाक्षुभितकं। प्रयोज्यायां च तस्यागसंवाहने शिरसः कंडयने पिटकमेदने व्याकुल
करणे नीषणे च प्रयोगः। ग्रीवायां स्तने पृष्ठे च वक्रो नखपदनिवेशोर्द्धचंद्रकः। नावेवदौ परस्परमिमुखौ मेडलं। नाभिमूलकं कंदरवं
क्षणे सुतस्य प्रयोगः। सर्वस्थानेषु नाभिरीधलित्वा। सैव वक्रा व्याघ्रनखकं आस्तनमुखं। पंचभिरभिसुरैर्वलेखा च चक्राभिमुखी
मूरपदकं। तदं प्रयोगः। घनाय च्छुके सन्निहृष्टानि ध्वं च नखपदा निराक्षुतकं। स्तनपृष्ठे मेखलापथे चोत्पलपत्राकानि च
त्पलपत्रका ऊर्वो स्तनपृष्ठे च प्रवासंगच्छतः स्मारणीयकं संहताश्च तस्मिन्निस्त्रोवालेखा इति नखकमणि। आकृतिविकारयुक्तानि
चान्यान्यपि कुर्वन्त विकाराणामानं स्यादनेन ताच्च कोशलविधेरभ्यासस्य च सर्वगामित्वादागात्मकत्वात् तच्छेद्यस्य प्रकारान्कोमि
समीक्षितुमर्हतीत्याचार्यमिवति हिरागेपि चित्रायेष्टावैविध्याच्च परस्पररागोजनमित्यः। वैवक्ष्येयुश्चैको गणिकास्तक

नश्च परस्परं प्रार्थनार्थं भवेत्ति। धनुर्वेदादिष्वपि हि कर्मशास्त्रेषु वेदेष्वप्येवमेवापेक्ष्यते किं पुनरिहेति वाक्याय न। ननु परप रिशुहा
 स्वेवं कुर्वति। प्रकृतेषु प्रदेशेषु ~~पुनरा~~ नासाभनुस्मरणार्थं रागवर्द्धनार्थं च विशेषानुद्दिश्यते। नखक्षता नियंत्रणं गूढस्थानेषु
 योषितः। विरोहृष्टाप्यभिनवाप्रतिभविनिपेक्षाला। विरोहृष्टेषु रागेषु प्रीतिगच्छित्यराभवं। रागायननसंस्मारयिदिनस्यानख
 क्षति। पश्यतो युवतिं हराक्षरो छिद्यो यो धरा। बहुमानः परस्यापिरागयोगः श्वजायते। पुरुषश्च प्रदेशेषु नखचिह्नैर्विचित्रितः।
 चित्रं स्तिरमपि प्रायश्चल्यत्येव योषितः। नानः परतरं किंचिदस्ति रागविवर्द्धनं। नखदंतसमुत्थानां कर्मणां गतयो यथा। ॥ इति
 सोप्रयोगिके द्वितीये धिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ नखजानयः ॥ आदिनो नखमः ॥ ॥ उत्तरोष्ठमंतुर्मुखं नयनमिति मुक्ताचुवनव
 द्दानच्छेद्यस्थानि ॥ समास्तिग्धया रागग्राहिणो युक्तप्रमाणनिहितास्तीक्ष्णग्राहनिदशनगुणाः। कुंवाराज्युज्जताः प्रसूयावि
 यमाः स्तक्ष्माः पृथगे विरला इति च दोषाः। गूढकमुच्छूनकं बिंदुबिंदुमालाप्रवालमणिः मणिमालाखंडाभ्रकंवराहचर्चितकमिनिद
 नानच्छेद्यविकल्पाः। नानि ॥ इति नरागमात्रेण विभावनीयं गूढकं। नखदेवपीडनादुच्छूनकं। ननु भयं बिंदुरधरमध्य इति। उच्छूनकं प्रवाल

ना
 लो

राम
 १३

मणिश्चकपोले। कर्णद्विरुंबनं। नखदशनच्छेद्यमिति सव्यकपोलमंडनानि। दंतौष्ठसंयोगाभ्यासनिःपादनाप्रवालमणिसिद्धिः।
 सर्वस्येयं। मणिमालायाश्च। स्वल्पदेशायाश्च। लवोदशनद्वयसंदंशजा बिंदुसिद्धिः। सर्वे बिंदुमालायाश्च। नन्मालाद्वयमपि गल
 कक्षवंक्षणप्रदेशेषु। ललाटे चोर्वे बिंदुमाला। मंडलमिव विषमकूटयुक्तं खंडाभ्रकं स्तनदृष्टं एव। प्रदीर्घविह्वोदशनपदराज्यपक्षा
 आंतरालावराहचर्चितकं। स्तनदृष्टं एव। ननु भयमपि चंडवेगयो रिनिदशनच्छेद्यानि। विरोषके कर्णद्विष्यापोडेनां ब्रूलपलाशेन मा
 लपत्रे चेति प्रयो ज्पागामिषु नखदशनपदान्यामि योगिकानि। देशासाख्या च योषित उपचरेत्। मध्यदेशा आर्यप्रायाः शुच्युपचारः।
 शुंबननखदंतपददेषिण्यः। वाही कंदर्या आवेनिकाश्चो रनेषु तासां मभिनिवेशाः। परिघंगचुवननखदंतभूषणप्रधानाः क्षनवर्जिताः।
 हणनसाध्यामालयआभीर्यश्च। मिधुषणीनां नदीनामंतरालीयाधोपरिदृक् साख्याः। चंडवेगमंदसीत्कृता अपरांतिकालाद्यश्च।
 दृष्टप्रहणनयोगिन्यः। खरवेगा एव अपद्रव्यप्रधानाः। स्त्रीराज्ये कोशलायां च। प्रकृता मृद्योरनिप्रिया अशुचिरुचयोनिराचाराश्चो
 ध्याः। सकलचतुःषष्टिप्रयोगः। रागिणोऽश्लीलपुरुषवाक्यप्रियाः। रायने च सरभसोपक्रमाः महाराष्टिकाः। नयाविधा एवरहसिप्रक

नि
स

नागरिकाः। मृद्यमानाश्चाभियोगान्मंदंमंदं प्रसिंवेतिद्विविजः मध्यमवेगाः सर्वसहाः स्वांगप्रच्छादिन्यः परांगहासिन्यः कुक्षिताभ
लपुरुषपरिहारिलोवानवासिकाः। मृदुभाषिण्यो नुरागवसो मृद्यग्यश्चगोऽपः। देशसात्म्यात्कुक्षितान्सात्म्यं बलीयद्वि सुवर्णना
नः। नतत्रदेशपाठपचाराः। कालयोगादेशादेशांतरमुपचारवेषलालाश्चानुगच्छन्तीति विधाना। आलिनादिषु चरागवर्द्धन
र्विविचित्रमुत्तरमुत्तरं वा वायमा एष्युत्तमो यत्कुर्यात्तदनुकूलं। अमृष्यमाणान् हि गुरोर्गते देवप्रतियोजयेत्। विरोः प्रतिक्रियामाला
मालायाश्चाभ्रखंडकं। इति कोधादिवा विष्टा कलहाप्रयोजयेत्। सकचग्रहमुन्नम्य मुखं तस्य ततः पिवेत्। निमीलयेद्दोर्ध्वं च तत्र न
त्रमदेतिता। उन्नम्य कंठं कांतस्य संश्रिता वें सः स्थले। मणिमालां प्रमुञ्जीत यच्चान्पदमिलक्षितं। दिवा पिजनसंवाधेनायकं न प्रद
क्षितं। उद्विष्य स्वकृतं विह्वलं हसेदन्त्यै रलक्षिता। विह्वलं यन्ती वमुखं कुक्षयं जीवनायकं। स्वगात्रस्यानि विह्वलानि सास्येव प्रदर्शयेत्।
परस्परानुक्रुत्येन तदेव लज्जमानयोः संवत्सरशानेनापि प्राप्तिर्न परिहीयते॥ ॥ इति सांप्रयोगिके दिना येधिकरणं च मोध्यायः॥
दशानेद्य विषयो देशाश्चोपचारा आदिनोदशमः॥ ॥ रागकाले विशालयं सेवजघनं मृगी संवेदोच्चरते। अवकासयंती

राम
१४

आ
णी

वदक्षिनीनाचरते। न्यायो यत्र प्रयोगस्तत्र समष्ट्युकाभ्यां वडवायाख्याता। नत्र लघनेनायकं प्रमिष्टुह्यात्। अपद्व्याणिवस
विशेषं नीचरते। उल्लुल्लं। विजं भित्तकं। इडाचेति त्रितयं मृग्याः प्रायेण शिरो विनिपात्य ऊर्ध्वं जघनमुल्लुल्लं। तत्रापसारंदद्यात्।
अनीचे सविद्यनातिर्यगवृक्ष्य प्रतीछेदिनि विजं भित्तकं। पार्श्वयोः सममृक्ष्य विन्यस्य पार्श्वयोर्जातुनी निदध्यादिनि अभ्यासयोगा
दिद्व्याणी। एतयोर्ज्ञतररतस्यापि प्रमिष्टुह्यात्। संपुटेन प्रमिष्टुह्यात् नीचरते। एतेन नीचतररतस्यापि संपुटकं। पाठितकं। वेष्टितकं। वा
उवकमिति हसिन्त्याः। क्रजुप्रसारिता बुभावप्युभयोश्चरणविनिसंपुटः। सच द्विविधः। पार्श्वसंपुट उन्नतानसंपुटश्चेति। तथा कर्मयो
गात्। पार्श्वेन तु शयानोदक्षिणेन नारायणमधिशयात्। सार्वत्रिकमेतत्। संपुटप्रयुक्तमुक्तेयं त्रेणैव ददमूरूपं। उयेदिनि पाठितकं। ऊरु
च्यस्येदिनि वेष्टितकं। वडेवेव निष्ठुरमवृह्यादिनि वा उवकमान्यासिकं। नदां ध्राष्टुप्रायेण निसंवेशनप्रकाशावाभवीयाः। सो
वर्णनाभाप्युत्तुद्विविधं उदनुन्नकं। चरणद्वेनैनायकोऽप्यधारेदिनि जं भित्तकं। उरुं चित्वा उन्नकं। तदेकस्मिन् प्रसारिते ईपाठि
तकं। नायकस्यास एकः द्वितीयकः प्रसारित इति। पुनः पुनर्यस्यासेन वेणुदारितकं। एकः शिरसि उपरि गच्छेद्द्वितीयः प्रसारित इति

मन्त्रादिना

३
४

लाभितकमाभ्यासिकं। संकुचिनौ श्रवसिदेशे निदध्यादिनिकाकटिकं। अधविरुत्यत्यस्येदिनिपाडिनकं। जंघायत्यासेन पश्चात्
वत्। एष्टं परिषजमानयाः परासुखेन पराहृतकामाभ्यासिकं। जले च संविष्टोपे विष्टस्तिनात्मकां विज्ञानयोगानुपलक्षयेत्। तथा
सुकरत्वादिनिसुवर्णनाभः। वार्तं तु नदपस्तलात्तिष्ठेति निवात्स्यायनः॥ १॥ अथ चित्ररत्नानि॥ ॥ लङ्घिस्तिनयोर्धनोः परस्परौपा
श्रितयोक्तुं संनाश्रितयोर्विस्तिनरत्नकुप्याश्रितस्पर्कंगवसक्तबहुपाशायाः नडुजपंजरोपविष्टायां कुर्यात्। न जघनमभिवे
ष्टयेत्याहुत्येचरणपराक्रमेण चलं स्यात्। अर्द्धे वे विनकरत्नं। भूतो वाचतुः पदवदास्थिताया वृषलीलमावस्कंदनं धेनुकं। तत्र एष्टमुरः क
र्मलिलभते। अनेनैव योगेन शौण्डेहागलमेलेयं गर्हनाकांतं मार्जारलुलितकं व्याघ्रावस्कंदनं गजोपमद्वित्वं सहष्टकं तुरगाधिरू
दं। यत्र यत्र विशेषो योऽपूर्वस्त्वमुपलक्षयेत्। मिश्राकृतसद्भावाभ्यां नुसहदाभ्यां संघाटकरत्नं। बद्धाभिश्च सह गोष्ठ्येकं वारिकाडितकं।
गतं मेलेयमिति नक्तुर्मानुसंयोगात्। ग्रामनारी विषये स्त्रीराज्ये च युवानो नः पुरसधर्माण इति ऐक्यस्याः परिग्रहभूतास्ते नामैकैकवोयु
गपञ्चयथा सात्यं यथा योगं वरं जयेत्। धारयेद्देनामन्योन्ये निवेवेत्। वदनमन्योजनमन्यो मध्यमन्य इति वारं वारं एव निकरेण च वेष्टेरत्

राम
१५

एतया गोष्ठी परिग्रहावेद्या राजयोषा परिग्रहाद्याख्याताः। अधोरत्नं ज्यायायां वपि दाक्षिणात्माना मिनिचित्ररत्नानि। पुरुषोत्तम
स्तसकानि पुरुषा यिने वक्ष्यामः। पशूनां च गजातीनां च तं गानां च विभ्रं मे। ते सैरुपायैश्चित्रजोरमि योगान्विवक्षितं। तस्मात्प्रादेशा
म्याचते सैर्भवेः प्रयोजितैः। स्त्रीणां स्नेहश्च रागश्च बहुमानश्च जायते॥ ॥ इति सांप्रयोगिके द्वितीये धिकरणे षष्ठोऽध्यायः॥ ॥ सं
संवेशनप्रकाराश्चित्ररत्नानि आदिन एकादशः॥ ॥ कलह रूपं सुरत्नमावक्षते विवादात्मकत्वाद्वा मशीलताच्च कामस्य। तस्य राग
वशात्प्रहरणमंगं। प्रहरणस्याना निचभं सो शिरः। एष्टमुरः स्तनांतरं जघनया श्वमिनि। तच्चतुर्विधं। अपहस्तकं। प्रस्तनं। मुष्टिः स
मजलमिति। तद्वं हि सीत्तनं चार्तिरूपत्वादेनैकविधं। विरुतानि चाष्टौ हिकारः। स्तनिनं। कूजिनं। रुदिनं। हल्लनो रत्तल्लनं। फूत्तनं।
लुत्तनं। अंवायः। शशावारणार्थमोक्षणार्थः। अलमर्थस्तिने चार्थसंप्रयोगात्। वारावतपस्मरतहारीजशुक्रमधुकरहंसकारेण
वदात्तहचक्रवाकलावकस्तानि च सीत्तनभूयिष्ठानि विरुत्पदाः प्रयुंजीत। उत्संगमुपविष्टायाः एष्टमुष्टिनाभिधानः। तत्र सा
स्येव स्तनिनरुदिनकूजिनानि प्रणिधानाश्च प्रयोजयेत्। युक्तयेत्रायाः स्तनांतरे पदहस्तेन प्रहरेत्। मंदोपक्रमं वदमानरागं मापहि

३

नानाम

स्थान

न

समाप्तिः। नत्र हि कुरादीनामनियमेनाभ्यासेन च न कालमेव प्रयोगः। शिरसि कुंभिनां गुलिना करेण विवदसाष्टे लक्ष्यप्रहरणं तस्य स्त
जकं। नत्रां नमुरवेन कृजितं कृत्तनं। रगोने च श्वसितं रुदिने। वेणोः स्फुटनः शब्दानुकरणं हृत्तनं। वरदेस्ये वा समिधतनः स्तृत्तनं। सर्व
त्रुं वनादिषु पक्रां जायाः ससोत्तनं मनैनेव प्रस्तनं। रागवशात्प्रहणं भासे वारणं मोक्षणा लभ्यन्तीनां शब्दाणि मवाध्यानां च रा
तानि श्वसितं रुदिनं स्तनिन मिश्रितं प्रयोगो विस्तानो च। रागावसाने काले जघनपार्श्वयोस्ताउ नमनित्वं यावोपरि समासेः समनल
कं। नत्र लावकपरचतुर्हं स विहृजितं त्वरयेवेति स्तनन प्रहनयोगाः। पारुष्यं रमसत्वं च पौरुषं तेज उच्यते। अशक्तिरातिविहृतिरिव
लत्वे च योषितः। रागाद्ययोगसात्त्याञ्ज्यत्ययोपि हृदि वेत्तं। न चिरं तस्य चैवांते प्रहृते रेव योजने। काला मुरसि कृत्तनं शिरसि विहृ
कपोलयोः। संहृति कांस्तनयोः पार्श्वयोश्चैति श्रुतं। सह प्रहणं नमद्विधमिति। राक्षिणत्यानां क्रीळा निवतद्युवतीनामुरसि दृश्यंते। देश
सात्त्यं न हि त्रिहृदमनार्यमनाद नमिनिवास्यायनः। नद्या चामदपि देशात्स्य प्रयुक्तमन्यत्र न प्रयुज्यते। आत्ययिकं तु नत्रापि परिह
रेत्। रमिते गोहिकालयागणिकां वित्रसेनां पंचालराजो जघाना कर्तय कृत्तलः शानकणिः शानवाहनो महादेवी। नरदेवः कृपाणि

राम
१६

विद्विद्यादुःप्रयुक्तमानटीकाणां चकारेति। नास्त्यत्र गणिकाकाविचचशास्त्रपरिग्रहः। प्रहृते रमिते संयोगे राग एवात्र कारणं। स्वमेघ
पिनदृश्यंते नैवावास्ते च विप्रमाः। सुरजव्यवहारेषु ये स्युस्तक्ष्ण कल्पिताः। यथा हि पंचमो धारां संप्राप्य नुरगः पथि। स्वाणुश्च अंदरी वापि
वेगाधोन समाक्षितो। एवं सुरतसंमर्दरागौ किमिना वपि। चंडवेगौ प्रवर्तेते समोक्षेते न चात्ययं। न स्मात्तु दुत्वं चंडत्वं सुवसावलमे
व चा। आत्मनश्च बलं जात्या योगा न्युज्यते। शास्त्रविज्ञानसर्वज्ञानसर्वसुप्रयोगाः सांप्रयोगिताः। स्थाने देशे च काले च योग एषां विधीय
ते। ॥ इति सांप्रयोगिके द्वितीये धिकरणे सप्तमोऽध्यायः ॥ ॥ प्रहृते योगास्तद्युक्ताश्च सीत्तनोपक्रमाः ॥ ॥ आदिनोद्धारः ॥ ॥ नाच
कस्य रताभ्यासात्परिश्रममुपलभ्य रागस्य चानुपशममनुमंजानेन नमवपात्य पुरुषोपि तेन साहाय्यं दधानं। स्वाभिप्रायाद्वा विहृ
त्य प्रयोजनायां नायककुतूहलाद्वा। नत्र युक्तं यत्रैवेत्तरेण स्याप्यमानात्। नमवपात्येत्। एवं रतमविच्छिन्नरसंतथा प्रहृते मेव स्वा
दिति एको मार्गः। पुनरारंभेण दिन एवोपक्रमेदिति द्वितीयः। साविप्रहृत्। र्यमाणे देशकुमाश्वा सविच्छिन्नहासिनावच्छसंसगर्थिस्त
नाभ्यामुरः प्रविश्यापपीडयंती पुनः पुनर्नमयंती शिवाश्वेषाः पूर्वमस्ये प्रदर्शितवोस्ता एव प्रतिकुर्वन्ति। पतिना प्रतिपातयामीति

३

संती प्रमित्तजयंती व ब्रूयायुनः पुनश्च व्रीडां प्रदर्शयेत्। अमे विरामाभीसां च पुरुषो पस्तमैरेवोपसयेत्। तानि च वक्ष्यामः। पुरुषः शपि
नगताया योषितस्तद्वचनाक्षिसविताया इव नीवी विश्लेषयेत्। तत्र विवदमानां कपोलनुबनेन पयसिकुलयेत्। स्थिरलिंगश्च तत्र तत्र
नापरिच्छेदोत्। प्रथमे संगतावेकसहजयोश्चोवेरितरे घटनं कन्यायाश्च। तथा स्तनयोर्हस्तद्वक्षयो सहजयोरेसयोः श्रीवाचाभिनिसे
रिणां यथासाह्यं यथायोगं च। अलके चुंबनाथमिनां निर्दयमवलंबेत्। हनुदेशो चांगुलिसंपुटेन। तत्रेतरस्याव्रीडा निमीलनं
च। प्रथमसमागमे कन्यायाश्च रतिसंयोगे वैवाक्यमनुरूपेनेति प्रहृत्योपरीक्षेत्। युक्तयंत्रेणोपस्थमाणा यतो दृष्टिमावर्तये
त्। तत्रेनोपीडयेदहस्यं युवतीनाभिनि सुवर्णनिभा गान्धर्वाणां स्तनानि त्रयो निमीलनां व्रीडानां च। समधिका च रतियोजने
निस्त्रीणां भावलक्षणं। हस्तौ पुनोति। कं पनेदशमि स्थिद्यमि। स्थिद्यने उल्लानुं न ददाति पादेन हं निरता वसाने च पुरुषावर्तिनी स्यात्। उ
त्पन्नधिगभावलक्षणं। तस्याः प्राग्यंत्रयोगात्कुरेण संबाधंगज इव संक्षोभयेद्वा मृदुभावात्ततो यंत्रयोजनं। उपस्तमं कं। मंथने
हुलेवमर्दनं। पीडितकं। निघनो वराहघातो वृषाघातः। चटकविलसितं। संपुटइति। पुरुषोपस्तमानि। न्याय्यमृजुसंश्रितमुपस्तम

राम
१७

कं। हस्तेन लिंगं सर्वतोभ्रामयेदिति मंथनं। नीची कृत्य जघनमुपरिष्ठादुदयेदिनिहुलः। तदेव विषरीजं सरभसमवमर्दनं। लिंगेन समा
हृत्य पीडयंश्चिरमवतिष्ठेदिति पीडितकं। स्रक्करमुत्कृष्य वेगेन स्वजघनमवपीडयेदिति निघतिः। एकन एव भूषिष्टमवलिखेदिति व
राहघातः। एव एवो नयनः पयसि एवृषभघातः। सक्तमिश्चिजमनिःक्रम्य न तत्रैव द्विस्त्रिचतुश्चिघटयेदिति चटकविलसितं। रागा
वसानिकं वाख्यातं करणं संपुटइति। तेषां स्त्रीसाह्यादि कृत्येन प्रयोगः। पुरुषायितेन संदर्शो भ्रमरकः प्रेखोलिकमिस्य भिक्तानि वा उ
वक्तेन लिंगमवष्टुयनिःकृष्यं यस्याः पीडयंत्या वा विरमवसानं संदर्शः। युक्तयंत्राचक्रवद्धमेदिति भ्रमरकः आभ्यासिकः। तत्रेतरः स्वजघन
मुत्सिपेत्। जघनमेव च दोलायमानं सर्वत्र भ्रामयेदिति प्रेखोलिकमिति। युक्तयंत्रैव ललाटे ललाटे निधाय विश्रामयेत्। विश्रान्तायाश्च पु
रुषस्य पुनरावर्तनमिति पुरुषायितानि। प्रह्लादिन स्वभावापि गूढरागाधिकामिनी। विहृणोत्येव भावं स्वं रागादुपरिवर्तिनी। यथाशीला
भवेच्चार्या यथावरजिलालसा। तस्या एव विवेष्टा भिक्तस्तवमुपलक्षयेत्। न त्वेव तैर्निप्रजातान मृगीन च गभिलिं। न चानि व्यायतां न
राजो जयेत्पुरुषायिते। ॥ इति श्री सांप्रयोगि केदिनीये धिक्करणे ऽष्टमोऽध्यायः ॥ १॥ पुरुषोपस्तमानि। पुरुषायितं। आदिन स्वयो

दिधानुत्तनायाप्रहतिस्त्रास्त्रिणीपुरुषरूपिणीवाननस्त्रीरूपिणीस्त्रियावेय मालापांलाळांमृदुत्वभीरुतोसुगंधता मसहिलु
 नांज्रीडांचानुकुर्वीत। जस्यावदनेजघनकर्मनदोपरिष्टकमाचक्षते। सानजोरनिमाभिमानिकीहृत्तिलिसेनावेश्यावचरितंप्रकाश
 चेदिनिस्त्रास्त्रिणी। पुरुषरूपिणीप्रच्छन्नकामापुरुषंलिप्समानासंवाहकभावमुपचरेत्। संवाहनेनचपरिच्छजंतीगात्रेस्त्रुनाय
 कस्यशृङ्गायात्। प्रस्तनपरिचयोरुत्सूलं संस्तरातीस्त्रिरलिंगतामस्योपलभ्यपालिमंथनेनपरिघटयेत्। चापलमस्यपुस्तकं
 हसेत्। हनलक्षणेनास्यपल्लवेहमेननचोद्यतेचेत्स्वयमुपक्रमेत्। पुरुषेणानुचोद्यमानाविवदेत्। कछेणचात्युपगच्छेत्। ननु
 कर्माष्टविधं समुच्चयप्रयोज्यं। निमित्तं। पार्श्वजोदष्टं। वहिःसंदंशः। अंतःसंदंशः। चुंबितकं। परिष्टकं। आश्रयभित्तं। संगरइति। नेषे
 केकमभ्युपगम्यविरामाभासांदर्शयेदितरश्चपूर्वस्मिन्नभ्युपगतेननेतरमेवापरं निर्दिशेत्। नस्मिन्नपिसिद्धेनदुर्नरमिति। करा
 लंबितमौष्टोपरिविन्ध्यस्तमपविद्यमुखंविधुनुयात्निमित्तं। हसेनाग्रमवच्छाद्यपार्श्वजोनिदर्शनमोष्टाभ्यामवपीयभवसेताव
 दिनितां हयेतपार्श्वजोदष्टं। भूयश्चोदितासैमीलितौष्टानस्याग्रंनिःपीयकर्मयंताविमुंचेदिनिवहिःसंदंशः। नस्मिन्नेवाभ्यर्थनया

राम
 १८

किंचिदधिकं प्रवेशयेत्सापिसां ग्रमोष्टाभ्यांनिःपीयनिःष्टीवेदित्यंतःसंदंशः। करालंबितस्योष्टवद्रहणं चुंबितकं। नत्कत्वाजिह्वाये
 णसर्वजोघटनेअत्रेणतद्यधनमितिपरिष्टकं। तथाभूतवदेवरागवशादईप्रविष्टेनिर्हयमवपीयावेपीयमुंचेदित्याश्रयभित्तं। धितकं।
 पुरुषाभिप्रायादवगिरेत्युच्येच्चारागसमासेरितिसंगरः। यथार्थंवाचस्मनप्रहणनयोगादस्योपेष्टिकमू। कुटाः। स्त्रेरिण्यः। परिचारि
 का। सेवाहिकाप्येनप्रयोजयंतिनृदेननकायीसमयविरोधादसभ्यत्वाच्च। पुनरपिह्यासोवदनसंसर्गस्वयमेवात्रिप्रतिघटनेत्याचा
 यः। वेश्याकामिनोचमदोषोच्यतेपिपरिहार्यइतिवाक्यायनः। नस्माद्याधौपरिष्टकमाचरंतिनताभिःसहसंप्रयुज्यंतेप्राच्याः। वेश्या
 निरेवनसंस्तरंतेआहिच्छकाः। संस्तराधपिमुखकर्मतासोपरिहरंतिनिरपेक्षाः। साकेनकाःसंप्रयुज्यंते। ननुस्वयमोपरिष्टमाच
 रंतिनागरिकाः। सर्वमविशंकयाप्रयोजयंति। सौरसेनाः। एवंष्टाहुः। कोहियोषितोशालंशोचमाचारचरित्रंप्रत्ययचचनंवाश्रहातु
 मर्हति। निसर्गादेवहिमलिनदृष्टयएतानपरित्याज्यास्तस्मारासांस्मृतिनएवशोचमत्वेष्टवम्राएवंष्टाहुः। वसुःप्रवसनेमेध्यः। आ
 मृगग्रहणेषुविः। शकुनिः। फलघातेषुस्त्रीमुखंरनिसंगमइति। शिष्टविप्रतिपत्तेःस्मृतिवाक्यस्यवेसावकावात्तादेरास्तिनेरात्मनः।

क

अथ प्रहृतिप्रत्ययानुसृतं प्रवेनेनेति वास्यापनः। सुमृष्टकुंडलाश्चापि सुवानः परिचारिकाः। केवांचिदपकुर्वन्ति नराणां मोपः। रिष्टकं। तथा
 नागरकाः केविदन्यान्त्यस्य हिनेषिणः। कुर्वन्ति रूढविधासाः प्रायः परपरिग्रहं। पुरुषाश्च नथास्त्राशुर्मेन किल कुर्वन्ति व्यासस्तस्य तु
 विज्ञेयो मुखचुंबनवद्विधिः। परिवर्तिनदेहौ नुस्त्रीपुंसौ यत्परं नो सुगपत्सं प्रमुज्येते को किलः स किलोच्यते। नस्मादुण्वनस्त्यक्ता च तु
 रोस्त्यागिनो जनानां वेश्याः स्वलेषु रज्यंते दासहस्तिपक्षेषु चानत्वेवं जात्येण विद्वान्मंत्रीवाक्यविज्ञारदः। गृहीतप्रत्ययो वापि कारये
 दो परिष्टकं। नशास्त्रमस्तीत्येतावत्प्रयोगेकारणं भवेत्। शास्त्राधिन्यापिनो विप्रयोगां स्वेकदेशिका नरे स वापि विषाकादिभ्य
 मां सस्यापि वैद्यके। कानि नाइति किंतु स्यादक्षणां विचक्षणैः। संत्येव पुरुषाः केचित्संनिदेशास्तथाविधाः। संनिका लाश्वयेधेने योगान
 स्यु निरर्थकाः। नस्माद्देशं च कालं च प्रयोगं शास्त्रमेव च। आत्मानं वापि संप्रेक्ष्य योगाद्युज्जीतवान् वा। अर्थस्यास्य रहस्यता च लतान्मन
 सस्तथा। कः कदा किं कृतं कुर्यादिनि को जानुमर्हति। ॥ इति सांप्रयोगिके हिनीये धिक्करणेन वमो ध्यायः ॥ ॥ औपरिष्टकं आरितश्चतुर्द
 शाः ॥ ॥ नागरकः सह मित्रजनेन परिचारकैश्च कृतपुष्पोपहारे सेवारित सुरभिधूपैरसाधाने प्रसाधिने वास गृहे कृतस्नान प्रसाधना

या-या

राम
१९

युक्त्या प्राप्तां स्त्रियं सांत्वनेः पुनः पानेन चोपक्रमेत्। दक्षिणोत्तरावपवेशनं। केशोहस्ते वस्त्रांते नीयां वा अवलंबनं रस्यं सव्येन बाहु
 नानुद्धतः परिधंगः। पूर्वप्रकरणसंबद्धं सपरिहासानुरागेर्वचोभिरनुवृत्तिः। गृहीतश्लीलानां च वस्त्रानां समस्यथा परिभाषणं। स
 त्तममृत्तं वागीजवादित्रं च। कालावस्था सुसंक्रया। पुनः पानेन चोपक्रमेत्। जानानुरागायां च कुसुमानुलेपनात्। बलदानेन शोष
 जन विरुष्टिः विभने च यथोक्ते रा लिंगनादिभिरेनां मुहूर्त्तयेत्। जज्ञोना वा विज्ञेयणादियथोक्तमुपक्रमेत्। इत्ययं रतारंभः। आवसा
 निकं रागमनिवाहा संस्कृतयो रिव सत्री उयोः परस्परमपश्यतोः पृथक् पृथक् बहिर्भूमिगमने प्रतिनिवर्त्य च त्रीडायमान योरुवि
 त्तदेशोपविष्टयोस्तां बलग्रहणमर्हतीकृतं चंदनं अन्यदानुलेपनं तस्यागात्रेषु स्वयमेव निवेशयेत्। सव्येन बाहुना परिधज्य च
 यकहस्तः सांत्वयन् पाययेत्। जलानुपानं च खंडखाद्यकमन्यद्वा सास्यमुक्तमुभावप्युपयुंजीयात्। अर्द्धरसकं मृषमस्त्राय
 वापुंष्टमं सोपदेशानिपानकानि च तृणफलानि मानुलं गुचुं ककानि सशर्कराणि। यथादेश सास्यं तत्र मधुरमिदं मृदु विशदमि
 निच विदश्यत तदुपाहरेत्। हर्म्यं न लस्त्रमो रूध्नि न योर्वचं दिका सेवनार्थमासनं। तत्रातु कूलामिः कथाभिरनुवर्तनी। नंदकला

एचतुः षष्ठिविवर्जितः ॥ विद्वत्संसादिना सार्थक्या सुपरिपूज्यो वज्रितोप्यन्यविज्ञानैरनयायस्वलं कृतः ॥ संगोष्ठां नरनारीणां क
 यास्वयविगाहने ॥ विद्वद्भिः पूजिता मेनां खलैरपि सुपूजिता ॥ पूजितो गणिकासंघे नैदिनी को न पूजयेत् ॥ नैदिनी सुभगा सिद्धा सुभक्त ग २
 रणीतिव ॥ नारी प्रियेति वाचार्थः ॥ शास्त्रे षेवानिरुच्यते कन्याभिः परमो विद्विगणिकाभिश्च भावतः ॥ वीक्ष्यते बहुमानेन चतुः षष्ठिविच
 स्तणः ॥ ॥ इति सांप्रयोगिके द्वितीयेऽधिकरणे दशमोऽध्यायः ॥ ॥ रत्नविशेषाः प्रणयकः ॥ ॥ इत्यादिनः पंचदशः ॥ ॥ समाप्तं ॥
 नेदं सांप्रयोगिकं द्वितीयमधिकरणं ॥ ॥ सवर्णयामनन्यद्वयिणां स्त्रीणां धिगजायां धर्मार्थः पुत्रः संबंधः पक्षद्विद्विद्वद्विद्वत्पक्ष
 रतिश्च ॥ तस्मात्कन्यामभिजनोपेतां मानापितृमतीं विवर्जयितुं न वयसं ॥ श्लाघ्या चारे धनवति पक्षवति संबंधिप्रिये संबंधिनि
 श्चातुकुले कुले प्रसूतां प्रभूतपितृपक्षांस्तु लक्षणां संपन्नां अनूनाधिकारिणश्चैकेशानस्वकर्णीक्षिप्त्वा मरोगप्रकृतिश
 रीरांतया विधुण एव श्रुतवान् शालयेत् ॥ यो गृहीत्वा कृमिनां मलानं नयेत् न च समानैर्निधौ नैतस्यो प्रहृष्टि रिति पोटकमुखः ॥ न राम
 स्यावरणे मानापितरो संबंधिनश्च प्रयते रत्नाभिजाणि च गृहीतवाक्यानुभयसंबद्धानि ॥ नान्येषां वरयितृणां रोषान् प्रत्यक्षाना २९

गरिका सुखं श्रावयेयुः ॥ कौलान् पुरुषान् नमिष्याय संवर्द्धनान्यांश्च नायकगुणानविशेषतश्च कन्यामानुरक्तुं कृत्वा स्तरासायति
 लुक्ता न दर्शयेयुः ॥ देवविंशतस्तु ॥ श्वश्रुकुनमिमित्तग्रहवललग्ननक्षत्रलक्षणदर्शनेन नायकस्य भविष्यत्तमर्थसंयोगं कृत्वा ए
 मनुवर्त्तयेत् ॥ अपरपुनरस्यान्यतो विशिष्टेन कन्यालाभेन कन्यामात्रमुन्मादयेयुः ॥ देवनिमित्तशकुनोपश्रुतानामानुलोम्येन क
 न्यावयेच्च दद्याच्च ॥ नयदृष्ट्या केवलमात्रये मे निघोटकमुखः ॥ सुसोसुदनीभिः क्रोतां वरणेपिवर्जयेत् ॥ अप्रशस्तनामधेयां च द
 तां गुमांघातां दृष्ट्वा ॥ कृपभां विनतां विकटां मुंडां शुचिदृष्टिं ॥ स्तावरिकां ॥ शाकुरिकां ॥ राकां ॥ कलिनां ॥ पालीनां ॥ गुलिनीनां ॥ व्यंगां ॥ मि
 त्रां ॥ अनुजां ॥ वर्षविर्जयेत् ॥ नक्षत्राणां नदीनां सौरक्षणां च गृहीतां ॥ लकारे कोपां तांश्च वर्जयेत् ॥ यस्यां नायकस्य मनश्चक्षुषो निवि
 धः ॥ न स्यात् ॥ द्विनेतरामादायेत्येके ॥ तस्मात्प्रदानकाले कन्यामुदारवेषो दर्शनविषये स्थापयेयुः ॥ आपराधिकं चानित्यप्रसाधितायाः स
 र्वीभिः सह कीडा यस्य विवाहादिषु जनसमवायेषु प्रायस्त्रिदं दर्शितं ॥ नमो सुवेचुवा ॥ पण्यसधर्मत्वात् कन्यानां ॥ वरणाश्च मुपा गता
 श्वनदृशानां प्रदक्षिणवाचश्च सुहृत्संबधिसंगतान् कुलपुरुषान् मंगलैः प्रणिगृह्णीयुः ॥ कन्यावेषामलंकृतान् मन्यापदेशेन द

वरणे

क्रियेयुः देवंपरासणं चावधिस्थापयेयुः ॥ आप्रदानं निश्चयात् स्नानादिषु च निमुज्यमानावरयितारः सर्वमविष्यतीत्युक्तानुनदह
 रेवाभ्युपगच्छेयुः दिशप्रवृत्तिस्तस्याद्वा ॥ ब्राह्मणानां पत्यार्षदेवानामन्यतमेन विवाहेन शास्त्रतः परिणये दिनिवरणविधानं ॥ स
 मस्याद्याः सहक्रीडा विवाहमंगलानि च ॥ सदशैरेवैकायणिनो त्रैमेनपि बाधमैः ॥ कं न्यागृहीतावर्तेन प्रेष्यवद्यत्र नायकानि
 विधातुं च संबंधं परित्यक्तं मनीविभिः स्वामिबद्धिचरेद्यत्र बाधवैः स्वैः पुरस्कृतः ॥ अश्लाघ्यो हीनसंबंधः सोपि सद्भिर्निगद्यते ॥ पर
 स्परसुखास्वादाक्रीडा यत्र प्रयुज्यते विशेषयंती चान्योन्यसंबंधः सविधीयते ॥ कृत्वापि च संबंधं पश्चाद्दुष्टुसन्नमेतान् ॥ न त्वेव
 हीनसंबंधं कुर्यात्सद्भिर्निर्दिष्टं ॥ ११ इति कन्यासंप्रयुक्तकेतुनीयेधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ॥ ११ ॥ वरणविधाने ॥ संबंधनिश्चयः ॥ १॥
 आदितः षोडशः ॥ १॥ संगतयोस्त्रिरात्रमधः रात्र्या ब्रह्मचर्यम ॥ क्षारालवणमाहारस्तथा समासाहं सत्सु मंगलस्नानं प्र
 साधने सहभोजनं प्रेक्षा संबंधिनां च पूजनं ॥ ११ इति सार्ववैदिकम् ॥ ११ ॥ न स्मिन्नतोने निशि विजने मृदुभिरुपायैरुपक्रमेत् ॥ त्रिरा
 त्रमवचनमित्याचार्याः ॥ त्रिरात्रमवचनं हि स्तनमिव विमनानां यकंपश्येतीकन्या निर्विष्टो दोषापरिभवेच्च तृतीया निवप्रकृतिमिति

राम
 २२

वाभवीयाः

ता

उपक्रमेदिशं भये च ननु ब्रह्मवर्चसमनिवर्तने निवात्स्यायनः ॥ उपक्रममाणश्च न प्रसह्य किंचिदाचरेत् ॥ कुसुमधमणो हियो धितः
 कुसुमारोपक्रमास्तस्वनधिगतविश्वासैः प्रसन्नमुपक्रममाणः सद्यः संप्रयोगे विद्येया भवेन्निपुणवदे विणो वा तस्यास्तो नैवोप
 क्रमेत् ॥ युक्तापि नु यत्र असुरमुपलभेते नैवानुप्रविशेत् ॥ तस्मिन्नेवा लिंगनेनाचरिने नाननिकालत्वात् ॥ पूर्वकायेन चोपक्रमो
 विपश्येत् ॥ दीपालोके विगाढमौवनायां पूर्वसंयुताश्च ॥ धंरुगं अंगीकृतपरिषंगायाश्च वदनेन नो ब्रूलदानं नदप्रतिपाद्यमानां सांत्वनका
 रैः ॥ रापथैः प्रणिपादिनैः पादपतेनैश्च ग्राहयेत् ॥ ब्रीडा युक्तापि योषिदसं न कुडापि न पादपतनमनिवर्तन इति सार्वत्रिकं ॥ नो ब्रूलदानं
 प्रसंगेन च मृदुविशदमकाहलमास्पृशेन्न ॥ न त्रसिद्धा माला पयेत् ॥ न दाला पश्रवणार्थं यस्मिं विदल्य साराभिधेयमजानन्निवष्टे
 त् ॥ न त्रनिः प्रणिपतिमनुदेजयेत् ॥ सांत्वनायुक्तं बहुश एव दृष्टेत् ॥ न त्राप्यवदन्ती वैभी ॥ यात्वा सर्वा अपि हि कन्याः पुरुषेण प्रयुज्यमाना
 वचनं विपहलेन तुल्यमिष्टा अपि वाचं वदतीति घोटकमुखः ॥ निर्वध्यमाना तु शिरः कंयेन प्रनिवचनं योजयेत् ॥ न शिरः कंयेन त्रादृष्ट
 सिमाने छसिद्धिं तेहं रुचिनो अरुचिनो वे निष्टु निरंस्तिता निर्वध्यमाना नदनुकंयेन शिरः कंयेन त्राप्यमाना तु विवदेत् ॥ संस्कृता वेत्

सः

नि

सखीचानुहूलाभयतोविश्रवाभेतराकृताकथायोजनंनस्मिन्नधोमुखविहसेतांतांचानिवादिनीमधिसिष्येत्तविवेदेत्सा
 सुपरिहासात्सर्वमिदमनयोक्तमित्यनुक्तमपिब्रूयात्तत्रतानपंतुर्कथ्यमानाहलीमासीत्निर्वध्यमानातुनाहमेवब्रवीमितिअ
 व्यक्ताक्षरमनवसिताथंविचनंब्रूयात्नायकंचविहसेतीकदाचित्कदाक्षैःप्रेक्षेतेत्यालापयोजनंजातपरिचयावानिर्वदंतीत
 त्समीपेयाचितंतांबूलंस्त्रजंविलेपनमिमिनिदध्यादुत्तरीयेचास्यवप्रीयातामथायुक्तामाहुरितकेनस्तनमुकुलयोरपरिस्थितौ
 वार्यमाणश्चत्वमपिमां परिचजस्वननोनैवमाचरिष्यामीतिस्त्रियापरिचजयेतापरिचजमानायाःस्वहस्तमानाभिप्रेदेशात्
 प्रसार्यनिवर्तयेत्क्रमेणचेनामुत्संगमारोप्याधिकमधिकमुपक्रमेताअप्रतिपद्यमानांचभीषयेत्अहंतेस्वलुदशनपदानि
 अधरेकरिष्यामिस्तनपृष्ठेचनखदंनपदमासनश्चस्वयंकृतात्तयाकृतमिमिसखीजनस्यतेवक्ष्यामिसाहंकिमत्रप्रतिपक्ष्यस
 इतिबालभीषितेबालप्रत्यायनेश्वरानेनेनाप्रजारयेत्द्वितीयस्यांरात्रौतृतीयस्यांचकिंचिदधिकंविस्त्रंमितांहस्तेनयोजयेत्सा
 वांगिकंचचुंबनमुपक्रमेत्ऊर्वेश्वोपरिविन्ध्यस्तपाणिःसंवाहनक्रियायांसिद्धायांक्रमेणैकमुल्लमपिसंवाहयेत्निवारितेसंवा

राम
 २३

हनेकोदोषइत्याकुलयेत्तएनांतजस्थिरीकुर्यात्तत्रसिद्धायांमुखेदेशाभिमर्शिनारशनावियोजनम्नीवीविमोचनं।वसन
 परिवर्तनंऊरुमूलसंवाहनंतेचास्यअन्यापदेशान्त्वकालेयुक्तयआरंजयेत्अनुशिष्याच्चाआत्मानुरागंदर्शयेत्मनो
 रथांश्चपूर्वकाननुवर्णयेत्आयसांचनदानुकूल्येनप्रतिप्रतिजानीयात्सपत्नीभ्यश्चसाधसमवद्याताक्रमेणविमुक्तक
 न्याभावामनुदेजयत्मुपक्रमेत्इतिक्वविश्रंभणंएवंविन्नानुगोवालामुधायेनप्रसाधयेत्तथास्यसानुरागाचमिश्रञ्चावेव
 आयतेनासंतमानुलोम्येननचानिप्रतिलोमनःसिद्धिगच्छतिक्वन्वासुतस्मान्मध्येनसाधयेत्आत्मनःप्रतिजननंयोपितामानवर्ध
 नं।क्वविश्रंभणंचेनियःसतासांप्रियोभवेत्अनिलज्जान्वितेत्येवंयस्मृक्कन्यामुपेक्षेतासोमभिप्रायवेदादिपशुवसरिभूयनोम
 हसावाप्युपक्रान्ताक्वविश्रमविंदताभयंवितांसमुद्गंसद्योदेषंचगच्छति।साप्रीतियोगमप्राप्यतेनोद्गोनरूचितापुरुषदेविणी
 वास्यादिदिष्टवाननोन्यगा॥ १॥इतिश्रीकन्यासंप्रयुक्तकेतुनीपेधिकरणेदितामोध्यायः॥ १॥क्वविश्रंभणंनामआदिनःसस
 दशः॥ १॥धनहीनस्तुगुणयुक्तोपिमध्यमः॥ १॥गुणेहीनापदेशोवासधनोवाप्रानिवेद्यः।मानापितृभ्रातृपुत्रपरतंनोवाकालव

वि

संभक्तिः २१

निरुचिप्रवेशोवा। कन्यामलभूता नवरयेत। वात्स्यायनमतेनोस्वमेवानुरंजयेत। नयायुक्तश्चमातुलानुवर्तिनीदक्षिणपदे वा
स एवमात्रापिवाचविमुक्तपरिभूतकस्योवाधनोक्तर्वादिलभ्योमानुलदुहिनरमन्यसेवाप्रवृत्ततासाधयेत। अन्यामपिवासांस्थये
त। बालायामेवंसमिधमाधिगमेसंवेननंश्चाप्यभिनिघोटकमुखः। तथापुष्पावचयंअंधनंशुहृदं दुहितृकासुनिकाक्रीडायोजननंनके
वापावकरणमिभिकुर्वन्निपरिचयस्यवयसश्चानुरूप्यादा। आकर्षक्रीडापटिकाक्रीडामुष्टिनामिमध्यमांगुलीग्रहणं। यथापाण
कादीनिचंदेर्यानिचानेसाभ्याता। तदासदासंचेदिकाभिस्तयाचसहानुक्रोडेता। उदकक्षेत्रेउनकानिच। सुनिर्मालितकं। मानसिकम
स्त्वणवाधिकं। अनिलनाडिकं। अंगुलिनाडिकम्। गोधूमपुंजिकम्। अन्यानिचंदेर्यामियांचविश्वास्त्योमन्येततयासहभिरनरांश्री
मिकुयन्ति। परिचयांश्चबुध्येताधोत्रयिकांचास्याः प्रियहिताभ्यामधिकमुपश्रुत्यात्साहिप्रियमाणविदिताकारापिअप्रत्यादितां
नीततांचयोजयितुंशक्तुयान्। अनभिहितावाप्रत्याचार्यकैनामकस्याविदिताकारापिहिगुणेनेवानुरागात्प्रकारायेत। नयाप्रयोग्या
नुरन्तेनाचत्रयत्रवाकौतुकं प्रयोग्याचासदनुप्रविष्टमसाधयेत्। क्रीडेनकड्यालिवांश्वेतिभ्यान्पन्यासांश्चविदिरललोविद्येरन्।

राम
२४

तान्यस्याः प्रयत्नेनसंपादयेत्। कंडुकमनेकभक्तिवित्रमल्पकालान्तरितमन्यदन्यत्रप्रदर्शयेत्। तथासत्रदारुगवलगजदंतमथी
दुहितृकामधूछिष्टपिष्टमृन्मयीच। भक्तपाकार्यस्यमहानसस्यदर्शनांकाष्ठसंप्रभुक्तयो। मेधियोश्चनेथैवाजैउकानांदेवकुलश
हकानांमृदिलंदेकाष्टनिर्मितानांशुक्लपरभूतमनंदसारिकाळावक्रकुटुटनित्रिरिपंजरकानांविचित्राणांचातुनियुक्तानांजल
भजनानांचयंत्रकाणांवाणिकानांपिठोलिकानांकंडोलिकानां। पेदलिकानांमल्लकमलःशिलाहरितालहिगुलक
श्यामकादीनांचंदनकुंकुमयोः। सुगन्धलानांतांबूलपत्राणामिभिकालयुक्तानांशक्तिविषयेप्रवृत्तदानंप्रकारांश्चव्याणंतुप्रकारे
यथाचसर्वाभिप्रायस्तवईकमेनंमन्येतावीक्षणेचप्रवृत्तमर्थयेत्। तथाकथायोजनं। प्रवृत्तदानस्यनुकारणमात्मनो। गुरुजनान्
येत्वापयेत्। देवस्यवायेनस्पृहणीयत्वमिनिवर्दमानानुरागांवास्यानकेमनःकुर्वन्निमन्। यभिकथाभिश्चिन्तहारिणीभिश्च
रंजयेत्। विस्मयेषुप्रभुक्तमर्नामैइजालेयेगैर्विस्मापयेत्। कलासुकौतुकिनीजलकैनागीनप्रियांश्चमिहमेगीनैराच्युयो
मष्टमीचंद्रेकौमुद्यामुक्तेषुमावायांग्रहणेशहाचारे वाविचित्रेराषाडेः कर्णपत्रभंगैः सिक्कप्रधानैरंगुलीयकभूषणदानैश्च।

२

नवेदोषकराणिमन्येता अन्यपुरुषविशेषाभिज्ञां धात्रेधिकोवास्याः पुरुषप्रवृत्तां चानुःषष्टिकान् योगान् आहयेत् नद्रहण
पदेनोनचप्रयोज्यायोरनिकोशलमात्मनः प्रकाशयेत् उदारवेशेन स्वयमनुपदन् दर्शनश्च स्यात् भावेचकुर्वतीमिगिताकारेः
सूचयेत् युवनयोहिसेस्त्वमभीक्ष्णं दर्शनेप्रथमेकामयतो कामयमाना अपिनुना भियुजीन इमिप्रयोवादः । तामिगिता
कारान्वक्ष्यामः । संमुखं नवीक्ष्णो वीक्षिता व्रीडां दर्शयति । न तदास्तेनो गमन्या पदेनोन प्रकाशयति । प्रयातं प्रच्छन्नवानायकम
निक्रान्तमपीक्षते पृष्टापि किं नित्सस्मिन्मव्यक्ताक्षरमनवसितार्थं मेदमंदमन्यतो सुखीकथयति । न त्समीपे च विरंस्यान्ममि
नंदनिहरेस्तिता पश्यतु मामिनिमन्यमाना धरिजनं सवचनविकारमाभाषते । मेचदेशं न विमुंचति । यत्र किं विदुः विहसिनेकरो
ति । न त्रकथामवसानार्थं मेदमनुवधाति । बालस्यां कगतस्य चुंबनमालिंगनं च करोति । परिवारिचारिकायास्तिलकं रचयति । य
रिजनेसावष्टभोचनो नोलीलां दर्शयति । न निवेष्टु विश्वसिति । वचने चैषा बहुमन्यते । करोति च तत्र निचारकैः सह प्राप्तिं संकथां
द्यूतमिति च करोति । स्वकमसुचैतान् प्रभविक्षु रिविमुंचे । तेषु चनायककथामन्यस्य कथयत स्त्वविहाशृणोति । धात्रेधिकानो

राम
२५

दिनानाथकस्योदवसिन्तं प्रविशति । गामंतरा च कृतानेन सह द्यूतक्रीडामाला पंचयोजयितुमिच्छति । अनलंकृता दर्शनपथं परित
रति कर्णपत्रमंगुलीयकं स्वजं वानायकेन याविता सधारमेव गानादवसुच्य सरया हस्ते ददाति । नेन च दत्तेनित्येधारयति । अन्यवर
संकथा सुविषण्णभवति । न त्सक्षैश्च संस्त्वप्यन इति । दृष्ट्वैतान् भावसंयुक्ता नाकारानि गितानि च । कन्यायाः संप्रयोगार्थं तां स्ताच योगा
विधिं तयेत् । बालक्रीडनं क्वैर्बालां कलाभिये विने स्थिता । वक्षलां चापि गृह्णायात् विश्वास्य जनसंग्रहात् ॥ इति कन्यासंप्रयुक्तकृत
नीयेधिकरणे ह्योपध्यायः ॥ १॥ बालोपक्रम इमिनाकारस्त्वचनं ॥ १॥ आदिनोष्टादशाः ॥ १॥ दक्षिर्निगिताकारां कन्यामुपपातोमि
सुंजीना द्यूते क्रीडनं केषुच विवदमानः साकारमस्याः पालिमवलंबयेत् । यथोक्तं स्त्वकादिमालिंगनविधिं विदधात् । यत्र केचन किं
यास्तामिप्रोचस्त्वचनं मिषु न मस्यादृश्येत् । एवमन्यदन्यद्विरलशो दर्शयेत् । जलक्रीडायां हरनोक्तमिषमसमीपमस्यागता स्त्व
चेनानं त्रैवोन्मज्जेत् । न वषट्कारिषु च सविशेषं भावनिवेदनं । आत्मदुःखस्य निवेदनं स्वप्रस्ये च भावमुक्तस्या पदेनोन प्रेक्षणं केस्वज
नसमवाये वा समीपोपवेशनं । न ज्ञान्या पदिष्टं स्पर्शनं । अपाश्रयणार्थं चरणेन चरणस्य पीडनं । न तः शानकैरेकैकामंगुलिमभिसं

कथनं

घक्तावनविक्रमिभजेत्। श्चक्षमाकारमजाननीवप्रतिगृह्यात्। वदनग्रहणेबलात्कारः। रतिभावनामभ्यर्थमानायाः। हृष्टा
 दुःखसंस्पर्शनामभ्यर्थितापितु नानिविद्वत्तास्वयं स्यादन्यत्रनियतकालात्। यदातुमन्येनानुरक्तोयंनव्यावर्तयिष्यतइति। नदेव
 नमभिसुंजानावालभावेविमोक्षेत्। विमुक्तकन्याभावाच्चविश्वासेषुप्रकाशयेदितिस्वोपावर्तनं॥ कन्याभिसुज्यमानाचयेमन्येना
 श्रयेसुखं। अनुवृत्तं च वश्यं च तस्य कुपतिरियहो। अन्येक्ष्यशुणान्यत्ररूपमौचित्यमेवच। कुर्वीतधनलोभेनयति। सापत्नके
 छपि। नत्रयुक्तगुणैर्वश्यं शक्तेवलवदर्थिनि। उपोयेरुपयुंजीतकन्यानप्रिलोमयेत्। वरं वश्योद रिदोपिनिगुणोथात्मवान्नरः। ए
 ऐर्युक्तोपिवा नैव बहुसाधारणः। यतिः। प्रायेण धनिनां दाराः बहवो निरवग्रहाः। बाह्ये सत्कपभोगेपिनिर्विश्रंभावहिः सुखाः। नीचोयस्त
 निचुंजीतपुरुषः। यतिनोपिवा। विदेवागतिशीलश्चनससंयोगमर्हति। मद्वयाभियुंक्तेयोदंनघृताधिकोपिना। सपत्नीकश्चसापत्नान
 ससंयोगमर्हति। शुणसाम्येभियोक्तुणमेकोवरयितावरः। तत्राभियोक्तुरिष्टेस्यमनुरागात्मकोहिसः॥ ॥ इति कन्यासंप्रसुक्तकेत
 नीचेधिकरणेचतुर्थध्यायः॥ ॥ एकपुरुषाभियोगः॥ ॥ अभियोगमश्चकन्यायाःप्रतिपत्तिः॥ ॥ आदितरकोनविंशः॥ ॥ ॥

राम
 २७

प्राचुर्येणकन्याविविक्तदर्शिनस्यालोभेधात्रेयिकासुयशस्योपसर्पयेत्। सावेनामविदितानामनायकस्यभूत्वातदुत्तेरनुरंजयेत्।
 नस्याश्चरुथानायकगुणान्भूयिष्ठं पश्चिर्णयेत्। अन्यवरपितृणंच होषानभिप्रायविकृद्धान्प्रतिपादयेत्। मातापित्रोश्चगुणमभि
 ज्ञानांलुब्धतांचपुलनां बांधवानां वापाश्चात्ता अपिसमां जानीयाः कन्याः शकुं मलाद्याः स्वरुच्याभर्तारिप्राप्यसंयुक्तामोदनेस्माताः
 ताश्चास्यादर्शयेत्। महाकुलेषुसापत्नकेर्वाध्यमानाविदिष्टादुःखिताः परित्यक्ताश्चदृश्येते। आयतिचात्यवर्णयेत्। सुखमतुपह
 तमेकचरितोवश्यंनानायकानुरागंचवर्णयेत्। समनोरथायांचास्यामपायंसाधसेत्रीजंचहेतुभिरवर्जिंयात्। हतीकल्पंचसकल
 माचरेत्। त्वामजानंतीनामनायकोबलाद्गृह्यतीतिनयासुपरिगृहानस्यादिप्रयोजयेत्। अनिपन्नामभिप्रेतावकाशवर्तिनीचा
 यकः श्रोत्रियागारादिमानायकुशान्यरिस्तीर्ययथास्मृतिः। दुस्ताचत्रिःपरिणयेत्। नतोमानरिपत्तरिचप्रकाशयेदिति। अपिसा
 क्षिकाहिविवाहानानिवर्तनदत्ताचार्यसमयः। दूषयित्वाचैनांशनेः शनैः स्वजनेप्रकाशयेत्। तदांधवाश्चयथाहुलस्यभंगं परिहरंतोदेड
 नयातस्मैएवेनां दद्युस्तथायोजयेत्। अनंतरंचप्रीत्यपग्रहेरनुरागेणचतान्बांधवान्प्रीणयेदिति। गांधर्वेणविवाहेनचवेष्टयेत्।

अप्रतिपद्यमानाया मेतश्चारिणीमन्यांकुलप्रमदां पूर्वसंस्तरां प्रीयमाणोपगृह्यतया सहविषयसावकाशमेनोमन्यकावयिदेवो
 नानापयेत्। नतः श्रोत्रियागारादग्निमिनि समानं पूर्वण आसवेच विवाहे मानरमस्यास्तदभिमतदोषैरनुशयं ग्राहयेत्। नतस्तद
 लुमतेन ग्राहयित्वा प्रातिवेश्य भवनं निशिनायकः श्रोत्रियागारादग्निमाहूय निसमानं पूर्वण ज्येष्ठवासां भ्रातरं समानवयसं वरं
 सुधरस्त्रीषु वी प्रसक्तमसुहरेण साहाय्यरानेन प्रियोपग्रहेश्च सुदीर्घकालमनुरंजयेत्। नतस्तेन स्वमभिप्रायं ग्राहयेत्। प्रायेण हि युवानः
 समानशीलव्यसनवयसां वयस्यानामर्थे जीविनमपित्यजेति न तस्तेनैवान्यकार्यापदेशेन नामानापयेत्। विषयसावकाशमिनि समानं
 पूर्वण अष्टमी चंद्रकादिषु च धात्रेभिरुत्तमदनीयमेनोपाययित्वा किंचिदात्मनः कार्यमुद्दिश्य नायकस्य विषयदेशमानापयेत्। नतं
 नो मदात्मं ज्ञामप्रतिपद्यमानां हृषयित्वेनिसमानं पूर्वण सुसांचैकचारिणी धात्रेभिरुत्तमवारयित्वा संज्ञामप्रतिपद्यमानां हृषयित्वेनिस
 समानं पूर्वण। ग्रामांतरमुद्यानं वा गच्छेत्। विदित्वा प्रभूतसहायो नायको स्तरारक्षिणे विवाहस्य हत्वा वा कन्यामपहरेदिनि विवाहयोगः।
 पूर्वः पूर्वः प्रधानं स्याद्विवाहो धर्मतः स्थितेः। पूर्वभावेन तः कार्ययोग उत्तरउत्तरः। व्यूढानां हि विवाहानामनुरागः फलं यतः। मध्यमोपि

राम
 २८

हि सयोगाद्वाधवस्तेन पूजितः॥ सुखत्वादुक्तेनानुप्रयोगाचरणदधि। अनुरागात्मकत्वाच्चगांधर्वः प्रवरो मतः॥ ॥ इति कन्या
 संप्रयुक्तकेतनीयेधिकरणे पंचमोऽध्यायः॥ ॥ विवाहयोगाः॥ आदिना विवाहः॥ ॥ इति समासं कन्यासंप्रयुक्तकेतनीयमधिकरणं
 ॥ ॥ भायैकचारिणीरूढविस्त्रं भादेव वत्यनिमानु कृत्येन वर्तेत। नतस्तेन कुटुंबविनामात्मनिसन्निवेशयेत्। वेश्मचक्षुस्त्रिसुसंस्त
 दृष्ट्या न विरचितविधि कुसुमश्लक्ष्णभूति लहृद्यदर्शनं निषवणं विरक्तं विनवलिकर्म पूजितदेवाय तनं युयात्। नतान्यद
 हस्तानां चित्तग्राहकमस्तीति गोर्नदीयः। गुरुषु मित्रवर्गेषु भृत्येषु नायकमगिनीषु तत्पुत्रेषु च यथा रथं प्रतिपत्तिः। परिहृते स्त्रानेह
 रितशाकवप्रा निष्कृत्वा भ्रातृजीरकसर्वपाजमोदवातपुष्पातमालगुल्मांश्च कारयेत्। कुड्मकमल्लिकाजानी कुसुंरकवनमालि
 कानंद्यावर्तजवायुल्यानन्यांश्च वदून् पुष्पविशेषान्। बालकोशरकफेलिकाश्च। वृक्षवाटिकायां चोद्दिगामित्वा निअकंठका
 निचस्यंति स्नानि। सामान्ये पुद्गेषु कूपेषु वा पांदाधिकं वा खानयेत्। भिक्षुकीश्रमणकुलटाकुहके क्षणिका मूलकारिकाभिर्न संस्त
 जेत। भोजने च रुचिर्न मिदमस्मै दृष्यमिदं पश्यमिदं मिनि विविद्यात्। स्वरमागच्छेत्। बहिरुपश्रव्य किंकृत्यमिति सज्जो भवनमपि

परिजननियमनं। उक्तवेषु वास्य पूजनमित्येकवारिणी वृत्तं। प्रवासे च मंगल्यमाना भरणे देवतोपवासपराकात्रिभिर्निष्ठाना गृहान
 वक्ष्येत्। श्रद्धायुक्तसमीपे। नदभिमतकार्यप्रतिपत्तिः। नायकाभिमतानां वापिनामुपाजने प्रतिसंस्कारे च यत्नः। नित्यं नैमित्तिकेषु
 कर्मस्त्रिजोव्ययः। नदार्त्तानां कर्मणं समापने मुनिः। ज्ञानिगणगमनमन्यत्रयसोक्तवान्। नचापिनायकपरिजनानुयाता
 यानानिकालमवस्थानं। अपरिवर्तिनप्रवासवेषनाचागुरुजनानुज्ञानां करणमुपवासानां। परिवारकैः शुचिभिराज्ञाधिष्ठितं
 रनुगमानपत्रयविक्रयकर्मणं सारस्याप्यायनं। ननु करणं शक्त्या व्यपानं। आगते च प्रहृतिस्थाया एव दर्शनं देवतपूजनमुपहा
 राणं चाहरणमिति प्रवासचर्यासिद्धमनुवर्तेन नायकस्य हि ते विणी। कुलयोषाधुनर्भूविश्रयावाप्येकचारिणी। धर्ममर्थं तथा
 कामं लभेत्स्थानमेव चानिःसपत्नं वभर्तारं नार्यः स दुर्नमास्थितोः॥ ११॥ इति भार्याधिकाधिके चतुर्थे धिकरणे प्रथमोऽध्यायः॥ १॥ एकचा
 रिणी वृत्तं॥ प्रवासचर्यादिन एकविंशः॥ १॥ जाड्यदोः शाल्यदोर्भगिण्यः प्रजानुसृजेराभीक्ष्ण्येन दारिको त्यजेत्तर्क्यकृत्वा पलाहास
 पत्न्या धिवेदनं। नदार्त्त एव भक्तिशालिनैव दग्धरयापनेन परिजिह्वीवेत्प्रजानुसृजौ च स्वयमेव सापत्नकंचोदयेत्अधिविद्यमाना

राम
३९

चपावच्छक्तियोगादात्मनो धिकृते स्थितिं कारयेत्। आगतो चेनां भगिने। कामिववासेत्। नायकविहितं च प्रादोषिकं विधिमतीव य
 त्वादस्याः कारयेत्। सोभायजं वैलनमुत्सेकं वा अस्यानादियेन। भर्तारिप्रमाद्यनामुपेक्षेत्। यत्र मन्येनाथमिमं स्वयमपि प्रतिपद्य
 न इति तेनेनामादरन एवानुशिष्यनायकसंश्रमे रहसि विशेषानधिकान् दर्शयेत्। नदपत्येष्टविशेषः। परिजनवर्गे धिकाचुकं पामि
 त्रवर्गप्रतिः। आत्मज्ञानिषु नात्यादरः। न ज्ञानिषु चानि संश्रमः। बह्वभिश्चाधिविन्ना अव्यवहितायां संसृजेत्। यन्नु नायको धिक
 विकीर्षेत्। नूनं पूर्वसुभगया प्रोत्साद्य कलहं येत्। नतश्चानुकुपेत्। नाभिर्वह्निभिरेवैक्येनाधिकां विकीर्षितो स्वयमविवदमाना
 दुर्जना कुर्वाते। नायकेन तु कलहितामेनां पक्षया तावलंबनेनोपहृतिनामाश्वासयेत्। कलहं च विवर्द्धयेत्। मंदे वा कलहसु पलभ्य
 स्वयमेव संश्रुधयेत्। यदि नायकोऽस्यामघापि सानुनय इति मन्येता नदासु येमेव संतोषयेदिति ज्येष्ठा वृत्ते। कनिष्ठामात्स्वत्सपत्नी
 पश्येत्तज्जातिदायमपि तस्या विहितं नोपसृज्यात्। आत्मवृत्तानां श्वनदन्धधित्तिना च कुर्वाते। अनुज्ञानापनिमधिशायीता नवास्या
 च न मन्यस्याः कथयेत्। नदपत्या निवसेत्यो धिकानि पश्येत्। रहसिपतिमधिकमुपाचरेत्। आत्मनश्च सपत्नीविकारजं दुःखं ना

क्षीनापत्कश्चैवे शेषिकं गूढं मानं लिखेत् । अनेन रत्नपुष्पमेनेन जीवामी निब्रूयात् । ननु श्लाघयारगेण वा बहिर्भाषसात् । भिन्न
 रहस्याभर्तुरवज्ञां लभते । ज्येष्ठाभयाच्च निगूढसम्मानाधिनी स्यादिति गोर्तदीयः । दुर्भगामनपत्यां च ज्येष्ठामनुकंपेता नान्यक्रेन
 चानुकंपयेत् । प्रसस्यतेनामेकचारिणी वृत्तमनु निष्ठेदिति कनिष्ठा वृत्ते । विधवा त्विदियदोर्बल्यादानुराभोगिनी गुणसंपन्नं च यापु
 नर्त्तने सापुनर्त्तुः । यतस्तत्स्वेच्छया पुनरपि निःक्रमणं स्यान्निरुलोचयमिति तदा कोक्षेदिनिवाभ्रवीयाः । सौरवाधिनी साक्षितपुनर्वि
 दिति । गुणेषु सोपभोगेषु सुखमाकृत्या तस्मान्नो विरोध इति गोर्तदीयः । आत्मनश्चिन्तानुकृत्यादिनिवात्स्यायनः । साबांधवेनयि
 कादापानकोत्सव्यसने घानश्रद्धादानमित्रहृजनादिषु व्ययसहिष्णुकर्मलिखेत् । आत्मनः सारेण वा । अलंकारं तु नदीयमाका
 यं वा विभृयादिति श्रीनिदाये धनियमः । स्वेच्छया च निर्गच्छेत् । मित्राणि वा दान्यनायकदत्ते जीयेत निःकारयमानानुनक्तिविधो हन् ।
 साप्रभविल्लुखिवनस्पभवनमाप्नुयात् । कुलजासुतुप्रेष्यवदत्तेन दाक्षिणेन परिजने सर्वत्र अपरिहासामित्रेषु प्रतिपत्तिः । क्व वा राम
 सुकौशलस्याधिकस्य स्थापनं । कुलहस्तानेषु च नायकं स्वयमुपालभेत् । नृडुर्हरसिद्धं सेलचतुःषष्ठांनुवर्तेत । स्वयंसपत्नीनामु

राम
 ३१

पकुयति । नदपत्यामिस्वामिबुधचरेत् । मंडलकान्यादरेण कुर्वति । परिजने मित्रवर्गे च विस्त्रंभणं विश्राणनं च समाजापान
 को घानयात्रा विहारशालवर्गं च निपुनर्त्तुं । दुर्भगानुसापत्न्यपीडिताया ज्ञासामधिकमिव पत्यानुपचरेत् । चाश्रयेत् । लकास्या
 निकला विज्ञानानि दर्शयेत् । नायकापत्यानां धात्रीकर्मणि कुर्वति । नन्मित्राणां चोपश्रुतं इति मात्स्येन स्नेः प्रकाशयेत् । धर्मकार्ये
 सु च पुरश्चारिणी स्यात् । व्रतोपवासयोश्चापि रिजने दाक्षिण्यं न चाधिकमात्मानं पश्येत् । शयने च तस्मान्मेनात्मानुरागप्रत्यानयनं
 चोपलभेत् । वामनां च न दर्शयेत् । यथा कुलहिनः स्यात्तामस्योपावर्त्तयेत् । यो च प्रवृत्तां कामयेत तामनेन संगमयेत् । मर्मलिचास्या
 वबुध्येता गोपयेत् । यथा च पतिव्रतात्त्वमशाद्यं च नायको मन्येत तथा विदधीते । निडुं वृत्तम् । अंतःपुराणं च वृत्तमेतेष्वेव प्रकारेण च
 लक्षयेत् । माल्यानुलेपनवासां सिचासां कंबुकीवामहन्तिका वारासो निवेदयेत् । जदादायराजानि माल्यमासां प्रतिप्राभृतं दद्या
 त् । अलंकरणः सुलंकरणमिवापराद्देसर्व एतः पुराणैकध्वेन पश्येत् । तासां यथाकालं यथाहं च स्थानमावृत्ती । सपरिहासाः क
 यो कुयति । नदनं तरं पुनर्भुवस्तथैव पश्येत् । ततो वेश्याः । आभ्यं त्रिकास्ततो नाटकीयाश्च तासां यथोक्तकक्षाणि स्थानि वासक

मंग

वास्तवस्यावासकोयश्चान्नस्तपरिचारिकानुगतादिवाशयोहितस्यराज्ञस्तमिः प्रहितमंगुलीयकं कुंकुमानुलेपनं क्रतुवा
 सक्तं च निवेदयेत्तुः । तत्र यदा जायते स्त्रीया तस्यावासक्रमाज्ञापयेत् । उत्सवेषु च सर्वास्मानुसूयेण पूजा आचानं कृत्वा संगीतद्वारा
 निष्पन्नं रवारिणीनां बहिरनिःकाशः । वाद्यानामप्रवेशः । अन्यत्र विदितं शौचान्यो अपरिक्लिष्टस्वधर्मार्थयोगइत्यानः पुरिकं । पुरुष
 स्तु बहून् दारान् समाहृत्य समोभवेत् । न चावज्ञां चरेत् । सुयलीकान् सहेतवः । एकस्यां पारमितीं । डा विहृतं वा शरीरं । विस्त्रभादापु
 मालेन स्तमन्या सुनकीर्तयेत् । न रद्यात्सु सरं स्त्रीणां सपत्न्याः कारणेन विन । न यो पलं ममानां च दोषेस्तामेव योजयेत् । अन्यारहसि
 विस्त्रभैरन्यां प्रत्यक्षं जनेः बहुमाने स्तदा चान्यामिते वरं जयेत्स्त्रियः । उद्यानगमने नैर्गैर्दाने स्तदा निपूजनेः । रहस्येः प्राप्तिर्योगैश्च
 वसि मनु रंजयेत् । युवनिश्च जिनको धान धाशास्त्र प्रवर्तिनी । करोमिव वयं भर्तारिं सपत्नीश्चाभिनिष्ठति ॥ १३ ॥ मिभायीधिकारिके
 चतुर्थधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ सपत्नीकेषु ज्येष्ठारुतं कनिष्ठारुतं । पुनर्भूतं । दुर्भगादुतं । आनः पुरिकं । पुरुषस्य व
 द्वापुः प्रमिपत्तिः । समासे वेदं भायीधिका रिकं चतुर्थमधिकरणं । आदिनोद्वाविंशः ॥ १५ ॥ ॥ व्याख्यातकारणापरपरिग्रहोपग

राम
 ३२

मास्तेषु साध्यत्वमनस्य संगम्यत्वमायमिदं निश्चिदिति चारितः पराक्षेनायत्र वास्थानास्थानांतरं कामं प्रतिपद्यमानं पश्येत्तदानीं पद्या
 तत्राणार्थपरपरिग्रहानस्युपगच्छेत् । दशानुक्रमावस्थाः । नास्तु चक्षुः प्राप्तिः । मनः संगः । संकलोत्पत्तिः । पद्माक्षेदः । तनुना विषये
 व्यावृत्तिः । लज्जाप्रणशः । उन्मादः । मूर्च्छा । मरणमिति नासौ लिंगानि । तत्राह निनो लक्षणं तत्र सुवत्साः शालसत्यशौचानि साध्या
 साध्यतां च । गतां च लक्षयेदित्याचार्यः । व्यभिचारादहं निलक्षणयोगानामिगिताकाराभ्यां प्रवृत्तिनश्च बोद्धव्यापोषित इति गह्वरा
 यनः । यं कंचिदुज्जलं पुरुषे दृष्ट्वा स्त्रीकामयते । न या पुरुषोऽपि पोषितः । अपेक्षयानुन प्रवर्तते इति गोणिकापुत्रः । तत्र स्त्रियः प्रमिपत्तिः
 योनस्त्रीधर्ममधर्मवापेक्षते । कामयते परं । कार्यपेक्षया नुना भियुंते । स्तभावाच्च पुरुषेण भियुज्यमाना निरुद्धा र्थस्य पिव्यावर्तते ।
 स्त्रियानया बुद्धिश्चाभियुज्यमानोऽपि न सिध्यति । निःकारणमपि नाभियुंते । अभियुज्यापि पुनर्नाभियुंते । सिद्धायां च माध्यस्थमपि न
 गच्छते । सुलभा । मवमम्यते । दुर्लभा काक्षणीति प्रायोवाहः । तत्र यार्त्तनिरुंरणनि । पसावतुरागः । अपसापेक्षा । अनिकांतवयस्त्वो
 स्वाभिभवः । विरहानुपलंभः । अवज्ञा योपमंत्रयत इति क्रोधः । अप्रसूय इति संकल्पवर्जनं । गमिष्यतीत्यनायतिः । अन्यत्र सक्तमिति

मृदवे

तिवा। असंख्यकार इह गः मित्रेषु निरुद्धभावं इति। ते स्वपेक्षाशुकाभियोगीत्याशं कानेजस्व। निसाधसं। चंडेवगः समथो विनि
 भयं मृग्यः। नागरिकः कलासु विवक्षणाः इति त्रीडासंख्येनोपचरिज इति च। अदेशकालज्ञ इत्यस्या। परिभवस्थानमित्यबहुमा
 नः। आकाशितोपिनबुध्यति इत्यवसा। शशोमंदवेग इति च हस्तिन्या मत्तोस्यमाभूदिति इति सुनुकं पा। आत्मनि दोषदर्शनाभिर्वेदः।
 विदितासनी स्वजनवहिः कृताभविष्मामीति भयं पलिन इत्यनोदरः। प्रत्याप्रमुक्तो मां परीक्षत इति विरमिः। धर्मापेक्षावेति नोपुयरास
 निरुक्षये नदादिन एव परिच्छिद्यान्। आर्यस्युक्तानिरागवर्द्धना। अशक्तिजानुपायदर्शना। बहुमानकृतान्यतिपरिवर्तान्। परि
 भवकृतान्यतिशोऽपि विवेचक्षणं। नित्यरिभवं जानिप्रणत्या। मय्युक्तान्याश्वासनादिनिस्त्री पुरुषयोस्तमी प्रायेण सिद्धाः। काम
 मरुत्तः। कथारव्या नकुशलो वाल्पास्वभूतिस्तं स्तुष्टः प्रवृद्धो वनः। क्रीडाकर्मदिनाऽग्नविश्वासः प्रियस्य कृती। उचितं संभाषणः।
 प्रियस्य कृती। अन्यस्य भूतपूर्वे हि नः। नस्या अपि मर्मताः। उन्नमया प्रायिनिः। सत्या प्रवृत्तं संस्तुष्टः। सुभगाभिख्यातः। सहसंस्तुष्टः।
 प्रतिवेश्यः। कामशीलः। नयाभूतः। परिवारकः। धात्रेयिका परिग्रहः। नववर्करकः। प्रेक्षोधानसागशीलः। वृष इति सिद्धप्रतापः। साह

राम
 ३३

सिकः। विद्यारूपगुणोपभोगेः चतुरनिशयिता। महर्हवेषाचारश्चेति। अयत्नसाधार्ये विनस्तिमाः। अभियोगमात्रसाध्या। हा
 रदेशावस्थायिनी। प्रसाराज्ञमागविलोकिनी। नरुणप्रतिवेश्यगृहे गोष्ठीयोगिनी। सननप्रेक्षिणी। प्रेक्षितामाश्विलोकिनी। का
 रणसपत्न्या धिविज्ञा। भर्तृद्विषिणी। विद्विष्टा च। परिहारहीना च। निरपत्ना। ज्ञानिकुलनित्या विपचापसा। गोष्ठीयोगिनी। प्राप्तियोगिनी।
 कुरालवभार्या। मृतपत्निका बाला। दरिद्रा बहूपभोगे येषस्य भार्या बहुर्वेदेरिका। बहुमानिनी न्यूनभर्तृका कौशला धिमासिनी। भर्तृ
 मोर्येणोदिता। अविशेषस्तनया लोभेन चकन्त्या कालेन यत्नेन वरिता कथं विदलन्वाभियुक्ता च नरानी समानशीलबुद्धिमेधाप्रति
 पत्निसास्या प्रकृता पक्षपातिनी। अनपराधे विमानिता। तुल्यरूपाभिश्चाधः कृता प्रोषितपत्निकेति ईष्यातु इति व्यसक्तवदीर्घस्व
 त्रकापुरुषकुलवामनमणिकारविरूपशाम्यदुर्गधिरूपरोगिहृदभायश्चेति। इच्छास्वभाव नोजानाक्रियया परिहृता। बुध्दान
 संधितोद्देशास्थिरास्यादनपायिनी। सिद्धतामात्मनो ज्ञाता लिंगात्पुत्रीययोपिना। व्यावृत्तिकरुणैर्छेदीनरो योषिस्तु सिध्यति। ॥ इ
 ति पारदारिद्र्यं च मेधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ॥ स्त्रीपुरुषशीलावस्थापनं। व्यावर्तनकरणं निस्त्रीपुसिद्धाः पुरुषाः। अयत्ने साध्या

मोषित इत्यादि नस्त्रयो विंशः ॥ १॥ कन्या स्वयमभि योगसाध्यान तथा हस्ता परस्त्रियस्तस्मै भावा हती साध्यान तथा स्मनेत्याचा
 यः सर्वत्र शक्ति विषये स्वयं साधनमुपपन्न नरकं डुरुपपादता तस्य हती प्रयोग इति वा तस्यायनः प्रथम साहसा अभियंत्रण सं
 भाषा स्वयं प्रयति नहि परीता श्वहस्ते नि प्रायो वादः स्वयमभि युज्यमाने स्त्रादा देव परिचयं कुर्यात् न स्याः स्वाभाविकं दर्शनं प्रा
 यत्निकं च स्वाभाविक मास्मनो भवन सन्निकर्षे प्रायत्निकं मित्रज्ञानि महामात्र वेद्य भवन सन्निकर्षे विवाह यज्ञोत्सव व्यसनोद्यान
 गमनाचारेषु दर्शने चास्या साकारं सनने प्रेक्षणं केदा संयमनां न रक्तं रणं अधरोष्ठ विमर्दनां आभरण प्र
 स्ते साई लालः प्रेक्षमाण यास्तस्ते वंहा व्यापरापदेशिनश्च कथाः त्यागोपयोग प्रकारानां सख्युत्संगे निषण्ण स्यात् संगमं गंजं
 रणं एकत्र शेषः मंदराक्षता तदाक्ष संश्रवणं जामुद्दिश्य बालेनान्यजनेन सहान्वा परिष्टाद्ययः कथाः तस्यां स्वयं मनोरथावेदनं
 अन्यापदेशिननामेवोद्दिश्य भूमि विलिखनं बालस्य पुंवेन मास्तिंगनं च जिह्वा चास्य गोबुलदानं प्रदेशिन्या हनु घटनं च तच्च न च य
 यावकां प्रयोक्तव्यं तस्याश्चाकृगजस्थलालनं कीडकानां चास्य दानं ग्रहणे वागेन सन्निकृष्टत्वात् कथायोजनेन सभापण क्षमेण
 ने

राम
 ३४

च जनेन सह प्रीतिमा सत्य कार्ययोगः तदनुबंधं च गमनागमन प्रयोजनं संश्रवे चास्यास्त्राम पर्यतो नाम कामस्तत्र संकथा
 प्रसंगे च परिचयेन स्याहस्तेन्या संनिक्षेपं च विदध्याच्च अनिक्षणं प्रतिदिनं चेक देशो गृहीयात् यत्तत्सौगंधिकं रंग फलानि च तामा
 स्मनोदारेः सह विश्रमगोष्ठां विविक्ता सने च योजयेत् नित्य दर्शनाये च सुवर्णकार मणिकार वेकटिकनीली कुसुम रजकारिषु
 कर्मायिन्या मास्मन श्ववश्यैरेवां संपादने च योजयेत् स्वयं प्रयतेना तदनुष्ठान रतस्य वलोके विदितो दीर्घकाल दर्शन योगस्त
 स्मिंश्चान्येषां अधिक र्मण मनुसंधानं येन कर्मण इत्येका कोशालेन चार्थिनी स्यात् तस्य प्रयोग सुखप्रिमागम मुपाय विज्ञाने चाला
 यत्ते दर्शयेत् पूर्वदृतेषु च लोक चरितेषु इव्यगुण परीक्षा सुचतमानं स रिजनेन च सह विवादः तत्र निदिष्टा निविपणिता निनेवे
 नां प्राश्रित्वेन योजयेत् तया तु विवदमानो न्यत्र कृमि निकु यति ॥ ॥ इति परिचय करणानि ॥ ॥ कृतपरिचयं चरि निर्मिता का
 रा कन्याभिगोपाय नो नि युजीने नि प्रायेण तु नस्त्रस्माभि योगाः कन्यानाम संप्रयुक्तत्वात् इतरा सुमाने वस्तु टमुपदधाना प्रवृ
 त्तत्वात् संदर्शिता कारायां निर्भिन्न भावासां तद्व्यापि गोष्ठी गमनोपभोग व्यतिकरे धानी योपयुजीता उत्तरीय को गुलाय ककुसुम परि

वर्तनं। तत्र महाहं गंधमासीयं स्यात्तदस्माच्च तो ब्रह्म ग्रहणं। गोष्ठीगमनो घनस्य तत्के राहस्तकुसुमयाचनां स्वयं तु ददन्महाहं
 धं स्पृहणीयनस्वदशनपदविक्रितं साकारं वदधात्। अधिकैरधिकैश्चाभियोगैः साधय विच्छेदनां क्रमेण च विविक्तदेशेन गम
 नं। आलिंगनं च वनं। तां ब्रह्म स्पृहणं। दाने पुष्पाणां च परिवर्तनं। गुह्यदेशाभिमुखनिवेत्तभियोगः। यत्र चैकाभियुक्तान तत्र य
 रामभियुजिता यत्र पादद्वयं भूतविषया प्रियोपग्रहे स्नामुपगृह्णायात्। अन्यत्र दृष्टं संचारस्तद्विचित्रनायकः। न तत्र यो विनंका
 चित्क प्रापामभिलंघयेत्। न किं नो लक्षितं भीतां सस्व श्रुतां च यो विनं। न न कयेन मेधावीरक्षन्त्ययमात्मनः। ॥ इति पारदा
 रिक्ते पंचमेधिकरणे द्वितीयो ध्यायः ॥ ११ परिवच्यकरणं नि अभियोगः। आदिताश्चतुर्विंशः। ॥ ११॥ ॥ अभियुजानो यो विनं प्रवृ
 त्तिपराक्षेपः। न याभावः यरीक्षितो भवति। अभियोगं चेत्प्रतिगृह्णायात्तत्र मंत्रमृत्वा नां दृष्टेनां साधयेत्। अप्रतिगृह्णाभियोगं पुन
 रपि संस्तुज्यमानां द्विधा भूतमानसां विद्यात्। तां क्रमेण साधयेत्। अप्रतिगृह्णाभियोगं सविशेषमलं कृता चेत्पुनर्न दृश्येत्। अभिग
 छेच्च। विविक्ते च वलाद्ग्रहणीयां विद्यात्। वह्नपि विषहने भियोगान्न च विरेणपि प्रयत्नं स्यात्मानं शुद्धं प्रतिग्राहिणी सा पस्ति

राम
३५

यविघटनसाध्यामनुष्यजातेः विनानित्यत्वात्। नाभियुक्तापि परिहरति न च संस्तुजनेन च प्रत्यावृष्टेन स्मिन्नासनिवागोरवाभिसा
 नात्सानिपरिचयाद्ब्रह्मसाध्या। मर्मज्ञया इत्यातां साधयेत्। सा विदमिधुज्यमाना पास्व्येण प्रत्यादिशेदुपेक्षा परुषधित्वापि तु प्राप्ति
 यो जिनं साधयेत्। करवरणसंस्तुजनं सहनेन वा वबुध्यते नाम द्विधा भूतमानसा सातत्येन सांसा वा साध्या। समीपे वा या नायाः
 सुसोनामकरमुपरिविन्ध्यसेत्। सापि सुमेवोपेक्षते जाग्रत्पनुदेत्। भूयो भियोगा कांक्षिणी। एतेन पादस्योपरि पादस्यासो व्याख्या
 तः। जस्मिन् प्रस्ते भूयः सुसर्मलेषणमुपक्रमेत्। तदसहमानां उच्यतां द्वितीये ह निप्रलभिवर्तिनी मभियोगार्थिनि विद्यात्। अदृश
 मानानुदती साध्या। विरमदृष्टापुनरपि प्रकृतिस्थे वसंस्तुज्येत्। लज्जलक्षणं नां दर्शितं गिताकारा मुपक्रमेत्। अनभियुक्ताप्यकारयति
 विविक्ते वात्मानं दर्शयति। सवेपथुगद्गदं वदति स्विन्नकरवरणं गुलिः स्विन्नमुखी च न वनि विरः पाउन संवाहनयोश्चात्मानं नियोजय
 ति। आनुगासंवाहिका हस्तेन चैकेन संवाहयंती। द्वितीयेन बाहुना स्पृशति वेदयति श्लेषयति च। विस्मितभावा निद्रां धावा परिस्पृश्येन
 करान्यामिष्टति। अलिङ्गैर्देवा मुवेह्य रिपातयति। अरुस्तुल संवाहनेनियुक्तान विसंवादं गच्छति। तत्रैव हस्तमेकम विचलितेन

स्थिति। अंगसंदेशेन पीडितं विरादपनयति। अप्रतिरुद्धवाना यकाभियोगं पुनर्दितीये हसि संवाहना योपगच्छति। नास्य संसृजति
 न च परिहरति विविक्ते नावं दर्शयति निःकारणं वा गूढमन्यत्र प्रच्छन्नदेशानां सन्निकृष्टपरिचारकोपभोग्यासां चेदाकारितापि नैव
 स्यात्तमर्मज्ञया हत्यासाध्या। व्यावर्तमाना पितृकनीयं निभावपरीक्षा। आदौ परिचयं कुयति तत्र परिभाषणं परिभाषणं संमिश्रं
 मिथश्चाकारवेदनं। प्रत्यक्षतरेण पश्येत्तेदाकारस्य परिग्रहं। न तो भिद्युं जीतनरः स्त्रियं विगतसाधसः। आकारेण तमो भावं याना
 रा प्राकृ प्रदर्शयितुं। क्षिप्रमेवाभियोग्यासा प्रथमे त्वेव दर्शने। श्लक्ष्णमाकारिताया तु दर्शयेत्सुदुर्लभं। सापि नक्ष्णसिद्धे निविज्ञेया
 रतिलालसा। धारायामप्रगल्भा गोपरीक्षिण्यां च यो विनि। एष सुदुर्लभो विधिः प्रोक्तः सिद्धा एवास्फुटं स्त्रियः। ॥ इति पारदारिके पंचमे
 धिकरणे तृतीयाध्यायः॥ ॥ भावपरीक्षा आदिनः पंचविंशः॥ ॥ दर्शितं गिताकारात्तु प्रविरलदर्शनामप्रवंचितस्यैव संपत्तिः। सै
 नां शीलतो नु प्रविश्याख्या न कृपया तैः सुभगे कुरणयोगैः लोकरत्नानैः कविकथाभिः पारदारिककथाभिश्च न स्योः स्वस्त्वविज्ञा
 नदाक्षिण्यशीला मुप्रशंसाभिश्च कथमेवं विधायास्तवा यमिस्यं भूतः पतिरिति चानुशयं ग्राहयेत्। न न वसुभगे दास्यमपि कर्तुं शु

राम
 ३६

कृमिनिद्रया वा। ननु पुनरपि विदुः। मंदवेगनां शवनामीष्यलितुमकृतज्ञतामसंभोगशीलानां कद
 र्यतामन्यानि च यानि तस्मिन्नुत्तमान्यस्याभ्याशे सप्तिसद्भावे निद्रायेन संभाषेतां येन च दोषेणे हि गोलक्षये त्रैनेवानुप्रविशेत्। यदा
 सा नृगातदाने वशाज्जादोषः। एतेन वदवाहस्मिनी विषय उक्तः। नायिकाया एव तु विश्वास्यता सुपलभ्योपस्यर्पयेत्। प्रथमसाहस
 यांस्तस्मै भावायां वेति गोणिकापुत्रः। सानायकस्य चरितमनुलोमनां कामितानि वक्तव्येत्। प्रस्तनसद्भावायां युक्ता कार्यरीर
 मित्यं वेदेत्। शृणु विनिद्रमिदं सुभगे त्वं हिलदृष्ट्वा अमुत्रासा विष्यं गोत्रपुत्रो नाद्यकं विनोन्मादमनुभवति। प्रकृत्या सुकुमारः क
 दा विद्वत्प्रापरिक्लिष्टपूर्वस्तपस्वी ततोऽधुना शक्यमेतन्मरणमप्यनुभवितुमिति वलमिन्। तत्र सिद्धे हि तीये हसि वा विवचेदस्य
 च प्रसादमुपलभ्य पुनरपि द्रष्टुं प्रवर्तयेत्। शृण्वंसां वाहत्या जाविमार्द्रा कुंजलादीनन्यानि च तद्वृत्तानि कथयेत्। दृष्टानां चानुःपष्टि
 क्वचित्तनां सो भाव्यं। नायकस्यां श्लाघनीयया प्रच्छन्नसंप्रत्ययोगं भूतमभूतपूर्ववावर्णयेत्। आकारं चास्या लक्षयेत्सापि हसि
 ने कला संभाषेता आसने कोपमंत्रयेत्। कस्थितं शयितं लुक् विवेष्टि न किंवा कृतमिति दृष्ट्वा विविक्ते दर्शयत्यात्मनमारयानकां न

सुसुंकेविंनयनिविजंभिनेश्वसिनिचप्रातिरायंदरानीनि।इष्टेष्टस्वेष्टवर्गोस्मरनिपुनईरिनिनुबंधविस्तरजनि।साधुवादिनीस
 नीकिमिदमशोभनमभिधत्सइति कथांनुवभानि।नायकस्यवापल्यशाद्यसंबद्धान्दोषान्ददामि।पूर्ववृत्तंवनत्संदर्शनं कथाभिषो
 गंवास्वयमकथयंतीत्योच्यमानमाकांक्षानि।नायकमनोरथेषु कथ्यमानेषु सपरिवर्तनामहसनिनचनिर्वदनीनि।हस्तामादर्शि
 नाकारानायाकाभिज्ञानेनपृष्ठं हयेत्।असंस्कृतानुगुणकथनेनपृष्ठं हयेत्।नासंस्तराकारयोरसंस्कृतयोईत्यमलीसौदा।लकि।
 असंस्कृतयोरपिसंस्तराकारयोरिनिवाभ्रावीयाःसंस्कृतयोरपिअसंस्तराकारयोरस्तीतिगोणिकापुत्रः।असंस्कृतयोरविदनी
 प्रत्ययादिनिवात्स्यायनः।नासांमनोहराण्युपायनानिनांबूलमनुलेपनंस्वजमंगुलीचक्रंवास्तोवाजेनप्रदिनंदर्शयेत्।नेषुतुयथा
 र्थनायकस्यनखदशनपदानिनानिनचिह्नानिस्तुः।वाससिचकुंकुमांकमेजलिनिदध्यात्।यत्रछेद्यानिचनानाभिप्रायाक
 नीनिदर्शयेत्।लेखपत्रगभक्तिकर्णपत्रार्णयोडांश्चनेषुचस्वमनोरथाख्याने।प्रतिप्राप्तदानेनैवैनांनियोजयेत्।कृत्तपरस्परप राम
 रिग्रहयोश्चद्वीप्रत्ययःसमागमः।समुदेवताभिमानेयात्रायासुधानेचक्राडायांजलावनरलोविवाहेयत्तव्यसंगोत्सवेषुअशुसा ३७

निचोरविभ्रमेनपदस्यचकारोहणेप्रेक्षायापारेनेषुनेषुव्यापारेषुइतिवाभ्रावीयाः।सखीभिश्चकीक्षयलिकानापसीभव
 नेषुसुरोपायइतिगोणिकापुत्रः।नस्याएवतुगृहेविदितनिःक्रमप्रवेशोविंनिनाययप्रतीकारेप्रवेशानमुपपन्नंनिःक्रमणमविज्ञा
 तकालचननित्यंसुखोपायचेतिवात्स्यायनः।निस्तरार्थापरिमितार्थापित्रहारीस्वयंदृती।गृहनीभाषदिनी।भूकद्वनी।वातद्वनी
 चेतिद्वनीविशेषाः।नायकस्यनायिकायाश्चयथामनीपितमर्थमुपलभ्यस्वतुद्याकार्यसंपादिनीनिस्तरार्थासाप्रायेणसंस्कृ
 तपरिभाषयोऽनायिकयाचप्रयुक्ताअसंस्कृतभाषणयोरपिकौतुकाचानुस्त्यैयुक्ताविमोपरस्परस्येसंसंस्तुतयोरपिकाये
 कदेशमभियोगेकदेशमुपलभ्यशेषं संपादयतीतिपरिमितार्थासादृश्यपरस्पराकारयोःप्रविरलसंदर्शनयोःसंदर्शमात्रंप्रापय
 तीतिपत्रहारी।साप्रहृष्टसद्भावयोःसंस्तरयोश्चदिशकालसंबोधनार्थंहस्तेनवाप्रदितास्वयमेवनायकमधिगच्छेदजानती
 नामनेनसहोपभोगस्वयंकथयेत्।गोत्रस्वलिखितवा।भाषांचास्यनिदेत्।नद्यपदेशेन वास्वामीप्यदिश्येत्।नखदशनविद्विनेकिंवि
 दद्यादभवतेहमादौसंकल्पितेनिचाभिदधानममवात्तदाययावाओकाररमणीयोनिविबिक्तेपर्वनुसुंजीतसास्वयंदृती।मसा

विविक्ते दर्शनं प्रमिग्रहश्च। हृत्य छलेनान्यासमि संधा यजतस्याः संदेशाश्चाव एदारे एनायकं साधयेत्। नो चोपहत्या तस्मापि स्वयं
हृती। एतयानायकोप्यन्यद्वयश्च व्याख्यातः। नायकभायं सिग्धां विश्वास्यं त्रायानु प्रविश्य नायकस्य चेष्टानि दृष्ट्वा नियोगान्
त्रो क्षयति। साकारं मंडयति। कोपमे नो ग्राहयति। एवं प्रमि पद्यस्वेति श्रावयति। स्वयं वास्यान स्वदशन पदानि निर्वर्तयति। तेन
दारे एनायकमाकारयति। सा गूढहृती। न स्यात्ते ये व प्रस्तुतराणि योजयेत्। स्वभायं शिष्टं प्रमोज्यया सह विश्वासेन योजयित्वा
ये वाकारयति। आत्मनश्चैव क्षणं प्रकाशयेत्। सा भायहिती। न स्यात्तये वाकारग्रहणं। बालो वा परिचारिकाम दोषं मनुष्ये
नोपायेन प्रहिणुयात्। तत्र स्तजिक एपि त्रैवा गूढ छेदस्वनिधानं न न स्वदशन पदे वा सा मूढहृती। न स्यात्तये व प्रार्थनां पूर्व प्रस्तुताय
लिंगं संबद्धं स्वजना ग्राहणीयाय लौकिकार्थं ह्यर्थं वचनमुदासीनाया श्रावयेदिति वा न हृती। न स्यात्तपि तये व प्रस्तुतर प्रार्थन नि
निहृती विरोधाः विधेवैष्णिकादासी भिक्षुकी शिल्पकारिका। प्रविश्या सुविश्वासं हृती कार्यं च विंदति। विदेयं ग्राहयेत्स्योरमणा
या एव एभिरे विवित्रा। निसंयोगानने कानपि दर्शयेत्। नायकस्यानुवागं वपुनश्चरति कौशलं। प्रार्थनां वाधिकस्त्री। भिरवहं

राम
३८

अं च वजयेत्। असंकल्पितमप्यर्थमुत्तरमपि कारणात्। पुनरावर्तयत्येव हृती वचनं कौशलान्। ॥ इति पारदारिके पंचमेधिकर
एचतुर्थेऽध्यायः ॥ ॥ इति कर्मणि दिनः यद्विशः ॥ ॥ नराणां महामात्राणां वा परभव न प्रवेशो विद्यते। महाजनेन हि चरितमेषां
दृश्येते नु विधीयते च। सवितारमुद्यंते त्रयो लोकोपश्यंते च गच्छंते मपि पश्यंत्यनु प्रमिष्टं च। न स्यादशास्त्रत्वाद् ग्रहणाय लाजनेते
दृष्ट्या किं विदाचरेयुः। अवचयं तावदित्ये योगान्प्रयुं जीरन्। ग्रामाधियने रायुक्तकस्य शिलोत्तृप्तिपुत्रस्य च मूढो ग्रामीणयो
विनो वचनमात्रास्या ध्याता श्वर्षण इत्यावक्षते विदाः। नाभिः सह विष्टिकर्म सुगोष्ठागार प्रवेष्टो इत्या एणं निःक्रमण प्रवेशो भव
न प्रमिष्टारे क्षेत्र कर्मणि कार्पासानसी शालो एव वल्गुला दाने सत्रपरिग्रहे द्रव्याणां कृय विनियमेषु नेषु तेषु संप्रयोगाः। तथात्र
जयोषाभिः सह गवाध्वक्षस्य विधवानाया प्रजनिताभिः सत्राध्यक्षस्य मर्मज्ञभावान्तरावावतः कुलदायोषाभिः वृत्तिम्योषाभिः नि
रिक्तस्या कृय विनियमेषु पथक्षस्य च। अष्टमी चैव कौमुदी सुवसंतादिषु च नगरस्वर्गटयोषिगं मीश्वरभवेने सहांतः पुरिकाभिः
कीडा। नवापानकानेन गरयोषितो यथापरिचयमं तः पुरिकाणां पृथक् पृथक् भोगावा सक्ता प्रविश्य कृपाभिरासित्वा प्रजिताः प्र

सेर

तं
कर्मणि दिनः

पीताश्वोपप्ररोधं निःकृमेयुः। नत्रप्रणिहिता राजदासी प्रयोज्यमापूर्वसंस्तरानां नत्रसंभाषेत्। रामणीयकृद्वर्तनियोजयेत्। प्र।
 गोवस्वभवनस्थां ब्रूयात्। अमुष्मां क्रीडायां नवराजभवनस्थां नानि रामणीयकानि दर्शयिष्यामीति काले च योजयेत्। बहिः प्रवाल
 कुट्टिमं दर्शयिष्यामीति नानि भूमिकां दृष्ट्वा टिकां मृद्वीकामेव स मुद्रं प्रासादोश्च गृहमिति संचारोश्च प्रतिभवनं चित्रकर्मणि
 कुनकान् व्याप्रसिंहपंजरादीनि यानि पुरस्ताद्वर्णितास्युः। एकांते च नृनमीश्वरानुरागं श्रावयेत्। संप्रयोगे चापप्रिवर्णयेत्। अमं
 न्त्रश्रावं च प्रतिपन्नां योजयेत्। अप्रतिपद्यमानां च स्वयमीश्वर आयेपि चारैः सांत्वनैरंजयित्वा संप्रयवसानुरागं विस्तरेत्। प्रयो
 ग्यायाश्च पत्यनुयहो वित्तदारा चित्तमनः पुरमौ चित्वात् प्रवेष्टव्येयुः। नत्रप्रणिहिता राजदासी निसमानं पूर्वैण। अंतःपुरिकावा प्रयो
 ज्यमा सहचेटिका संप्रेषणेन प्रीतिं कुर्यात्। प्रस्तन प्रीतिं सापदेशं दर्शने भियोजयेत्। प्रविष्टां प्रतिपत्तवतीं प्रणिहिता राजदासी निस
 समानं पूर्वैण। नस्मिन्नाविज्ञाने प्रयोज्या सा विख्याता न दर्शना धर्मिनः पुरिका सोपचारं नामाकारयेत्। प्रविष्टां प्रणिहिता राजरा
 सी निसमानं पूर्वैण। उद्धृतानर्थं भीतस्य भार्या भिक्षुकां ब्रूयादसावंतः पुरिकाराज नि सिद्धा गृहीतवाक्या मम वचने शृणोति स्वभा

राम-
 ३९

वनश्च हवा शालीना मनेनोपायेनाभिगमिष्यामि। सोने भर्तुस्तिथानर्थं निवर्त्तयिष्यामि। प्रतिपन्नां हिं निरिनि प्रवेशयेत्। अंतःपुरिका
 नास्याः अभयं दद्यात्। अभयश्रावणं च संप्रदृष्टं प्रविष्टां प्रणिहिता राजदासी निसमानं पूर्वैण। एतच्चारुत्यर्थिनो महामात्रानि
 तमानां वलादि गृहीतानां व्यवहार दुर्बलानां स्वभोगेना संतुष्टानां राजनि प्रीति क्रामानां बाह्यजने व्यक्त मिच्छां सजातीयैर्वाध्यमा
 नानां सजातीनां धिनुकामानां सत्त्वकानां मन्येषां च कार्यार्थिनो व्यसनिनां जाया व्याख्याताः। अन्ये नरा प्रयोज्या सह संस्तरां संप्रा
 त्यहास्य सुपनीजामंतः पुरं प्रवेशयेत्। प्रणिधिना वापति मस्याः संहृष्य राजदुष्टं इति कलत्रावग्रहोपायेनानः पुरं प्रवेशयेदिति प्रवृ
 त्तयोगाः। एते राजपुत्रेषु प्रायेण नखेव परभव नमीश्वरः प्रविष्टोत्तार्जुनी रं हिको हराजं परभवन गतं स्नात् प्रसुप्तो रजकोजघान।
 काशिराजं जयसेन मश्वाध्यक्ष इति। प्रकाशका मिना निरुद्धा प्रवृत्तियोगात्। प्रताजन पदकन्या दशमे हनि किं विदोपाय नि कसुप
 दृष्ट्य प्रविष्टां पुरं मुक्ता एव विस्तृत्येतां प्राणां महामात्रेश्वराणां चानः पुराणि निशि सेवार्थं राजानमुपगच्छं निवास्तुल्यकानां।
 पूर्वगीर्जन पदपोषितः प्रीत्य पदेशेन मा समर्द्धमा संतो वा सयंतो नः पुरिका वैदर्भकाणां। दर्शनीयाः स्वभार्याः प्रीतिदाय मेव माहाता

नाराभिः

त्रराजभ्योददत्तपरात्तकानां। राजेकीडार्थेनगरस्त्रियोजनपदस्त्रियश्चसंहताः एकशश्चराजकुलंप्रविशंमिसोरा। इकाणामिनि
एनेवान्येवहक्प्रयोगाः पारहारिकाः। देवोदेवोप्रवर्तनेराजभिः संप्रवर्तिताः। नलेवेनेत्युंजातराजालोकहिनेरतः। निरुदीनामि
षड्गस्तिथाविजयनेमहो॥ ॥ इति पारहारिकेपंचमेधिकरणेपंचमोऽध्यायः॥ ॥ इति श्वरकामिनं आदिनः सप्तविंशः॥ ॥ अनेनः
पुराणोरक्षणयोगात्पुरुषदर्शनेनविद्यते॥ पत्न्युश्चैकतादनेकसाधारणत्वाच्चाहमिस्तस्मान्नामिप्रयोगतएवपरस्परंरंजयेयुः॥
धात्रेभिकांसखां। रासीवापुरुषवदलंकृत्याहमिसंयुतैः कंदमूलफलैरपइयेवमिभिप्रायंनिर्वर्तयेयुः। पुरुषप्रतिमावाभ्य
क्तलिंगाश्चाधिवायीरनराजानश्चकृपाशालाविनापिभावयोगेआयोजितापइव्यायावदथमैकयाराच्यावद्दीभिरपिगलंति॥
यस्याः प्रतिर्वासकक्रतुर्वनिवेदयतिवत्राभिप्रायास्त्ववर्ततेइतिप्राच्योपचारः। स्त्रायोगेणैवपुरुषाणामप्यलक्ष्मरतीनां वियो
निषुविजानि प्रतिमासुकेवलोलपमईनाच्चाभिप्रायनिवृत्तिर्वार्याना। योषावेष्ठांस्तनागरकान्प्रायेणान्तःपुरिकाःपरिवारिका
भिः सहप्रवेशयंति। नेषासुपावर्तनेपरिवारिकाधात्रेभिकाश्चान्येनसंस्तराआयतिदर्शयेत्सः प्रयनेरनसुप्रवेशानामपसार

उत्तरी

राम
४०

सु-

भूमिं। विशालतांवेदमनः। प्रभादंरक्षिणामनित्यतां परिजनस्यवर्णयेयुः। नचासद्धतेनार्थेनप्रवेशयितुंजनमुपावर्तयेयुः।
लोवातनारिकस्तमायमप्यंतःपुरमपायभूमिष्ठत्वानप्रविशेत्। सापरंतुप्रमदवनावगूदेविमक्तदीर्घकक्षमल्पप्रमत्तरक्षं
पितराजकं। कारणमिसमीक्ष्यवदुशआहूयमानः कक्षाप्रदेशंदृष्ट्वाताभिरविहितोपायः प्रविशेत्। शक्तिविवयेचप्रतिदिनंनिः
मित्। वहिश्चरक्षिभि रन्यदेवकारणमपरिद्वयसंस्तयेतांतःपुरचारिण्यांचपरिवारिकायांविदिताध्यायांसक्तमात्मानंरूपयेत्। न
दलाभाच्चशोकमेतः प्रवेशिनाभिश्चदृतीकल्पंसकलमाचरेद्राजप्रणिधीश्चबुधेप देशः। प्रयोग्यायांचरक्षुनुवभंसाभिगिताका
रनिवेदनं। यत्रसंपातः स्यात्तत्रनिजकर्मणस्तयुक्तस्यश्लोकानां। अथनिंगीतवस्तुकानां। कीडितकानां। कृतचिह्नानामंयुल्लापकस्य
निधानं। प्रकृतंरंवनयादत्तंपश्येत्। तादृशस्त्वसंचारेयत्ररुहीताकारायाः प्रयोग्यायादर्शनयोगस्तत्रावस्थाने। तस्मिन्पितुरक्षिपुपरिवारिका
ज्ञानतः प्रविशेत्। यत्रचास्यानियतंगमनमिति विघातातत्रप्रकृतस्यप्रागेवावस्थानंरक्षिपुरुषरूपोवातदत्तज्ञानवेलायांप्रवि
शेत्। आस्तरणप्रावरणवेष्टितस्यकानिहरणप्रवेशो। पुराणुटैमेगिवनिष्टक्यारूपः। तत्रायंयोगः। नकुलहृदयं। रोचकाः। क

त्रीफलानि। सप्याक्षि। चान्द्रमं पचेत्। ततो जनेन समभागेन घटेनेनाभ्युक्तं नयनेन दृष्ट्वा थारुति। रात्रिषु कौसुदीषु
 च वेदिका संवाधे सुतुंगया वा। तत्रैतद्भवति। इव्याणामभिनिहारे पानकानां प्रवेशने। आपानकोत्सवाथे सुवेदिकानां नुसंभ्रमे।
 व्यत्यासवेशमनोचैव रक्षिणं च विपर्यये। उद्यानयात्रागमने यात्रातश्च प्रवेशने। दार्घ्यकालोदयोयात्रां प्रोषिवापिराजनि। प्रवेश
 ने भवेत्प्रायोधूनानि। क्रमं यथा। परस्परस्य ममणि ज्ञात्वा चान्द्रपुरालयाः। एककामस्ति न कुरुः शेषाणामपि भेदेन। यमित्या
 ततो नेका मेककार्यणि स्थिरः। अभेद्यतां नतः स यो यथेच्छं फलमश्नुते। तत्र राजकुलचारिण्येव पुरुषानलक्षणां नतः पुरा
 णि प्रवेशयंति तानि सुरक्ष्यतादपरां निकां क्षत्रियसंज्ञिकैरेतः पुररक्षिभिरेवार्थसाधयेत्याभीरकाणां प्रेष्याभिसहनागरका
 ननदृष्टान् निवेशयंति वास्यगुल्मकानां सैः पुत्रैरेतः पुराणिकामचौरैर्जननी वल्गुमुपभुंजते वेदभकाणां तथा प्रवेशि
 तिरेवजाति संबंधिभिस्त्रैराजकानां ब्राह्मणैर्मित्रैर्भृत्यैर्दासचैदश्वगोडानां परिस्कृताः कर्मकाराश्चान्द्रपुरे धनिविदास्ते च तदृपा
 ष्वसैधवानां मयेनिरक्षिणमुपगृह्यसाहसिकाः संहतोः प्रविशन्ति हेमवतानां। पुष्पदाननियोगाच्चागरा ब्राह्मणराजविदितमंतः

राम
 ६

पुराणि गच्छन्ति पटोत्तरितश्चैवामालापस्तेन प्रसंगेन व्यतिकरो भवति वंगंडु कलिंगानां संहत्य नवदने सैके कयुवानं प्रच्छाद
 यंति प्राच्यानामेव परस्त्रियः कुर्वीत। एभ्य एव चकारणेन स्वदारानुरक्षयेत्। कामोपधानश्चुदानुरक्षिणो जः पुरे स्थापयेदित्या
 चार्याः। नेहि भयेनार्थेन चान्यं योजयेद्युरिनि। तस्मात्कामभयार्थे पधा शुदान् स्थापयेदिनिगोलिका पुत्रः। अशोहो धर्मस्तमपि भु
 याज्जया देतो धर्मत्रयोपधा शुदानि निवास्या यनः। परवाक्याभिधापिनी भिश्च गूढा काराभिः प्रमदाभिरात्मदारा नुपदध्याधे
 वा शोचस्तानार्थमिति वा भ्रवीयाः। दुष्टानां युवनिषु सिद्धत्वा चाकस्मादुष्टानां हृषणमाचरेदिति वास्या यनः। इति गोष्ठी निरेदुवा
 त्वं भर्तुः सैरिता पुरुषैः सहानियंत्रणता प्रवासे वस्याने विदेशावासः स्वरूपपदानः सैरिणा संसर्गः पत्न्युत्पत्तिरुत्पत्तिरिति स्त्रीणां
 विनाशकारणानि। संदश्यतास्त्रतो योगान्पारदारिकलक्षितान्। नयानि च लुप्तानां कश्चित् स्वान्दारा अभिज्ञास्त्रविदो पासिकता
 त्प्रयोगाण्यपामानो वदन्ति तां धर्मार्थयोश्चैकोन्यानां चरसारदारिकं। तदेतदारुस्यर्थं आस्वश्रेयसे नृणां। प्रजानां हृषणमे
 वनविज्ञेयोस्य संविधिः॥ १॥ इति पारदारिके पंचमोऽधिकरणे षष्ठोऽध्यायः॥ १॥ आतेः पुरिकंदाररक्षितकमिति आदिन अष्टाविंशः॥

॥ समासं वेदं पारहारिकं ये च मम अधिकरणं ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ वेदमानां पुरुषाभिगमने रतिर्दृष्टिश्च सगतिः ॥ रतिनश्च स्वाभाविकं प्रवर्तनं ॥
 कृत्रिममर्थार्थी नृदपि स्वाभाविकवद्वृत्तयेत् ॥ कामपराहिपुंसो विश्वासयोगात् ॥ अलुब्धतां च स्वापयेत् तस्य निदर्शनार्थं ॥ न चानु-
 पायेनापत्तिलिप्तेन ॥ आयनिसंरक्षणार्थं ॥ नित्यमलंकारयोगिनी राजमार्गविलोकिनी ॥ दृश्यमानानवातिविद्युतातिष्ठेत् पश्य-
 सधर्मतात् ॥ नायकमावर्तयेत् ॥ अन्याभ्यश्चावच्छिद्यात्सनश्चानर्थकं प्रतिकुर्यादर्थवसाधयेन्न च गम्येः परित्यजेत् पाननुस्-
 स्मना नृसहायान्नेतारसिकपुरुषाः ॥ धर्माधिकरणस्यादैवसाविकोना ॥ ने समानविद्याः कलाग्राहिणः ॥ पीडमर्दविटदृष्टकमाला-
 कारगोधिकर्षोडिकरजकनापितमिक्षवश्चेति नेनेचकार्यभोगात् ॥ केवलार्थस्त्वभीगम्याः ॥ स्वतंत्रः पूर्ववयसि वर्तमानः वित्तवान् ॥
 अपरोक्षरतिरधिकरणवान् अकृत्राधिगनवित्तः संघर्षवान् ॥ सततायः ॥ सुभगमानी ॥ श्लाघनक्रः ॥ पंडकः पुंशदाभी ॥ सुमस्यही ॥
 स्वभावनश्च त्यागी ॥ राजनिमहामत्रिवोसिद्धः ॥ देवप्रमाणे वित्ताचमानी ॥ गुरुत्वासनानिवर्ती ॥ सज्जानां लक्षभूतः ॥ एकपुनो लिंगी ॥
 प्रवृत्तकामः ॥ शूरो वैद्यश्चेति ॥ प्राप्तिपशो धिक्कास्तु ॥ एतेनोधिगम्याः ॥ महाकुलीनो ॥ विद्वान्समयज्ञः ॥ कविः ॥ आख्यानकुशलः ॥ रागी ॥

राम
४२

प्रगल्भाः ॥ विविधविलसतः ॥ वृद्धसेवी ॥ स्तूललक्षः ॥ महोत्साहोददभक्तिरनस्त्यक्तः ॥ मित्रवत्सलः ॥ घटागोष्ठीप्रेक्षणसमाजसमस्या-
 क्रीडनशीलः ॥ नीरक्तः ॥ अव्यंगशरीरः ॥ प्राणवान् ॥ अमघपः ॥ वृषः मेत्रः ॥ स्त्रीणां प्रणेता ॥ लालयिता च ॥ न चासां वशागः ॥ स्वतंत्ररति-
 रनिष्ठुरः ॥ युवनिघननिशोक्ती ॥ अनीष्यलुः ॥ गोष्ठीकलाप्रिय इति नायकगुणैः ॥ रूपलक्षणमाधुर्ययोगिनी ॥ गुणपुक्ता नित्यमकदर्य-
 वृत्तिः ॥ गोष्ठीकलाप्रिया ॥ विषेयाभिनी ॥ गुणेष्वभिरज्यते न तथा र्थेषु ॥ प्राप्ति संभोगशीला ॥ स्तिरमतिरेकजानी ॥ याचेति नायिकाया गुण-
 बुद्धिः ॥ शीलमाचार ॥ आर्जवं ॥ कृतज्ञता ॥ दीर्घहरदक्षितं ॥ अविसंवादितादेशकालज्ञानागरकनोदैन्यानिहासपेक्ष्यपरिवादकोप-
 लोभस्तंभचापलवर्जनं ॥ श्वभिभाषिता ॥ कामस्त्रकोशलं नृदंगविद्यासु ॥ वेति साधारणगुणः ॥ दोषा गुणविपर्ययाः ॥ क्षयीरोगादिभि-
 शकृत्वापसास्यः ॥ प्रियकलत्रः ॥ पुरुषवाक् ॥ कदर्यः ॥ निर्घृणः ॥ गुरुजनपरित्यक्तः ॥ सेनोदंभशीलः ॥ मूलकमलिप्रसक्तः ॥ मानापमा-
 नयोरपेक्षी ॥ द्विषेरव्यहार्यः ॥ अनिलजइत्यगम्याः ॥ रागेभयमर्यासंघर्षो वैरनिर्यातिनम् ॥ जिज्ञासापक्षः ॥ खेदः ॥ धर्मोपशोभुर्नृप-
 सुहृदाक्षः ॥ दीः ॥ प्रियसादृश्ये धन्यता रागापनयः ॥ साजात्यम् ॥ सादृश्याः ॥ सातत्यं ॥ अयमिच्छे गमनकारणाभिभवतीत्याचार्याः ॥ अथ

नर्धप्र नीघातः प्राप्तिरिति वाक्यायनः ॥ अर्थस्तु प्रीत्यानवाधिर्तेस्य प्राधान्यात् अभ्यादिपुत्रगुरुलाघवयरीक्षा। गमनविना। उ
 धमं प्रिनापिगम्येन सहसानप्रमिजानीयात्। पुरुषाणां सुलभावमानितात्। भावनिजासार्थपरिवारकसुखानुसवाहकगायनेन
 हासिकानुगम्येन उक्तां गोप्रलिदध्यात्। नदभावे पाठविमर्शानुतेभ्यो नायकस्य शौचाशौचं। रागापरागौशक्तानां दानादोनेरविधा
 त्। संभावितेन वसहविटपुरोगामप्रमिजनयेत्। लावकुकुटुम्बेषु द्रुक्सारिकाप्रलापनप्रेक्षणककुलापदेशेन च पीठविमर्श
 नायकं न स्यात् उदवसितमानयेतां वातस्य। प्रातिकौतुकजननं। किंचिद्व्यजातं स्वयमिदमसाधारणं यमोग्यमिति प्राप्तिरायं दद्यात्।
 यत्र चारमनेन पासेन मुपचारेण रंजयेत्। गते च सपरिहासप्राया कोपाय नांश्च परिवारकान् भीक्षुं प्रेषयेत्। स पीठमर्हायाश्च
 कारणपदेशं स्वयं वा गमनमिति गम्योपावर्तनं। नाबूलानि स्वजैवसंस्कृतं चारुलेपनं। आगतस्याहरेत्। स्त्रीत्वाकलागोष्ठीश्च योज
 येत्। इत्यादिप्रणयाहया लुप्यन्ति परिवर्तनं। संप्रयोगस्य चारुते निजेनैव प्रयोजयेत्। प्राप्तिरायैरुपन्यासेरुपचारेण चैव पराले। ग
 म्येन सहसंस्मरणं जयेत न तत्परं ॥ १३ निर्वेरी केषु धेधिकरणे प्रथमोऽध्यायः ॥ ११ गम्यविना गमनकारणानि उपावर्तनविधि

गो

राम
४३

रिनि। आदिन एकोनविंशः ॥ ११ संयुक्तानां यकेन च तदंजनाय मेकवारिणी वृत्तमनुमिष्टेत्। रंजयेत्तु सजेत्सक्तवच्च विचेष्टेते।
 संक्षेपोक्तिः। मानरिक्कुरशीलायामर्थपरायां चायतास्यात्। नदभावे माहकायां सानुरागगम्येन नाभिप्रायेन। प्रसह्य च दुहितर
 मानयेत्। ननु नायकोपाः सततमरनिनिर्वेरो भयं ब्रीजानलेव शासनानि वृत्तिः। व्याधिमैकमजुगुप्तिनमचक्षुप्रतिनिमित्त
 मनिर्त्यस्यापयेत्। सति कारणेन तदपदेशेन च नायकानभिगमनं निमित्तस्य तु नायकावेदिकां प्रेषयेत्। नाबूलस्य चाव्यवायेत दुपचा
 रेण विस्मयश्चतुःषष्ठां दिव्यत्वं तदुपदिष्टानां तु योगानां भीक्षयेन प्रयोगः। न स्य सास्य प्रयोगादहसि वृत्तिर्मनोरथानामाख्याना।
 हगनां चैव कृतानां प्रछादनं। शयनपरावृत्तस्यानुक्षेपणं चानुलोम्यं च गुह्यस्य शनिं वा सुप्तस्य च वनमालिङ्गने च। प्रेक्षणमन्यमनस्त
 स्यो राजमार्गे विप्रासादस्यायास्तत्र विदिताया व्रीजशायनाशः। नदेष्ये देव्यना। तस्थिये प्रियना। तदस्य रतिः। तुम्ह न सो वा शोक
 हवन्त्यां शोकहर्षे स्त्रीषु मिजासा। कोपश्चादी घीस्वकनेषु विमरवदशनविह्वल्यरांका। अनुरागस्यावचनं। आकारस्तदरायेताम
 दस्वप्रव्याधिषु निर्वचनं। श्लाघानोचनायकगुणानां तस्मिन्नुवाणे वाक्यार्थग्रहणं। नदवधाय प्रशांसा। विषये च भाषणे। तदा स्य सचन

रणप्रयोजनं। भक्तिमांशे लयास्तनुवृत्तिरन्यत्र सपत्न्याः। निःश्वासो जंभिनेस्त्वलितेपमिनेभिन्नेवातस्याननिर्मादासीत्। श्रुतव्या
 दतविस्मितेषु जवेत्सदाहरणं मीरौ नस्येव्याधिरोहदस्यापदेगोशुणतः परस्याकीर्तनं नमिंदा। समानदोषस्य दत्तस्य स्मरणं। सु
 चैकनेपराधमयं। तत्कनेपी उद्विष्टा राजोपरोधेयाधुपरोधेन द्यसने चालंकारस्य ग्रहणं। अमोजने चानद्युक्ताश्च विलापाः। ने
 न सहदेशमोक्षणं रोचयेत्। राजनिःक्रयं। नास्तिक्यमायुषोधिगच्छेत्। तदवाप्तौ साफल्यं तु। न स्यात्पिभिगमेभिप्रायसिद्धौ चारीरो
 पचयेच पूर्वसंभाषितो देवोपहारः। नित्यमलंकारयोगः। परिमितोभ्यवहारः स्निग्धश्चागीते च नामगोत्रयोर्ग्रहणं स्तान्वा मु र मि
 ललाटे च करं कुर्वीत। तत्कस्वमुपलभ्य निद्रालाभः। उत्संगे चास्योपवेशनं स्वपनं च। तस्मात्सुत्रादिनिःसृता गमने च वियोगे न च अ
 युष आधिक्यमिच्छेत्। एतस्य अभिज्ञातमर्थं रहसि न ब्रूयात्। व्रतमुपवासं चास्य निवर्तयेत्। मयि रोष इति। अशक्ते स्वयमभिज्ञ
 पास्यात्। विवादेन शक्यमित्यर्थनिर्देशः। तदीयमात्मनो विशेषेण यजेत। तेन विना गोष्ठादीनामगमनं। निर्माधारेण श्लाघा। उ
 विष्टभोजने च। कुलशालविधाना निवर्णवित्तभिन्ने देवा गुणवमो माधुर्यश्रजा। गीतादिषु चोदनमभिज्ञस्याभयशीतोस्वप

राम
 २४

एतन्नेयस्य नदभिगमनं। स एव मे स्यादित्यौहृदे हि केषु वचनं। तदिष्टरसभावलालानुवर्तनं। मूलकर्माभिज्ञाका। तदभिगमने ज
 न्यासहानिलो विवादः। बलाकारेण घट्य न्यत्र नयानीयेत। तदा विषमनशनं शस्त्रं रज्जुमिनिकामयेत्। प्रत्यायनं च प्रणिधि
 मिर्चापकस्य। स्वयं चात्मनो वृत्तिग्रहणं। नन्वेवार्थेषु विवारो मात्रा विना न किंचिच्चेत्। प्रवासे शीघ्रागमना यत्रापथदानं प्रो
 पितेष्टजानियमश्चालंकारस्य च प्रतिषेधो मंगलं चापेक्ष्यं। स्मरणमजीजानां गमनमाक्षणीकोपश्रुतीनां। नक्षत्रस्य चंदनारा
 न्यः स्मरणं। इष्टस्वप्नदर्शनेन संगमो ममास्ति निवचनं। उद्देशो निष्ठेशानि कर्मचा प्रत्यागने कामश्रजा। देवोपहाराः सस्वभिः पूर्य
 त्रग्रहणं वा यशस्रजा च। प्रथमसमागमानेन रं चैतदेव वा यशस्रजा वर्ज्या। शक्तस्य चानुसरणं ब्रूयात्। निस्सहभावः समानवृत्तिः
 प्रयोजनकारी निराशं को निरपेक्षो धैर्यमिश्रकलक्षणं। तदेवं निदर्शनाय दत्तकशासनादुक्तमनुक्तं चानुशालयेलोकान्। पुरुषप्र
 कृते श्या। स्मृतादभिलोभाच्च प्रकृताज्ञानस्तथा। कामलक्ष्मणतु उक्तं निःस्त्रीणां नृणां विनैरपि। रज्यं ते रमयं स्वश्चरं जयेति सजेति वाक्
 र्थप्यस्य सविज्ञायेतेनैव मोषितः॥ इति वैशिके पष्ठधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः॥ ॥ कान्तानुवृत्ते आदिनस्त्रिंशः॥ ॥ ॥ ॥

शाकास्वाभाविकं विनादानमुपायतश्च। साभाविकं संकल्पितं। तत्समधिकं बालममानानोपायान् प्रयुज्जीते सावायः। विदि
 तमप्युपायैः परिहृतं हि गुणैरास्यतीति वास्यायनः। अलंकारमस्य भोज्यपेयमात्रवस्त्रगंधद्यादिनद्यवहारिषु कालिकतु
 ह्यर्थः। अर्घ्यप्रतिनयने तत्समस्तं हि तत्प्रशंसा। तत्र वृक्षारामदेवकुलनडागोद्यानोत्सवप्रातिरायव्यपदेशः। तदभिगमननि
 मित्रारक्षिभिश्चोरेवालंकारपरिमुष्टिः। राहान् कुपदेरात्प्रमारादवनेनाद्याः। तथायाविनालंकाराणां च। तदभिगमनार्थस्य व्य
 यस्य च प्रणिधिभिर्विवेदनं। तदर्थं मृणग्रहणं। जनन्यासहनदुद्रवस्य व्ययस्य विवादः। सुहृदो कार्ये घनेभिगमनमभिहारहेतो
 नैश्वर्ष्यमाहनागुरवोभिहाराः पूर्वमश्राविताः स्युः। उचितानां क्रियाणां बुद्धिः। नायकार्थवशित्पुकार्यवैद्यमहामात्रयोस्तु
 क्रियाकार्यहेतोः। मित्राणां नोपकारिणं व्यसनोत्सवेद्युपपत्तिः। गृहकर्मसंख्याः पुत्रस्योत्सर्जनं रोहदः। व्याधिर्मित्रस्य दुःखाप
 नयनमिति। अलंकारैर्कंदेराविक्रयो नायकस्यार्थः। नयाशीलितस्यालंकारस्य नांडोपस्तरस्य वावणिजो विक्रयस्यार्थदर्शनाप्रति
 गणिकानां च सदृशस्य सोऽस्य व्यभिकरे प्रविशति। एतस्य ग्रहणं। पूर्वोपकाराणामविस्मरणं नित्यमनुक्रीतनच। प्रणिधिभिः प्रमि

राम
 ४५

गणिकानां लाभानि शयं प्रतिश्रावयेत्। तासु नायकसमक्षमात्मनोऽप्यधिकलाभं भूतमभूतं वा ब्राह्मिणानामवलयेत्। पूर्वयोनि
 नांतुलाभातिशयेन पुनः संधानेयमानानामाविकृतः प्रतिषेधः। तत्परिनिर्वाणोत्सागयो गितानि दर्शनम्। पुनरेष्यतीति चालया
 विनकमित्यर्थाधिगमोपायाः। विरक्तं च नित्यमेव मनः प्रकृतिविभ्रियानो मुखवर्णविविधानां जनमतिरिक्तवादानि। प्रमितो मे
 लोकैः संबध्यते। व्यपदिश्यत न्यक्तोति। उचितमाहितप्रतिज्ञातं विस्मरति। अन्यथा वा भोजयति। स्वपक्षैः संज्ञया भाषेतामि
 कार्यमपदिश्यान्त्रोने पूर्वसंस्थायाश्च परिजनेन सह मिथः कथयति। तस्य वसारद्वयाणि प्रागवबोधादन्यापदेशेन हस्त
 कुर्वीत। नानाविधास्वाहस्तानुत्तमवर्णः प्रसह्य प्रमिगृह्यमातृपितृवदमानेन सह धर्मस्तेषु व्यवहरेत्। शक्तं तु पूर्वोपकारिणम
 त्यफलमप्यलीकेनानुपलभेत्। असारं तु निःप्रतिपत्तिकमुपायनोपवाहयेत्। अन्यमवश्यं भूतदनिष्टमेव निर्दिताभ्यासः। उ
 छिन्नभोगिः। पादेन नृमेरुभिघातः। अविज्ञातमविषयस्य संकथा। न हि ज्ञानेन विस्मयः कुत्सा वर्यविघातः। अधिक्ते संरागः। अ
 नपेक्षणां वाक्पेक्षुल्लग्रहणं। अनर्मणिहासः। नर्मणि वाचांतरमपदिश्यहस्तेनावदति। तस्मिन् परिजनस्य कदापि क्षणं नाहनं

सितस्त्वस्थित उपजयनेतेन वास्याना। तेष्टपजयंस्तु अन्यतः स्थितः स्वयमुपजयेत्। व्यलीकाशेषिनिःकासितो मया साव
 न्यवगतो यत्नादानेन व्यः। इतः प्रष्टतसे भाषो वाततो भेदं यास्यति। वर्तमानस्य वादय्यविघातं करिष्यामि। अथ गिमकालो वा
 स्पष्टा वृद्धिरस्य जाता। लघुमनेनाधिहृरणंदारे विद्युक्तः। पारतंत्र्याद्या वृत्तः। पित्रा भ्रात्रा वा विपुक्तो न्येन प्रतिवद्धमनेन संधिं कृत्वा
 नायकं धनिन मत्रास्याभीति विमानो वा यया तस्यां विकारयिष्यामि। अस्य वा मित्रं मम देविणी कामयते नाम मुना भेदयिष्यामि।
 चलचित्तया वाला घवमेवैव न मा पादयिष्यामि। नित्यपीठमर्हा द्योमानुद्देशीत्येन नायिकायाः सत्यप्यनुरागे विवशायाः पूर्वनिः
 काशनं हेतुं वर्णयेत्। युः। वर्तमाने सकामायाः संसर्गं द्वेषं च। न स्यात्स सा भित्तानैः पूर्वानुरागेरेनं प्रत्यापयेत्। अभिज्ञानं च न लुप्तोप
 करणं संवेदं स्यात्। नृनि विज्ञा एति साधनं। अष्टवृष्टं संसृष्टयोः पूर्वसं सृष्टः श्रेयो न। सह विदिनं लोदष्टानुरागश्च स पवारो न
 वतीत्याचार्याः। पूर्वसं सृष्टो निःपाडितार्थमर्थदोषः। दुःस्वप्न पुनर्विश्वासयितुं पूर्वस्ते सुरेणानुरज्यत इति वास्यायनः। तत्रापि
 तु पुस्तकप्रकृतिविशेषः। अन्यभेदयितुं गम्यादन्यनोगम्यमेव वा। स्थितस्य चापधाना यधुनः संधानमिष्यते। विभेत्स्यस्य संस

गान् व्यलीकानि चनेष्यते। अनिशक्तः पुमान्यत्र भयाद्दुदरा निचा। अशक्तमभिनिदेच्च शक्तं परिभवेत्तथा। अन्यहतानुयानेन वम
 स्याद। विशारदः। न तो जपिनं पूर्वनारी कालेन योजयेत्। न वेत्ता छिन्नसम्मानान च शक्तं परित्यजेत्। शक्तं तु वशिनेनारी संभाषा
 न्यन्यतो ब्रजेत्। न च श्रार्थमुपादाय शक्तमेवानुरंजयेत्। आयतिः प्रसमीक्ष्यादौ लाभं प्रीतिं च पुष्कला। सौहादं प्रतिसंदध्यादिव।
 लं स्त्रीविचक्षणं। ॥ इति वैशिष्ट्ये धिप्ररणे चतुर्थोऽध्यायः॥ ॥ विशी एति संधानं आदिनोदात्रिंशः॥ ॥ गम्यवा दुल्ले बहु प्रति
 निदिनं चलमानो नेकं प्रतिगृह्णायात्। देशकालं स्थितिमात्मनो गुणकोभाम्यं चान्याभ्यो न्यूनानि रिक्ततां चावेक्ष्य रजत्या मर्घस्याप
 येत्। गम्येषु हतांश्च योजयेत्। नित्यनिवृद्धं च स्वयं प्रहियुयात्। द्विस्त्रिचतुश्चिन्नानि लाभा निराय प्रतिग्रहार्थमेकस्यापि गच्छेत्। प्र
 तिपरिग्रहकृत्या च चरेत्। गम्ययोगपद्ये तु लाभसाम्ये यद्व्याधिना स्यात्ततोऽपि निर्विशेषः प्रत्यक्षरत्याचार्याः। अप्रत्यादेयता
 त्सर्वकार्येण तन्मूललादिरस्यत इति वास्यायनः। सुवर्णरजनाश्रकां स्यलोहभांडोपस्करास्तरणप्रावरणसंविशेषमर्थद्वय
 कंदुकभांडवृत्तेनेलधान्यपशुजातीनां पूर्वजो विशेषः पत्तत्रसाम्याद्वा इत्यमाल्येपि मित्रवास्यादनिपाणितादायनितोगम्यु ए

श्री
 राम
 ४९

अत्रानिश्चविशेषः रागित्यागिनोरागितिविशेषः प्रत्यक्षइत्याचार्याः शस्त्रोहिरागित्यागाधारलुब्धोपिरक्तस्यजतिननुसाग
 निर्विधाद्व्यतनइतिवाक्यायनः तत्रापिधनवदधनवतोविशेषः त्यागिप्रयोजनकर्त्रीः प्रयोजनकर्तृविशेषः प्रत्यक्षतइत्याचार्याः
 प्रयोजनकर्तृसिद्धत्वायोजनेहत्वाहनिनमात्मानंमन्यतेत्यागीपुनरतीतेनापेक्षतइतिवाक्यायनः तत्राप्यात्ययिकविशेषः हत
 ज्ञागिनोत्यागिनोविशेषः प्रत्यक्षतइत्याचार्याः विरमाराधितोपित्यागीव्यलीकमुपलभ्यप्रतिगलिकयावाभिध्याहवितः अम
 मजीतनापेक्षानोप्रायेणहिनेजस्विनकृजवोसादजाश्रयागिनोभवेतिहृतज्ञस्तद्विपरिश्रमापेक्षानसहसाविरजते पशुक्षितश
 लताचनमिध्याहव्यतइतिवाक्यायनः तत्राप्यायजिनोविशेषः प्रत्यक्षइत्याचार्याः मित्रवचनाथगिमनयोरर्थागमेविशेषः प्र
 त्यक्षतइत्याचार्याः योषिद्युर्गामोभवतिमित्रेनुसदाक्येप्रतिहृतेकलुषितंस्यादिनिवाक्यायनः तत्राप्यनियानितोविशेषः
 तत्रकार्यसंदर्शनेनमित्रमनुमीयश्वोभूतेहृतंनवचनामतोमियातनेमर्थप्रतिगृहीयात् अथगिमानर्थप्रतीकारयोरर्थागमे
 नविशेषः प्रत्यक्षतइत्याचार्याः अर्थपरिमितावच्छेदोनर्थः पुनः सल्लसक्तोभजाचनेकोवनिष्ठतइतिवाक्यायनः तत्रापिपुस

राम
 ४८

यो
 राय लाघवकृतोविशेषः एतेनार्थसंवेनार्थप्रतीकारविशेषोव्याख्यातः देवकुलतजागानां आरामणीकारणं स्खलीनामस्मिन्वैत्या
 नां च निबंधनं गोसहस्राणां प्राश्रितं वासुणेभ्योदानं देवतानां च पूजास्तुदयप्रवर्तनं तद्ययसहिलोवधिनस्यप्रतिग्रहणमित्य
 त्रमगलिकावांलाभानिशयः सर्वालंकारलाभः गृहस्यादारस्यवरणं महाहंमंडिः परिवारकेश्वरगृहपरिच्छेदसौज्वलतेनिरुप
 जावांलाभानिशयः नित्यंशुक्रमाच्छादनं अयक्षधमेतनित्यं सौगेधिकेनतां वृत्तेनचयोगः सहिरण्यलेशमलंकारमिनिर्कु
 सदासीनांलाभानिशयं एतेनप्रदेशेनमध्यमाधमानामपिलाभान्योजयेदित्याचार्याः देशकालविभागसामर्थ्यात्तुगुणरूपराग
 लोक्प्रवृत्तिवशादनियतालाभानां नियतप्रवृत्तिरितिवाक्यायनः गम्यमन्यतोनिवारयितुकामाशाक्तमन्यस्यामपहर्तुकामाभ्या
 वाज्ञाभतोविमोक्ष्यमाणगम्यसंसर्गिरात्मानं स्वानं वृद्धिमायमभिगम्यतां च मन्यमानमर्थप्रतीकारेवासहायमेनंकारयितुकामा
 सक्तस्यचान्यव्यलीकार्थिनीहर्षेपकारमकृतमिवपश्येतीकेवलप्रत्यर्थिनीवाकल्याणबुद्धिरत्यमप्यर्थगृहीयात् आत्यर्थिनी
 पुसमाश्रितानर्थप्रतिविद्धां वृत्तिनेनं प्रतिगृहीयात् अथस्यामेनमन्येनप्रतिसंधास्यामिगमिष्यत्यसंस्वदोरेयोक्ष्यते नाशविष्यत्य

माधुकुशलमूत्रं चरुधूमोऽस्यागमिष्यति स्वामी पिता वा। स्थानभ्रंशो वा भविष्यति च लघु चित्रश्चेति मन्यमाना न दंतेन स्माह्वानमिदं
 नृप्रतिज्ञानं नृपतिश्चरेण प्रमिग्रहं लेस्यति। अधिकरणस्थानं वा स्यात्। वृत्तिकलौकस्यावतो वहनमस्यागमेषु निस्सालप
 त्रं वा। सस्यमस्य पक्षे कृते मस्मिन्नप्यतिनिष्ठमविसंरादो वेत्यायति मिच्छेत्। परिग्रहत्वं वा स्यात् चरेत्। कृत्वा धिगनुवितां श्वराज
 वा ह्युपवित्रवान्। आयसां च नदात्ते चहरादेवेविसर्जयेत्। अनथ विज्ञाने येषां गमने न्युदयस्यथा। अयत्नेन वनात्सर्वान्सापदेशान्
 नुक्रमेत्। धेन्वा येषु प्रयच्छंति स्वल्पेण गणितं वसु। स्तुललक्षान्महोत्साहां स्नानं गच्छेत्तैरपि व्ययेः॥ ॥ इति श्री वैशिके पठे
 करणे पंचमोऽध्यायः॥ ॥ लाभविशेषाः॥ ॥ आदिनस्त्रियस्त्रिंशः॥ ॥ अथ आचर्यमाणान् अनयानि पनुबध्नेति नेषामनुबधाः
 तत्संशयाश्चानेहि बुद्धिर्दोषत्वादनिरागादस्य भिमानादनिर्भादनिहर्षादिति संभादस्याहुर्वादनि विश्वासादनि क्रोधादनि प्रसादाद
 निमहादनि साहसादेव योगाच्च यदक्यासुः तिषां फलं कृतस्य व्ययस्य निःफलत्वं मनाय निरागमिष्यतो व्यर्थस्य निवर्तनं। आनस्य राम
 निःक्रमणं वा सप्यप्रतिगम्यता शरीरस्य प्रतीधान्। केशानां छेदनं पात्रनं। अंगवेकल्यापनि स्नानात्तानादिन एव परिजिहावेत्। ४९

अथ भूषिणोऽप्येकोन। अर्थधर्मकामइति। अर्थत्रिवर्गः। अनर्थधर्मो हि पश्यत्यनर्थत्रिवर्गः। तेषु च र्यमाणेषु अन्यस्यापि निः
 पतिरनुबधः। संदिग्धायां नु फलप्राप्तौ स्याद्वा न वेति शुद्धसंशयः। इदं वा न र्यमाणेषु इदं वा स्यादिदं वेति संकीर्णः। एकस्मिन् क्रिय
 माणे कार्यस्य द्वयस्योत्पत्तिरुभयनो योगः। समं ननु दुस्यतिः। समं न नो योग इति। तानुदाहरिष्यामः। विचारितरूपोऽर्थत्रिवर्गः। तदिष
 रान एवानर्थत्रिवर्गः। यस्योत्तमस्य प्राप्तौ प्रत्यक्षनोऽर्थलाभो ग्रहणीयत्वं मायने रागमः प्रार्थनीयत्वं चान्येषां स्यात्सोऽर्थानुबधः।
 लाभमात्रं न्यविदयस्य नागमजं सोऽर्थानिरनुबधः। अन्यार्थप्रतिग्रहे सत्काराय निच्छेदनं चोत्तमस्य वा निःक्रमणं। लोकादिदिष्टस्य
 नोचस्य वागमनमायनिघ्नइति अनर्थे निधनुबधः। स्वेन व्ययेन शूरस्य महासात्रस्य प्रभवतो बालुबस्य निःफलमपि गमने व्यस
 नप्रतीकारार्थं महत्तथा र्यधस्य निमित्तस्य प्रशमनमायनिजननं वा सोऽर्थानुबधः। रुदयस्य सुभगमा ननिःकृतमस्य वा नि
 सधानशीलस्य तैरपि व्यये स्तथाराधनमन्त्रे निःफलमनर्थानिरनुबधः। तस्यैव राजवल्लभस्य कोऽर्थप्रतापाधिकस्य नथे वा
 राधनमन्त्रे निःफलं निःकाशनं च रोषकरं सोऽर्थानुबधः। एवमन्यानपि धर्मकामयो रनुबधान् योजयेत्। परस्परं

न

चयुक्तासंकिरेदिसनुबंधाः। परितोषितोपिद्यान्वेत्यर्थसंशयः। निःपाडितार्थफलमुद्वज्यंसाधर्मः स्यान्नेवेति धर्मसंशयः।
अभिप्रेतमनुपलभ्यपरिवारकमन्यवाहकदेवागताकामः स्याद्दानवेनिकामसंशयः। प्रभाववानुद्वज्यंनभिमतोनर्थकरिष्य
मिनवेत्यर्थसंशयः। अत्यंतनिःफलं सक्तः पेटलो कं ध्यायात्तत्राधर्मः स्यान्नेवेत्यधर्मसंशयः। रागस्याविवक्षायां मभिप्रेतमनुपल
भ्यदेषः स्यान्नेवेति द्वेषसंशयः। इति शुद्धसंशयाः। अथ संकीर्णः। आगतो रविदिनशालस्यवल्लभसंश्रयस्य प्रभविस्को वसिष्ठ
स्ति ते स्यात्ताधनमथेति संशयः। श्रोत्रियस्य ब्रह्मचारिणे दीक्षितस्य लिङ्गिनो व्रतिनो वा मां दृष्ट्वा जात रागस्य मुद्रुषी भिज्ज
वाक्पादादृशं स्याच्च गमनं धर्मोऽधर्म इति संशयः। लोकादेवाकृतप्रत्ययादगुणो गुणवामित्यनवेक्ष्य गमने कामो द्वेष इति संश
यः। संकिरेच्च परस्पररेणेति संकीर्णसंशयः। यत्र परस्याभिगमनेर्थः सक्ताच्च संहर्षः। स उभयतोर्थः। यत्र परस्य स्वेन येन नि
फल गमनं सक्ताच्चा मर्षिता हि न प्रत्यादानं न उभयतो नर्थः। यस्याभिगमनेर्थो भविष्यति न वेत्यत्रां का सक्तोपि संहर्षादास्यति
वानवेति स उभयतोर्थसंशयः। यस्याभिगमने व्ययवनिर्वा निरुद्धः क्रोधादपकारं करिष्यति न वेति संशयः। शक्तो वा मर्षिता

राम
५०

इत्तं प्रत्यादास्यति न वेति उभयतो नर्थसंशयः। इत्यौहालिके स उभयतो योगाः। वा अवाशात्कामस्याभिगमने च निःप्रतीकारो नर्थः स उभयतो नर्थः। यस्या
र्थे निभिगमने च सक्तादर्थः। स उभयतोर्थः। यस्याभिगमने निःफलो व्ययोनभिगमने च निःप्रतीकारो नर्थः स उभयतो नर्थः। यस्या
भिगमने व्ययोदास्यति न वेति संशयोऽनभिगमने च सक्तोदास्यति न वेति उभयतो नर्थसंशयः। यस्याभिगमने व्ययवनिर्वा
विरुद्धः प्रभाववानुप्रत्यादास्यति न वेति संशयोऽनभिगमने च क्रोधानर्थं करिष्यति न वेत्युभयतो नर्थसंशयः। अन्यतो नर्थो न्य
तो नर्थसंशयः। अन्यतो नर्थो न्यतो नर्थसंशयः। अन्यतो नर्थो न्यतो नर्थसंशयः। एतेषां मेव व्यतिरेके न्यतो नर्थसंशयोऽ
न्यतो नर्थसंशयः। इति शुद्धसंकीर्णयोगाः। तेषु सहायेः सह विमृश्य यतो भूयिष्ठोर्थसंशयोऽगुरु रनर्थप्रशमो वाततः प्रवर्तते।
धर्मकामावपि नैरेव प्रकारैः रुदा रैरेकैः क्रुताः संकिरेच्च परस्पररेण व्यतिषं जयेत उभयतो योगः। संभूय च यविताः परिगृह्णन्ति या
मेकामसौ गोष्ठी परिग्रहः। सातेषां मितस्तनः संसृज्यमानानां प्रत्येकं ससंहर्षमथा निवर्तयेत्। वसेतादिषु च यो मे मनोरथसि
मंयुवा संपादयिष्यति। तस्यागमिष्यति दुहिनेति मात्रारोचयेत्। तेषां च संहर्षजाभिगमने कार्याण्युपलक्ष्येता एततोर्थसर्वतो

नर्थसर्वतो नर्थमुभयतोऽर्थमिदं नर्थमिति समन्ततो योगाः उभयतोऽर्थसंशयमनर्थसंशयवा पूर्ववद्योजयेत् संकिरेच्च न
 याधर्मकामावपीति। अर्थनिर्णयनिबन्धसंशयविवादाः कुंनदासी। परिचारिका। कुलटा। सैरिणी। नदी। शिल्पकारिका। प्रका
 राविनष्टा। रूपाजीवा। गणिकावेश्याचेनिवेश्याविशेषाः॥ सर्वसाधारणरूपेण गम्याः सहायाः स्तनुरंजनं। अर्थागमोपायाः
 निःसारणं। पुनः संधानं। अर्थनिर्णयनिबन्धसंशयविचारान्तिवैशिकं॥ रस्यार्थः पुरुषायेन रस्यार्थश्चैव योषितः। शास्त्रस्यार्थश्च
 धानत्वात्तेन योगो योषितो संनिराग परानार्थः संनिचार्य परा अपि। प्रागत्र वलितो रागो वेश्यायोगस्तु वैशिके॥ ॥ इति वैशि
 क्येष्टे धिक्करणे षष्ठोऽध्यायः॥ ॥ अर्थनिर्णयनिबन्धसंशयविचारः वेश्याविशेषाश्चेति॥ ॥ आदिनश्चतुस्त्रिंशः॥ ॥ समाप्तं
 च वैशिकं षष्ठमधिकरणं॥ ॥ ॥ ॥ व्याख्यानं च कामस्तुतं न त्रैलोक्ये विधिभिरभिप्रेतमर्थमनधिगच्छेत्तु पतिपतिषट्क्रमा
 चरेत्। रूपेण वयस्यागदिसुभगं करणं। नगरकुष्ठनाली सपत्रकानुलेपनं सुभगं करणं। एतेरेव सुपिष्टेर्वर्तिमालिष्याक्ष
 नेलेन नरकपाले साधितमंजनं च। पुनर्नरा सहदेवा सरिवाकुसुंदोऽलपत्रे च सिद्धे नैलमन्यं जनानां दुक्ता एव सज्जन्वापचोत्स

राम
 ५९

नागकेसराणं शोषितानां चूर्णमधुघृताभ्यामवलिलिख्य सुभगो भवति। तान्येव नगरनाली सज्जमालपत्रमुक्तान्यनुलेपनं। मसू
 रस्याक्षि नरको विसुवर्णेनालिष्य दक्षिणहस्तेन धारयेदिति सुभगं करणं। नद्यावा दरं मणिं च नेषु चाथर्वणन्योगानामवे
 त्। विद्यानेत्राच्च विद्यायोगा प्राप्तयौवनां परिचारिका सामी संवत्सरमात्रमन्यो धारयेत्। नेत्रोवा रितांवालां मत्तलालसी
 मृतेषु गम्येषु योस्याः सहर्षेण बहुदद्यात्तस्मै विस्त्रजेदिति सोभाग्यवर्द्धनां गणिका प्राप्तयौवनां स्वांदुहितं रजस्याविज्ञानशाल
 रूपानुरूपेण तानभिनिमंत्र्य सारणयोऽस्यैव दमिदं च दद्यात्समाहितं गृहीयादिति संसाध्य रक्षयेदिति। सा च मातुर विदिता
 नाम नागरिकपुत्रैर्द्विभिरत्यर्थं प्रायेनानेषां कलाग्रहणे गंधर्वशालायां नेक्ष्यतीति भवने तत्र तत्र च संदर्शनयोगाः। नेषां मया
 त्कदा धिनां माता पाणिग्राहयेत्। तत्रावदर्थमलं मानानुस्वेनाप्येकदेशेन दुहिते एतद्वत्तमनेनेति रक्ष्यापयेत्। प्रछन्नं वा ते सं
 योज्य स्वयमृजानती भूत्वा न तो विदिनेष्वेव धर्मस्थेषु निवेदयेत्। सरस्येव नुरास्या वामो धित कन्या भावासु पशुहीन कामस्तत्राभा
 म्यासिक्तेषु योगेषु प्रविष्टो प्रविष्टिनेव यसि सोभाग्यवर्द्धनं रमवत्सज्जनिगणिका इति प्राप्योपचाराः। पाणिग्रहश्च संवत्स

संवत्सरे

रमचमिचयस्तिनोमयाकामिनीस्याहर्दुमपिसंवत्सराहिरलंनेननिमेच्यमाणलाभमप्युत्तज्यनारात्रितस्यागच्छेदिवे
 रमायाःपाणिग्रहणविधिःसौभाग्यवर्द्धनंवाएनेनरंगोपजीविनांकन्याव्याख्यानाः।मस्मैतुनांदद्युर्षवांत्यविद्विष्टमुपकुपति।
 धनूरुमरीचपिप्लुतीरुणैर्मिधुभिश्चैल्लिंगस्यप्रयोगोवशीकरणं।वानोक्तोतपत्रंमृनकनिर्मलंममूरास्त्रिचूर्णवचूर्णवशी
 करणं।सुयंमृतायामंडलकारिकायाश्चूर्णमिधुसंयुक्तंसहामलकैःस्नानंवशीकरणं।वज्रसूहीडकानिखंडवाः।लतानिमनः।गं
 लागंधपाषाणचूर्णेनाभ्यज्यसमस्ततःशोषितानिचूर्णयित्वा मधुनालिसल्लिंगस्यसंप्रयोगोवशीकरणं।एतेनेवरात्रौधूमं कृत्वा
 नहुमनिरक्तं सौवर्णं चंद्रमसं दर्शयन्ति।एतेरेवचूर्णनैर्वा नरपुराषभिश्चिन्तेर्षाकन्यामवकिरेत्सान्यस्मै न दीयते।वचागंडका
 निसहकारनैललिमानिश्चिद्रापावृक्षस्त्र्यंमुकीर्यनिर्ध्यात्।ननःषड्भिर्मसैरपनीनानिदेवक्रान्तमनुलेपनं वशीकरणं च तथा
 चक्षणे।नथाखदिरसाराणिद्राकलानितनूभिरेवृक्षमुकीर्यवर्णानिर्ध्यात्।नक्षुष्यगंधाभिभवेतिगंधर्वकोतमनुलेपनं व
 शीकरणं च तथा चक्षणे।प्रियंगवस्तगरमिश्राः सहकारनैलदिग्धानागवैसररक्षमुकीर्यवर्णमासनिहितानागक्रान्तमनुलेप

राम
 ५२

नं वशीकरणं मित्वा चक्षणे।उद्दृष्ट्यास्त्रिभंगराजरसेनभाविनंदग्धमंजनमुद्दृष्ट्यास्त्र्यनिकायांनिहितंउद्दृष्ट्यास्त्रिभालाक्रेवसे
 नोजनसहितं पुण्यं चक्षुष्यं वशीकरणं च तथा चक्षणे।एतेनक्षयेनभासमयूरास्थिमयान्यंजनानिवास्यानानि।उद्दृष्ट्यास्त्रिभालाक्रेवसे
 ष्टमधुक्रंचसराकर्णपयसापीतावृषोभवन्ति।मेषवस्तमुद्दृष्ट्यास्त्रिभालाक्रेवसे सशर्करस्यपानं वृषयोगः।नथाविकायाः क्षीरि
 कायाः स्वयं गुसायाश्चक्षीरेणयानं।नथाप्रियालबीजानां मोरदाक्षीरविदार्योश्चक्षीरेणैवाशृंगारटक्सेरुमपूकानि क्षीरका
 कोल्पासहपिष्टानिसशर्करेणपयसाघृतेनमंदाग्निनोत्कारिकापक्तायावदर्थंभक्षितवाननंतास्त्रियोगक्षतीत्याचक्षणे।माप
 कलधौनानुलेपनेनमहल्लोडतावृद्धवत्सायाः गोः पयःसिद्धं पायसं मधुसर्पिभ्यामशित्वानंतास्त्रियोगक्षतीत्याचक्षणे।विद्वारा
 स्वयं गुसाशर्करामधुसर्पिभ्यां गोधूमचूर्णेनपोलिकांललायावदर्थंभक्षितवाननंतास्त्रियोगक्षतीत्याचक्षणे।चटकोडरसभाविनै
 लोडलेः पायसं सिद्धं मधुसर्पिभ्यां लावितं यावदर्थमिति समानं पूर्वण।चटकोडरसभाविनानपगतत्वे च स्तिला नृशृंगाटक्करोरुक्त
 स्वयं गुसाप्रलाभिगोधूममाषचूर्णैः सशर्करेणपयसासर्पिवाचपक्वं पायसं यावदर्थं प्राशितमिति समानं पूर्वण।सर्पिषो मधुन

त

शार्ङ्गः मधुकस्य वेदे प्रले मधुरसायाः कर्षः प्रस्थं ययस इति षडे गमसृते मेध्यं वृष्यमायुष्यं सुक्तरसमित्या चक्षते। राजा वराश्च
 देष्टा मुडकवाये पिप्पली मधुकल्गे गोक्षीरकागष्टने पक्के नस्य पुष्पारं नेण अन्वहं प्राशनं मेध्यं वृष्यमायुष्यं सुक्तरसमित्या चक्ष
 ते। राजा वराः श्वदेष्टायाः श्रीपली फलानां चक्षुषानां चतुर्गुणे जले पाक आ प्रकृत्य वेस्थानां नस्य पुष्पारं नेण प्रातः प्राशनं मेध्यं वृष्य
 मायुष्यं सुक्तरसमित्या चक्षते। श्वदेष्टा नृणामन्विने नृत्तममेव यवचूरे प्राते रुक्ताय हि पलिका मनुदिने प्राप्तीयान् मेध्यं वृष्य
 मायुष्यं सुक्तरसमित्या चक्षते॥ आयुर्वेदाच्च वेदाच्च विद्यानेत्रे न्य एव च। आमे न्यश्चो वबो द्वेयः। योगो यप्रामिका रकाः। न प्रयुजी
 न संदिग्धान् शरीरात्मया वहान् न जीवघान संवद्वा चाशु चिद्व्यसं युगान् न या युक्तान् प्रयुजी न शिष्टे रपिन निदिता न। प्रा
 स्नोश्च सुहृदिश्च मंगलै रभिनेदिता न॥ ११ ॥ ११ इत्यो यनिषदि के सप्तमे धिक्करणे प्रथमो ध्यायः॥ ११ सुभगे करणे वशीक
 रणे। वृष्याश्च योगाः॥ आदिनः पंचत्रिंशः॥ ११ चंडवेगो रंजयितु मशकु वनू योगाना चरेत्॥ रतस्यो पकरणे संबाधस्य करणे
 पमर्दनं तस्पा रस प्रा मिकाले च रतमोजन मिनि राग प्रत्यायनं। औषदि के मंदवेगस्य गतवय सो व्यायनस्य तानस्य चरा

राम
 ५३

गप्रत्यायनं पदव्याणि वा योजयेत्। तानि सुवर्ण रजतनाम्रकालाय स गजदेन गवलद्वयमया निजा पुष्पाणि से स कानि च
 मृद्वनिशीतवीर्याणि कृष्याणि कर्मसि हि स्मृते भवन्तीति वा भ्रवीया योगाः। दानु मयानि सात्पतश्चेति वा त्स्यायनः। लिंगप्रमाण
 तं रं बिंदुभिः कर्तव्यं पयं तं वदुलेः स्यात्। एते एवं दे संघादी निप्रभृति या वल्यमाण वा च उक्ताः। एका मेवलनिको प्रमाण वशे न वेष्ट
 येदित्येक उक्ता। उभयमो मुख छिदः स्तूल कर्तव्यं एत न पुटिका युक्तः प्रमाण योगी कृधा वदः के च को जाल के वा। न दभा वेला बू
 नाल कं वे पुश्चेने ल कृषा येः सुभा वितः। मृक जे घा वदः। श्लक्ष्ण का एमाला वा प्रथिता वदु भिराम लका स्थिभिः संयुक्ते स्य प विदु
 योगाः। न तप विदु कस्य विद्या ह निरस्ती मि। दा सिण सानो लिंगस्य कर्णयो रिव व्यधनं बाल कस्या सुवानु शस्त्रेण खेदयित्वा वदु पि
 रस्याः गमने ता वदु के निष्ठे दे संघार्थं च तस्या रात्रौ निर्वंधा द्यवायः। नतः कृषा ये रे कदिनां न रिने शोधनं वेन स कुटज शंकुभिः क्रमे
 ण वदु गानस्य वदु ने र्वधना यदी मधु केन मधु युक्ते न शोधनं नतः सी स पत्र कर्णिक या वदु येत्। प्रक्ष पेद्रलान कं तैलेने निव्यधन यो
 गाः। तस्मिन्नेका के विदु स्यः य पदव्याणि योजयेत्। एत मे कनो एत मुल खल कं कु सुम कं कं ट किने कं का स्थि गज प्रहारि क मष्ट

मंडलिकं चन्द्रकं शृंगारक मन्पा निवाउपायनः कर्मतश्च। बहुकर्मसहता चेषां मृदु कर्मशाना यथा सात्त्विकमिनिनष्टरागप्रत्यायन
नं। एवं वृक्षजानां जंतूनां शृङ्गेरुपलिसंलिङ्गं दशरात्रं नैलेन मृदिनं पुनः पुनरुपलिसं पुनः प्रमृदिनमिति ज्ञानशो फलं स्वहायामं धो
सुखस्तदं नरेण लेखयेत्। नतः शीतैः कषायैः कृतवेदनानि ग्रहं सोमक्रमेण निःपादयेत्। सयावज्जीवं शृङ्गजो नाम शोफो विदानी॥
अश्वगंधावावरकंदजलशृङ्गहनी फलमाहिषनवनी नहस्तिकर्णविज्वल्ली रसेरेकैकेन परिमर्दनं मांसिकं वईनां एतेरेव कषा
यैः पक्वेनैलेन परिमर्दनं पण्णास्यादाडिमत्रपुसबीजा निवालु कृष्टहनी फलरसश्चेति मृदुग्निना पक्वेनैलेन परिमर्दनं परिकोवे
वा। नोक्तांश्च योगानामेभ्यो बुध्येते निवर्द्धनयोगाः। स्नुही कंटकचूणैः पुनर्नवावानरपुरीषलांगलिका मूलमिश्रे र्यामवेकिरेस्ता
नान्यं कामयेन। तथा सोमलतावल्गुजम्बंगलोहोपजा विचूणैर्विधिघातकजंबू फलरसनिर्वासेन घनीकृतेन लिप्तं संवाधांगुल
नोरागो नश्यति। गोपालिका बहुपादिका जिह्विका चूणैर्माहिषनक्रयुक्तैः स्नानायोगं कृतोरागो नश्यति। नीपाश्रातकजंबू कुसुम
युक्तमनुलेपनं दौर्भाग्यकरं स्त्रजश्च। कोकिलाक्षफलप्रलेपो हस्तिन्याः संहतमेकरात्रं करोति। पचोत्पलकंदसर्जकसुगंधचूणैः

राम
५४

निमधुना पिष्टानिलेपो मृग्या विशालीकरणं। स्नुही सोमा कक्षीरैर्वल्गुजा फलैर्भाविता न्यामलकानि केशानां श्वेतीकरणं। मर
चं निकाकुटजकंबुनिका गिरिकर्णिका श्लक्ष्णपर्णमूलेः स्नानं केशप्रत्यायेन नं। एतेरेव सपक्वेनैलेनाभ्यंगात्कृष्णीकरणं क
मेणस्य प्रत्यानयनं। श्वेताश्वस्य मुष्कसंदैः सप्तकलोभा विनेनीलक्तेन रक्तो धरः श्वेतो भवति। मंदयं निकादीन्येव प्रत्यानयनं। बहु
पादिका कुष्ठनगरताली सदेवदारुवज्रकंदकैरुपलिसं वंशं वा दयनो वा शृङ्गशूलो निसावश्या भवति। धृतरक फल युक्तो भ्यवहारः
उन्मादकरः। गुडोजीर्णिश्वप्रत्यानयनं। हरिकालमनः शिलाभक्षिणो मयूरस्य पुरीषेण लिप्तं हस्तोपद्वयं स्पृशति तत्र द्रव्य
नि। आगारतुणभस्मना नैलेन विमिश्रमुदकं क्षीरवर्णं भवति। हरीतक्याश्रातकयोश्ववणप्रियंगुकाभिश्च पिष्टानिलिप्तानिलो
रगोडानिनाश्री भवति। श्ववणप्रियंगुका नैलेन दुहूलसर्पनिर्मेकैरेव सदिपं प्रज्वाल्य पार्श्वदीर्घीकृतानि सर्पवदृश्यं नैलेन श्वेतायाः
संदहत्वा योगः क्षीरस्य पानं यशस्यमायुष्यं। सद्वा सुणनां प्रशस्तानां माशिषः। पूर्वशास्त्राणि संहस्य प्रयोगानुपसृत्य चोक्ता
प्रतिमंदयत्वा तस्यैषेण निवेशितो धर्ममर्थचक्रामेव प्रत्ययं लोकमेव च। पश्यत्येतस्य तृतीये चरागात्प्रवर्तते। अधिकार

ने

२०
 ॥ कुंजनिवः रागवर्द्धनाः तदनंतरमत्रैवनेयनादिनिवारिताः । नशास्त्रमस्तीत्येतेन प्रयोगो हि समीक्ष्यते । शास्त्रायन्या
 यना विद्यात्मकांस्ते कदेविकां वा भवीयादिसूत्रार्थानामसुविमृश्यावाख्यायनश्चकारेदं कामसूत्रं यथा विधि । नदेतद्वत्
 चर्येण परेण च न माधिना । विहितं लोकाचारार्थं नरागाथेभ्यः संविधिः । रक्षेद्धर्मार्थं कामानां स्थितिं स्तौ लोकावर्तिनः । अस्य शास्त्रस्य
 नत्वज्ञो भवत्येव जिनेन्द्रियः । नदेतत्कुत्रालोविद्वान्धर्मार्थविवलोकयन् । न निरागात्मकः कामी प्रयुजानः प्रसिध्यति ॥ १७ ॥ १८ ॥
 आवात्स्यायनायेकामसूत्रे औपनिषदिके सप्तमे अधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ॥ ११ नष्टरागप्रत्यानयनं दृष्टिविधयश्च नित्राश्वयोगाः
 आदितः षट्त्रिंशः ॥ ११ समासं वेदमौपनिषदिकं सप्तममधिकरणं ॥ ११ शुभमस्तु ॥ ११ समाश्रयेयं यः ॥ ११ श्रीरक्तः ॥

राम
 ५५०